

ВІСНИК **Бердянського** **університету** **менеджменту і бізнесу**

науковий економічний
журнал

№ 2 (30)

2015

Редакційна колегія:

Л. І. Антошкіна, д-р екон. наук, професор (головний редактор); **Е. М. Лібанова**, академік НАН України, д-р екон. наук, професор; **В. Ф. Беседін**, д-р екон. наук, професор; **І. К. Бондар**, д-р екон. наук, професор; **В. А. Вісящев**, д-р екон. наук, професор; **В. І. Губенко**, д-р екон. наук, професор; **А. Б. Качинський**, д-р техн. наук, професор; **Ігор Косір**, д-р екон. наук, професор; **В. М. Лич**, д-р екон. наук, професор; **О. В. Макарова**, д-р екон. наук, професор; **Ю. В. Макогон**, д-р екон. наук, професор; **О. В. Мартякова**, д-р екон. наук, професор; **Донат Єжи Межеєвський**, д-р екон. наук, професор; **В. М. Михайленко**, д-р техн. наук, професор; **В. П. Пелішенко**, д-р екон. наук, професор; **І. В. Петенко**, д-р екон. наук, професор; **Н. В. Ушенко**, д-р екон. наук, професор; **О. Ю. Рудченко**, д-р екон. наук; **І. О. Сингаївський**, д-р екон. наук, професор; **О. П. Сологуб**, д-р екон. наук, професор; **Д. М. Стеченко**, д-р екон. наук, професор; **Петер Терем**, канд. екон. наук; **О. С. Чмир**, д-р екон. наук, професор; **О. Ю. Чубукова**, д-р екон. наук, професор.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації — серія КВ № 13894-2868Р

Науковий економічний журнал
«Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу»
внесено до переліку фахових видань України
(наказ МОН України № 1528 від 29 грудня 2014 р.)

Матеріали друкуються українською, російською та англійською мовами

Засновник:

ВНЗ ТОВ «Бердянський університет менеджменту і бізнесу»

*Рекомендовано до друку вченою радою
ВНЗ ТОВ «Бердянський університет менеджменту і бізнесу»
(протокол № 10 від 25 травня 2015 р.)*

Відповідальність за достовірність фактів, цитат, власних імен, географічних назв, назв підприємств, організацій, установ та іншої інформації несуть автори статей. Висловлені у цих статтях думки можуть не збігатися з точкою зору редакційної колегії і не покладають на неї ніяких зобов'язань. Переклади і передруки дозволяються лише за згодою автора та редакції.

Журнал заснований у 2008 році.
Виходить щоквартально.

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ:

Україна, 71118, м. Бердянськ, вул Свободи, 117-А
Тел. 8 (06153) 6-48-54

© Бердянський університет менеджменту і бізнесу, 2015

ЗМІСТ

СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

<i>Антошкіна Л. І., Сологуб О. П.</i> ПРОГНОЗИ ГЛОБАЛЬНОЇ КОНКУРЕНЦІЇ У СВІТОВІЙ ЕКОНОМІЦІ (ЧАСТИНА І)	9
<i>Кірова Л. Л., Петков О. С.</i> РОЗВИТОК АГРАРНОГО СЕКТОРУ КРАЇН ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА СХІДНОЇ ЄВРОПИ (ЦСЄ) З ТОЧКИ ЗОРУ КЛАСТЕРИЗАЦІЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА	18

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

<i>Горпинич О. В.</i> АНАЛІЗ НАУКОВИХ ПОГЛЯДІВ НА ФОРМУВАННЯ РИНКОВИХ ВІДНОСИН	23
<i>Настич В. Г.</i> СТАН ТА ПРОБЛЕМИ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ	25
<i>Рунчева Н. В.</i> МАРКЕТИНГОВІ СТРАТЕГІЇ КОРПОРАТИВНИХ АГРОФОРМУВАНЬ	29
<i>Соловійов Д. І.</i> ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ ПРОГРАМИ СТВОРЕННЯ ЗАКОРДОННИХ ТУРИСТИЧНИХ ПРЕДСТАВНИЦТВ	33
<i>Степанчук С. О.</i> СУЧАСНИЙ СТАН РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ В НАЦІОНАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ УКРАЇНИ	35

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

<i>Єлісеєнко О. В., Скобелева Г. С.</i> ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ ЦІН НА ПОСЛУГИ ПІДПРИЄМСТВ САНАТОРНО-КУРОРТНОЇ СФЕРИ	41
<i>Компанієць Т. І.</i> ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ РЕКЛАМИ ЯК ІНСТРУМЕНТУ УСПІШНОГО ЗБУТУ ПРОДУКЦІЇ	46
<i>Маркова Н. О., Кіосєва І. А.</i> ІМІТАЦІЙНЕ МОДЕЛЮВАННЯ УПРАВЛІННЯ ЗАПАСАМИ	50
<i>Олійник Т. І., Олійник О. О.</i> АГРОІНТЕГРАЦІЯ — ФАКТОР ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА	56
<i>Сталінська О. В.</i> ЧИННИКИ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ	60

РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

<i>Антошкін В. К.</i> РІВЕНЬ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ	65
<i>Пятак І. В.</i> КЛАСТЕРИЗАЦІЯ ЕКОНОМІКИ ЯК НАЙЕФЕКТИВНІША ФОРМА ОРГАНІЗАЦІЇ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ	71

ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

Бучакчийська Ю. А.

ФІНАНСОВЕ ПЛАНУВАННЯ ЯК ПЕРЕДУМОВА ФІНАНСОВОЇ СТАБІЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА	75
--	----

Комарова І. В.

ПРІОРИТЕТИ ДЕРЖАВНОЇ ФІНАНСОВОЇ ПІДТРИМКИ АГРАРНОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ В УМОВАХ БЮДЖЕТНИХ ОБМЕЖЕНЬ КРИЗОВОГО ПЕРІОДУ	79
--	----

Руда Р. В.

ФІНАНСОВО-КРЕДИТНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ РЕГІОНІВ	85
--	----

Чорна І. О.

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТРАХУВАННЯ МАЙНА ГРОМАДЯН В УКРАЇНІ	89
--	----

АНОТАЦІЇ	94
-----------------------	-----------

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	97
------------------------------------	-----------

СОДЕРЖАНИЕ

МИРОВОЕ ХОЗЯЙСТВО И МЕЖДУНАРОДНЫЕ ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ

<i>Антошкина Л. И., Сологуб О. П.</i> ПРОГНОЗЫ ГЛОБАЛЬНОЙ КОНКУРЕНЦИИ В МИРОВОЙ ЭКОНОМИКЕ (ЧАСТЬ I)	9
<i>Кирова Л. Л., Петков О. С.</i> РАЗВИТИЕ АГРАРНОГО СЕКТОРА СТРАН ЦЕНТРАЛЬНОЙ И ВОСТОЧНОЙ ЕВРОПЫ (ЦВЕ) С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ КЛАСТЕРИЗАЦИИ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО ПРОИЗВОДСТВА	18

ЭКОНОМИКА И УПРАВЛЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНЫМ ХОЗЯЙСТВОМ

<i>Горпинич О. В.</i> АНАЛИЗ НАУЧНЫХ ВЗГЛЯДОВ НА ФОРМИРОВАНИЕ РЫНОЧНЫХ ОТНОШЕНИЙ	23
<i>Настич В. Г.</i> СОСТОЯНИЕ И ПРОБЛЕМЫ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ УКРАИНЫ	25
<i>Рунчева Н. В.</i> МАРКЕТИНГОВЫЕ СТРАТЕГИИ КОРПОРАТИВНЫХ АГРОФОРМИРОВАНИЙ	29
<i>Соловьев Д. И.</i> ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРОГРАММЫ СОЗДАНИЯ ЗАГРАНИЧНЫХ ТУРИСТИЧЕСКИХ ПРЕДСТАВИТЕЛЬСТВ	33
<i>Степанчук С. А.</i> СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ РАЗВИТИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА В НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКЕ УКРАИНЫ	35

ЭКОНОМИКА И УПРАВЛЕНИЕ ПРЕДПРИЯТИЯМИ

<i>Елисеенко Е. В., Скобелева А. С.</i> ПРИНЦИПЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЦЕН НА УСЛУГИ ПРЕДПРИЯТИЙ САНАТОРНО-КУРОРТНОЙ СФЕРЫ	41
<i>Компаниєц Т. И.</i> ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РЕКЛАМЫ КАК ИНСТРУМЕНТА УСПЕШНОГО СБЫТА ПРОДУКЦИИ	46
<i>Маркова Н. А. Киосева И. А.</i> ИМИТАЦИОННОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ УПРАВЛЕНИЯ ЗАПАСАМИ	50
<i>Олейник Т. И., Олейник О. А.</i> АГРОИНТЕГРАЦИЯ — ФАКТОР ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО ПРОИЗВОДСТВА.....	56
<i>Сталинская Е. В.</i> ФАКТОРЫ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ	60

РАЗВИТИЕ ПРОДУКТИВНЫХ СИЛ И РЕГИОНАЛЬНАЯ ЭКОНОМИКА

<i>Антошкин В. К.</i> УРОВЕНЬ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ РЕГИОНОВ УКРАИНЫ	65
---	----

Пятак И. В.

КЛАСТЕРИЗАЦИЯ ЭКОНОМИКИ КАК ЭФФЕКТИВНАЯ ФОРМА ОРГАНИЗАЦИИ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ И СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНОВ	71
---	----

ДЕНЬГИ, ФИНАНСЫ И КРЕДИТ

Бучакчийская Ю. А.

ФИНАНСОВОЕ ПЛАНИРОВАНИЕ КАК ПРЕДПОСЫЛКА ФИНАНСОВОЙ СТАБИЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ.....	75
---	----

Комарова Г. В.

ПРИОРИТЕТЫ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ФИНАНСОВОЙ ПОДДЕРЖКИ АГРАРНОГО СЕКТОРА УКРАИНЫ В УСЛОВИЯХ БЮДЖЕТНЫХ ОГРАНИЧЕНИЙ КРИЗИСНОГО ПЕРИОДА	79
--	----

Рудая Р. В.

ФИНАНСОВОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ РЕГИОНОВ	85
---	----

Черная И. А.

ПРОБЛЕМЫ ПРАВОВОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ СТРАХОВАНИЯ ИМУЩЕСТВА ГРАЖДАН В УКРАИНЕ	89
---	----

АННОТАЦИИ	94
------------------------	-----------

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ	97
----------------------------------	-----------

CONTENTS

WORLD ECONOMY AND INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS

<i>Antoshkina L. I., Sologub O. P.</i> PROGNOSIS OF THE GLOBAL COMPETITION IN WORLD'S ECONOMY (PART I)	9
<i>Kirova L. L., Petkov O. S.</i> DEVELOPMENT OF THE AGRICULTURAL SECTOR OF THE COUNTRIES CENTRAL AND EASTERN EUROPE (CEE) IN TERMS OF CLUSTERING OF AGRICULTURAL PRODUCTION.....	18

NATIONAL ECONOMY AND ITS MANAGEMENT

<i>Gorpinich O. V.</i> THE ANALYSIS OF SCIENTIFIC VIEWS ON THE FORMATION OF MARKET RELATIONS	23
<i>Nastych V. G.</i> STATE AND PROBLEMS ENSURING FOOD SAFETY OF UKRAINE	25
<i>Runcheva N. V.</i> MARKETING STRATEGY CORPORATE AGRICULTURAL ENTERPRISES	29
<i>Solovyov D. I.</i> EVALUATING THE EFFECTIVENESS OF THE PROGRAM OF CREATION OF OVERSEAS TOURIST OFFICES.....	33
<i>Stepanchuk S. O.</i> CURRENT STATUS OF HUMAN POTENTIAL IN NATIONAL ECONOMY UKRAINE	35

ECONOMY AND MANAGEMENT OF ENTERPRISES

<i>Eliseenko O. V., Skobeleva G. S.</i> PRINCIPLES OF FORMING OF PRICES ARE ON SERVICES OF ENTERPRISES OF SANATORIUM-RESORT SPHERE	41
<i>Kompaniets T. I.</i> PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF ADVERTISING AS A TOOL FOR SUCCESSFUL SALES	46
<i>Markov A. N., Kioseva I. A.</i> IMITATIONAL MODELING OF INVENTORY CONTROL	50
<i>Oliynik T. I., Oliynik O. O.</i> AGRICULTURAL INTEGRATION — FACTOR IN INCREASING THE EFFICIENCY OF AGRICULTURAL PRODUCTION	56
<i>Stalinska O. V.</i> INSTITUTIONAL FACTORS OF ECONOMIC SECURITY INDUSTRIAL ENTERPRISES	60

PRODUCT DEVELOPMENT AND REGIONAL ECONOMY

<i>Antoshkin V. K.</i> THE LEVEL OF SOCIAL AND ECONOMIC SECURITY OF UKRAINIAN REGIONS	65
<i>Piatak I. V.</i> CLUSTERING OF ECONOMY AS THE MOST EFFICIENT FORM OF ORGANIZATION OF INNOVATION ACTIVITY AND SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF REGIONS	71

CURRENCY, FINANCE AND CREDIT

Buchakchiyskaya Yu. A.

FINANCIAL PLANNING AS A PREREQUISITE FOR FINANCIAL STABILITY OF THE ENTERPRISE.....	75
--	----

Komarova I. V.

PRIORITIES OF THE STATE FINANCIAL SUPPORT OF AGRICULTURAL SECTOR OF UKRAINE IN CONDITIONS OF BUDGET CONSTRAINTS CRISIS OF PERIOD	79
---	----

Ruda R. V.

FINANCIAL SUPPORT IN SOCIAL AND ECONOMIC REGULATION OF REGIONS.....	85
---	----

Chorna I. O.

PROBLEMS OF FRAMEWORK OF CITIZENS PROPERTY INSURANCE IN UKRAINE	89
---	----

SUMMARIES	94
------------------------	-----------

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS	97
--	-----------

СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО

I МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

УДК 339.9

Л. И. Антошкина,

О. П. Сологуб

ПРОГНОЗЫ ГЛОБАЛЬНОЙ КОНКУРЕНЦИИ В МИРОВОЙ ЭКОНОМИКЕ

***Анотація.** Досліджено тенденції економічного протистояння основних центрів та економічно-політичних союзів глобалізованого світу.*

***Ключові слова:** глобалізація, конкуренція, світова економіка.*

***Summary.** A look at tendencies of economic opposition of the major centers and economic and political coalitions of the world.*

***Key words:** globalization, competition, global economy.*

ЧАСТЬ ПЕРВАЯ

Постановка проблемы. Выход из рецессии основных экономик мира не устранил все последствия кризиса глобальной экономики. Более того, стали усиливаться тенденции экономического противостояния в конкурентной борьбе основных мировых игроков за влияние практически на всех рынках. В качестве этих игроков традиционно конкурируют США, Европейский Союз, Япония, Китай, Россия, а также сравнительно «молодые» экономико-политические союзы, которые претендуют на некоторые позиции «сильных мира сего» — БРИК (Бразилия, Россия, Индия, Китай), Единое экономическое пространство — ЕЭП (Россия, Казахстан, Беларусь) и др. Относительно шансов традиционных и «молодых» игроков в разделе глобальной экономики высказываются разные мнения, даются противоречивые оценки, предлагаются всевозможные прогнозы.

Проблема состоит в том, что в попытках представить будущее глобализованного мира часто сильны не научные аргументы, а корпоративные интересы исследователей разных стран. Вследствие этого возникают вполне конкретные сложности при формировании практической политики для решения актуальных экономических и социальных задач как национального, так и геополитического характера. Актуальность проблемы состоит ещё и в том, что конкуренция сильных прямо или косвенно влияет и на развивающиеся страны, которые, как правило, не имеют ресурсов для самореализации и вынуждены делать выбор между центрами сил. Обоснованность этого выбора предопределяет их будущее.

Цель статьи — дать научный анализ концепций глобального противостояния, занимающих наиболее заметное место в современной дискуссии.

Изложение материалов исследования. Мировой финансовый кризис не только принёс ко-

лоссальные убытки большинству стран мира, но и перевернул всеобщие представления о современной экономике. К концу 2009 года мир стал постепенно отходить от экономического шока, но глобальная рецессия была главным событием не только в области экономики; она заставила менять многие устоявшиеся методы в политике и в разных сферах жизни общества. Было бы странно, если бы случилось иначе: сотни миллионов людей по всему миру остались без работы, а многие правительства были вынуждены серьёзно урезать расходы. Хаос в экономике стал одной из главных тем обсуждения как среди политических лидеров, так и среди рядовых жителей.

Всеобщее беспокойство подогревалось чрезвычайно мрачными прогнозами аналитиков и экспертов, подчас рисовавших совсем уж апокалиптические сценарии будущего. Мир морально подготовился ко второй Великой Депрессии. Как выяснилось, пессимисты, нагнетавшие панику, несколько переборщили, но экономические показатели по итогам года действительно оказались беспрецедентно слабыми — рецессии такой глубины в послевоенную эпоху ещё не было. Достаточно сказать, что впервые за более чем 60 лет глобальная экономика сократилась, по данным МВФ, на 1,1 %. Для сравнения, даже во время весьма суровой рецессии 1982 года мировой ВВП поднялся на 0,9 %.

Впервые за долгое время кризис поразил не периферию мировой экономики — развивающиеся страны, а её «сердце». Все государства «Большой семёрки» по итогам 2009 года зафиксировали спад ВВП; то же самое произошло в подавляющем большинстве «клуба богатых стран», например, входящих в Организацию экономического сотрудничества и развития (ОЭСР).

© Л. И. Антошкина, О. П. Сологуб, 2015

В развивающихся странах ситуация различная. На одном полюсе находятся Китай и Индия, которые, хоть и столкнулись с рядом трудностей, всё же смогли сохранить достаточно высокие темпы экономического роста. На другом полюсе расположились государства Восточной Европы (Россия, Украина, Беларусь, Литва, Латвия и др.), где спад оказался намного глубже, чем в ведущих странах Запада.

На этом фоне крупнейшие развивающиеся страны Азии продемонстрировали, что даже такой кризис не стал помехой их развитию: Китай, Индия, Вьетнам и Индонезия завершили 2009 год с ростом ВВП, хотя темпы подъёма существенно снизились.

Китай заслуживает особого упоминания. Нельзя сказать, что кризис совсем не коснулся КНР — для десятков миллионов внутренних мигрантов, ежегодно на время переезжающих из сельской местности в крупные промышленные центры, сокращение объёмов производства стало настоящей катастрофой. Эти люди не имеют практически никаких трудовых гарантий, и в условиях урезания издержек их контракты стали аннулировать первыми. Конечно, традиционно высокий для Китая уровень безработицы среди сельского населения от этого резко не изменился, но с политической точки зрения имел определённые негативные последствия, например, в том, что адекватно повысилась эмиграция. Однако в остальном правительству страны удалось справиться с эффектом от финансовых неурядиц за рубежом.

Китай потратил на программы стимулирования экономики 586 млрд. долларов [1]; относительно национального ВВП это самый высокий показатель в мире. Кроме того, были отменены чрезвычайно жёсткие ограничения на банковское кредитование, в результате чего его объём вырос в 1,5 раза. Эти меры были направлены на стимулирование внутреннего спроса для того, чтобы компенсировать падение доходов китайских производителей из-за снижения экспорта. К весне 2010 года промышленность вновь начала увеличивать объёмы производства. Несколько подросло потребление, причём в некоторых сегментах — весьма резко: Китай стал лидером по объёму продаж автомобилей (более 10 млн. из расчёта за год); аналогичная динамика наблюдается на рынках сотовой связи и ряда других потребительских товаров.

Таким образом, китайская экономика не только не впала в рецессию, но и сумела (судя по предварительным квартальным данным и прогнозам) поддержать «удовлетворительные» темпы роста в 8 % в год. В январе, кстати, выяснилось, что после пересчёта данных за 2007 год ВВП Китая превзошёл по объёму германский, то есть по валовому значению ВВП. Вопреки ожидани-

ям, Китай по итогам 2009 года так и не опередил Японию по объёму ВВП. Рост ВВП Японии в четвёртом квартале в годовом выражении составил 4,6 %, то есть превысил прогнозы и позволил стране сохранить за собой позицию второй крупнейшей экономики мира. В конце 2009 года, после того как власти Китая пересмотрели данные о ВВП за 2009 год в сторону повышения, появились оценки, согласно которым китайская экономика должна была обогнать японскую ещё в четвёртом квартале 2009 года. Однако эксперты полагают, что в 2010 году Китай всё же мог опередить Японию в экономическом рейтинге: ВВП Японии в 2009 году составил 5,27 трлн. долларов, а Китая — 4,9 трлн. долларов [2]. Вторую позицию в мире Япония занимает с 1968 года, когда обошла Германию.

Статистические сравнения экономик по валу практически ничего не объясняют по части качества роста: если рост ВВП Японии ещё более упрочивает социальные стандарты её населения, то Китаю остаётся лишь тешиться огромностью своей экономики, которая никак не снижает запредельный уровень нищеты абсолютно большей части населения. Это значит, что пользу от роста физического объёма ВВП присваивает относительно небольшой слой населения (о чём свидетельствует невероятный для развивающейся страны разрыв доходов населения) и государство (что позволяет ему направлять огромные средства на военные нужды и на весьма неплохое содержание быстро растущего бюрократического аппарата). При таком использовании общественного продукта Китай в обозримом будущем не станет серьёзным центром силы в экономическом противостоянии с другими центрами социально-экономического могущества, во всяком случае — в одиночку.

Ведущие мировые игроки, прежде всего США, многое сделали, чтобы превратить Китай в «мастерскую мира» и тем самым почти полностью поставить его экономику в зависимость от внешнеэкономической конъюнктуры. Выводя мощности многих тысяч предприятий за рубеж, прежде всего в свободные экономические зоны Китая, США, с точки зрения сегодняшней безработицы, создали определённые проблемы для себя (которых могло и не быть, не случись глобальный кризис), но ещё большие проблемы — для Китая. Его «бездонный» внутренний рынок не может поглотить всё, что промышленность может изготовить по причине нищеты населения, а восстановить резко упавший экспорт будет чрезвычайно трудно, потому что в странах-покупателях снизилась покупательская активность населения и эти государства стали активнее применять протекционистские меры для защиты своей экономики.

Таким образом, подобная экспортная ориентация Китая (когда фактически игнорируются состояние внутреннего рынка и уровень жизни населения) вряд ли может стать примером для какой-либо другой страны. У богатых же стран сейчас по части импорта есть большой выбор: китайский ассортимент товаров им может предложить любая страна Азии — Вьетнам, Индонезия, Индия, Таиланд и др. Следовательно, можно выбирать, где предложат дешевле.

Лидером в этом процессе выступили США, чья новая администрация, похоже, не столь привержена принципам свободной торговли, как это было раньше. В феврале 2009 года американский Конгресс принял план поддержки экономики гигантской суммой — в 786 млрд. долларов. Лозунгом плана стало «покупай американское», то есть при реализации прописанных в нём мер предпочтение отдаётся внутренним производителям. Данный факт вызвал возмущение в мире, так что американцы были вынуждены сделать оговорку — на ЕС, Японию, Канаду и ещё нескольких торговых партнёров США этот принцип не распространяется. Зато Китай и другие развивающиеся страны оказались от этого многомиллиардного приза фактически отстранены.

К концу 2009 года из состояния технической рецессии выбрались основные экономики Западной Европы: в третьем квартале — Германия, Франция и Италия, несколько позже — Великобритания и Испания. ВВП Германии, крупнейшей экономики Европы, вырос в третьем квартале на 0,7 %, но в целом за 2009 год сократился на рекордные в послевоенный период 5 %. ВВП Италии сократился на 0,2 %, а Испании — на 0,1 %. Таким образом, испанская экономика сокращается на протяжении семи кварталов подряд. В то же время во Франции рост ВВП ускорился до 0,6 %. Во многом за счёт этой страны экономика Еврозоны смогла вырасти на 0,1 %, однако в целом её состояние оказалось значительно хуже прогнозов. Основной причиной для резкого замедления роста в Европе стала высокая безработица, оказывающая серьёзное давление на потребительский спрос в странах континента [3]. Конечно, без беспрецедентной накачки экономики ликвидностью центральных банков положение было бы намного хуже. Фондовые рынки Еврозоны, как и всего мира, в результате такой поддержки демонстрировали уверенность в новом подъёме.

Однако для оптимистичных прогнозов будущего Еврозоны как одного из центров силы в глобальной экономике сохраняется всё меньше оснований. Главная причина заключается в структурной специфике и правилах функционирования этого объединения: помимо основателей союза — сильных экономик Германии, Франции, Италии, Великобритании — в него в более позд-

ние годы вошли сравнительно слабые экономики Испании, Португалии, а затем — и откровенные аутсайдеры — Греция, Кипр, страны бывшего «социалистического содружества» (Польша, Литва, Латвия, Эстония и др.); в этом «конгломерате» «богатые» должны были помогать «бедным» подтягиваться до их уровня и выполнять за свой счёт многие другие затратные обязанности для «общего блага». Поскольку «бедные» не отличались особыми трудолюбием, дисциплиной и ответственностью, но уже привыкли к своей «особой роли» в объединении как «жертвы», например, «советской системы», обычными стали раздоры и конфликты при решении вопросов солидарного характера, в частности, когда нужно было строже регулировать бюджетную политику, вводить в определённые рамки заимствования, государственный долг и т. д.

В 2007–2008 гг. на грани дефолта оказалась Латвия, близко подошла к этой черте Литва, что потребовало от «богатых» проведения непопулярных среди собственного населения «спасательных операций». Последний пример подобного рода — финансовые проблемы суверенного хронического должника — Греции. Долгое время экономика этой страны держалась за счёт иностранных кредитов, привлекавшихся по низким ставкам. Вследствие кризиса такой способ финансового обеспечения иссяк, и выяснилось, что страна задолжала более 100 % годового ВВП. Рефинансироваться грекам теперь сложно, поскольку к ним уже не относятся как к надёжному должнику и, соответственно, — требуют большие проценты.

По Европе поползли слухи о том, что Греция не сможет спастись от дефолта без помощи извне. Правительство страны это отрицает, но факты и цифры говорят о том, что положение в государственных финансах критическое. В Европе пока не существует единого мнения о возможных мерах по долгам Греции. К примеру, министр финансов Швеции высказался в том духе, что раз уж греки сами влезли в долги, пусть теперь сами и выкручиваются. Особые «взгляды» направлены на Германию, которая, якобы, и повинна в образовании греческих долгов. Скорее всего, Брюссель всё же поддержит Афины. В противном случае Еврозоне грозят серьёзнейшие потрясения: доверие к евро, которое окажется неспособным защитить входящие в европейский валютный союз страны, будет подорвано, а позиции Евросоюза в глобальной экономике мира значительно ослабнут. Нет никаких гарантий, что в ближайшем будущем не всплывут и новые очаги экономических неурядиц. В числе «тонких мест» европейской экономики сейчас называют Ирландию и Испанию; далеки до разрешения финансовые проблемы стран Прибалтики; тревожные сигналы поступают из Италии. Все эти примеры наглядно по-

казывают, что до преодоления всех последствий мирового кризиса на европейском экономическом пространстве пока ещё чрезвычайно далеко, а разрешить их политическими декларациями о евроединстве невозможно.

Мировой экономический кризис основательно потряхнул и США. Безработица держится на уровне 9,7 % (около 14 млн. человек, по состоянию на 1 марта 2010 года); всё ещё опасны тенденции на рынке недвижимости и ипотеки; за 2009 год ВВП сократился на 2,4 %. В то же время американская экономика подросла на 5,7 % в четвёртом квартале, который стал вторым плюсовым кварталом подряд после года спада [4]. Есть и другие очевидные признаки выздоровления крупнейшей экономики мира; в частности, заметно активизируется автопром как структурообразующая сфера национальной экономики, начали действовать правительственные стимулы в науке, сфере инноваций и высокотехнологичных производствах. В сравнении с положением других претендентов на первенство в глобальном экономическом противостоянии, у которых даже ближайшее будущее выглядит весьма неопределённо, перспективы США на продолжение лидерства более убедительны. Однако спектр мнений на этот счёт имеет разнонаправленные векторы, и потому без специального их анализа невозможно выдать рекомендации тем, кто связывает будущее своей экономики, политической системы, уклада жизни с американской социально-экономической моделью.

Американский пример всегда был привлекателен для многих развивающихся стран именно тем, что выводился не из идеологических лозунгов и пропаганды, а базировался на практических, зримых ощущениях. Удар глобального кризиса не выдержало большинство систем, американская же устояла. Теперь всем интересно, насколько сохранилась её прочность, не пойдут ли «трещины» в фундаменте и здании американской системы, и могут ли чувствовать себя в безопасности те, кто глубоко интегрировал свои надежды в эту систему. Общая ретроспектива спектра мнений по этому поводу свидетельствует о наличии двух противоположных сценариев будущего американской системы — пессимистического и оптимистического.

Пессимистический прогноз

Соединённые Штаты может ожидать внезапный коллапс — такое драматическое заявление сделал профессор Гарвардского университета и Гарвардской бизнес-школы Найолл Фергюсон [5]. Несколько столетий считалось, что великие державы возникают, крепнут и близятся к упадку постепенно, напоминает он. «Точно так же проблемы США часто описываются как зреющие медленно», — пишет автор. Он перечисляет такие вызовы, как старение населения, усугубляющее нагрузку на государство, рост китайской эконо-

мики и климатические изменения. Далее автор рассуждает: но что если ход истории не цикличен и нетороплив, а, напротив, — аритмичен — она то стоит на месте, то вдруг набирает скорость, точно гоночный автомобиль? В сложных системах, каковыми являются великие державы, некий незначительный фактор может нарушить равновесие и стать толчком к кризису.

Историки задним числом объясняют кризис долговременными тенденциями и тем самым неверно толкуют сложность системы. На деле «незначительное влияние на сложную систему может спровоцировать колоссальные, часто неожиданные перемены — то, что учёные называют «эффектом усилителя», — утверждает Н. Фергюсон. Например, почти невозможно предсказать масштаб лесного пожара в момент его зарождения. В политике самым недавним примером резкого упадка является распад СССР, — отмечается в исследовании [5]. Казалось бы, ничто не предвещало этого события: советский ядерный арсенал был больше американского, а правительства Третьего мира склонялись в сторону СССР. Что касается современных США, то «гибель империй в большинстве случаев связана с фискальными кризисами», — предостерегает Фергюсон, напоминая, что в 2010 году Америку ожидал бюджетный дефицит в размере более 1,5 трлн. долларов, то есть около 11 % ВВП. Однако столь же важную роль играет субъективное восприятие: «Статистика, приведенная выше, сама по себе не может ослабить мощь США, но может способствовать ослаблению слепой веры в способность США выдержать любой кризис». Однажды словно бы случайная дурная новость — допустим, негативная оценка рейтингового агентства — попадёт на первые полосы, и о качестве фискальной политики США вдруг забеспокоятся рядовые граждане и зарубежные инвесторы. Сложная адаптивная система оказывается в тяжёлом положении, когда её составные части утрачивают веру в её жизнеспособность, — поясняет автор статьи. По его мнению, следующая фаза текущего кризиса может начаться, когда население поставит под сомнение монетарные и антикризисные меры. Доходность гособлигаций может резко подскочить, если изменятся прогнозы относительно платёжеспособности правительства, и фискальный кризис ещё более усугубится, — считает Фергюсон, ссылаясь на пример Греции. Империи ведут себя, как все сложные адаптивные системы: непредсказуемо долго функционируют нормально, а затем внезапно рушатся, — пророчит учёный [5].

Конечно, исследователь может по-своему трактовать те или иные современные явления, препарировав их с помощью исторического опыта. Прогноз Фергюсона — один из многих, когда учёный придаёт чрезмерное значение истории.

Современный опыт многих стран, в том числе и США, свидетельствует о способности сложных экономических систем выживать даже в таких катастрофических обстоятельствах, которых давняя история вообще не знала (выход США из Великой Депрессии, послевоенное возрождение Японии и Германии). Приведенный Фергюсоном пример распада СССР вообще не корректен как сценарий, который повторяют США — системы, построенные на идеологии насилия, долго не живут. Америка к такому роду империй отношения не имеет. Наконец, преувеличенное значение исследователь придаёт старению населения США (что является спорным аргументом; ситуацию прояснит перепись населения страны, которая началась 15 марта 2010 года) и экономическому росту Китая (впечатляющая статистика роста ВВП при сохраняющейся бедности огромного по численности населения, отсталости материальной базы и структуры экономики за пределами свободных экономических зон совсем не свидетельствует о факторе китайской угрозы для главных глобальных центров сил мира в настоящее время и в обозримом будущем).

Другой пример пессимистического прогноза в отношении США связан с предсказанием динамики противостояния США и Европы. Эксперты Бостонской консалтинговой группы (Boston Consulting Group, BCG) констатируют, что Европа потеснила Северную Америку «на позициях самого богатого региона мира» [6]. Кризис перекраивает карту мирового частного капитала, и американские инвесторы, активно вкладывающие в акции, несут более существенные потери. Глобальное снижение стоимости активов в управлении за 2008 год составило 11,7 %, или 92,4 трлн. долларов. В 2007 году глобальный частный капитал достигал 104,7 трлн. долларов [6]. Падение зафиксировано впервые за время проведения исследования — с 2001 года. На фоне кредитного кризиса фондовые индексы показали максимальное падение со времён Великой Депрессии, стоимость недвижимости, активов хедж-фондов и фондов прямых инвестиций в 2008 году также упала. Индекс S&P500 в 2008 году показал падение на 38 % — максимальное с 1937 года [7]. Последние несколько лет стали для отрасли периодом очень существенного подъёма, рынки росли, частные состояния увеличивались и инвестиционные управляющие получали все больше средств от клиентов. Эта эпоха подошла к сокрушительному финалу в 2008 году, — комментирует агентство Bloomberg [8].

По данным BCG, самое резкое сокращение стоимости активов в управлении отмечено в Северной Америке — минус 21,8 %. При этом в данном регионе доля капитала, размещённого в акции, за год упала с 50 % до 38 %. Тем не менее этот

показатель является самым высоким среди регионов мира. В Европе объём активов в управлении сократился на 5,8 % — до 32,7 трлн. долларов. Теперь Европа опередила США, где после более существенных потерь по итогам 2008 года частный капитал составляет 29,3 трлн. долларов.

Единственным регионом, показавшим рост, стала Латинская Америка. Число домохозяйств с миллионным состоянием по всему миру сократилось с 11 млн. до примерно 9 млн., то есть на 17,8 %. В США их число по-прежнему остаётся самым высоким среди всех регионов мира — 4 млн.; тем не менее в Северной Америке и Европе было зафиксировано самое резкое падение показателя в 2008 году — на 22 % [6]. Это согласуется с данными аналитиков Capgemini SA и Merrill Lynch, которые в июне 2009 года подсчитали, что число миллионеров сократилось на 15 % — до 8,6 млн. Максимальная концентрация миллионных состояний сейчас в Сингапуре, где доля домохозяйств с капиталом в миллион долларов или более составляет 8,5 %. Далее следуют Швейцария (6,6 %), Кувейт (5,1 %), ОАЭ (4,5 %) и США (3,5 %). BCG подчёркивает, что в этом списке заметную роль играют государства Ближнего Востока [6].

Партнёр BCG и один из авторов доклада Питер Дэмиш прогнозирует постепенное восстановление частного капитала начиная с 2010 года, но докризисный уровень может быть достигнут не раньше 2013 года. «За период с конца 2008 до 2013 мы прогнозируем в среднем годовой темп роста около 4 %. Быстрее всего, с темпом в 9,5 % в год, частный капитал будет расти в Азиатско-Тихоокеанском регионе (без учёта Японии), — прогнозирует эксперт [8]. В этих выкладках отсутствуют позитивные ожидания относительно США, что свидетельствует об отсутствии у исследователей аргументов для оптимизма.

Вообще же, их прогноз носит не категорический, а, скорее, мировоззренческий характер: до сих пор считалось, что в Америке всего должно быть много и больше, чем где бы то ни было, особенно миллионеров. Теперь их прослойка стала меньше, чем в ряде европейских и азиатских стран — вот и повод для глубокого пессимизма. Конечно, совсем серьёзно «драматизм» такого прогноза в отношении страны, по-прежнему имеющей самые высокие абсолютные и относительные макроэкономические показатели, воспринимать нельзя.

Гораздо больше серьёзного внимания заслуживают прогнозы, авторы которых пытаются уйти из-под влияния устойчивых стереотипов и предрассудков и привлекают для анализа перспектив страны комплексный набор показателей. Один из них — Стивен Хилл, руководитель программы политических реформ при Новом американском фонде — вашингтонском аналитическом

центре либеральной направленности — в начале 2010 года опубликовал книгу, одно название которой вызывает раздражение у американцев-консерваторов: «Перспективы Европы, или Почему европейский путь — наша лучшая надежда на будущее». Комментарии к этой книге, которые дало агентство «Reuters» (Великобритания), содержат следующие аспекты. Как иногда замечают иностранцы, приезжающие в США, фразы типа «мы самые лучшие» и «Америка впереди планеты всей» зачастую с глубочайшей убеждённой произносятся гражданами, никогда в жизни не выезжавшими из страны, а значит, не представляющими, с чем они её сравнивают. (Заметим: при современном уровне коммуникаций и наличии Internet практически в каждой американской семье мнение граждан о своей стране вряд ли следует примитивизировать столь иронично).

В то же время можно согласиться с таким аргументом С. Хилла: большинство американцев пребывают в блаженном неведении относительно достижений европейцев; но и здесь нужно сделать поправку на менталитет, в частности, — аполитичность большинства из них: они заняты работой, семьёй, детьми, имеют возможность отдыхать, получать за свой труд необходимый им набор жизненных благ, у них не принято заглядывать в окно к соседу (в том числе и европейскому), на их традиционный уклад не сильно повлиял глобальный кризис; они не знают, что такое политические дразги и паралич власти, столь характерные для многих европейских стран. Естественен вопрос: что же плохого в таком «блаженном неведении» американцев о «достижениях» европейцев?

Подобренные С. Хиллом факты и данные сравнительной статистики показывают, что США отстают от Европы практически по всем поддающимся измерению социально-экономическим параметрам. Европа, точнее — Европейский Союз, объединяющий 27 стран с населением почти 500 млн. граждан, по объёму экономики равен США и Китаю вместе взятым. В Европе действует 179 крупнейших компаний мира, в США — 140. Американские компании в Европе получают прибылей в 20 раз больше, чем в Китае [9]. С. Хилл огорчается тем, что большинство американцев с этими фактами не знакомы. Он обвиняет американские СМИ в том, что они позиционируют Европу как регион, постоянно находящийся в кризисе, с впавшей в маразм экономикой, с налоговой системой, уничтожающей всякий стимул личной инициативы, с уровнем жизни ниже американского, а также с общей системой здравоохранения, длинными отпусками и заметно меньшей продолжительностью рабочего дня, что и объясняет низкие темпы роста и стагнацию. С. Хилл не согласен с этим; он подчёркивает, что его взгляды разделяют Нобелевские лауреаты по

экономике Джозеф Стиглиц (Joseph Stiglitz) и Пол Кругман (Paul Krugman), которые тоже смотрят на Европу с оптимизмом. В частности, П. Кругман в статье [10] отмечает, что Европу часто приводят как пример того, что высокий уровень налогообложения богатых и льготы для менее обеспеченных убивают экономический прогресс, но это не так, а европейский опыт демонстрирует обратное: стремление к социальной справедливости и прогресс идут рука об руку. Просто удивительно, что такую «европейскую идиллию» не видят политики и учёные Евросоюза, но «ощущают» Стиглиц, Кругман и Хилл (кстати, не приводя никаких доказательств).

Конечно, время покажет, насколько оправдан оптимизм этих исследователей в отношении прогресса Европы и пессимизм относительно будущего США. Однако уже сейчас заслуживают внимания некоторые рассуждения С. Хилла о системе американского капитализма, государственного капитализма Китая и показателях измерения экономического развития государств.

С. Хилл утверждает, что ни построенный на власти Уолл-стрита и на теории «просачивания благ сверху вниз» американский капитализм, ни государственный капитализм Китая не станут ключом к будущему мира. Темпы роста китайской экономики, конечно, внушительны, но страна по сути остаётся подрядчиком Запада, к тому же её раздирают внутренние противоречия, — подчёркивает С. Хилл [9]. Он критикует сторонников теории, согласно которой Китай в этом веке станет сверхдержавой, а к 2035 году обгонит США по ВВП. Он предлагает вспомнить аналогичные долгосрочные прогнозы, которые делались в прошлом. К примеру, на стыке столетий видные стратеги пророчили, что к 2020 году Аргентина станет мировой державой, а ещё в конце 1980-х годов на роль мирового лидера пророчили Японию. Сейчас об этих прогнозах стараются не вспоминать. С. Хилл иронизирует по поводу пророчеств об отходе мирового господства к так называемой «большой двойке» — США и Китаю. Мрачные прогнозы в отношении Европы, вызванные долговым кризисом в Греции, из-за которого возникли вопросы о состоянии здоровья евровалюты, имеющей обращение в 16 странах ЕС, С. Хилл считает преждевременными и преувеличенными. Но и в данном случае С. Хилл предлагает верить его «ощущениям».

Критикует С. Хилл и принятое в мире измерение экономического развития государств по ВВП на душу населения, так как в нём не учитывается соотношение транзакций, улучшающих благосостояние страны, и транзакций, которые его снижают. Он приводит пример: доллар, потраченный на то, чтобы отправить подростка в тюрьму, точно так же приплюсовывается к ВВП, как и

доллар, потраченный на его образование [9]. По Хиллу получается, что в «благополучной» Европе озабочены только образованием подростков, а в США — только их тюремным устройством. На самом же деле, проблема подростковой преступности в европейских странах ничуть не менее тревожная, чем в США. Поэтому при разработке прогнозов будущего любой страны нужно учитывать весь круг их проблем и пользоваться при этом общепринятыми методиками, тем более, что кроме критики этих методов Хилл ничего не предлагает по части их совершенствования.

Своё исследование С. Хилл завершает анализом качества жизни в Европе и США; согласно Хиллу, в Европе жить лучше. В длинном списке индексов, измеряющих качество жизни в отрыве от ВВП, — от степени неравенства доходов и доступности медицины до средней продолжительности жизни, детской смертности и уровня бедности — США оказываются не на первых местах. За последние 30 лет американский журнал *International Living* составил собственный индекс качества жизни, основанный на стоимости потребительских товаров, культуры и отдыха, экономике, экологии, свободе, здравоохранении, состоянии инфраструктуры, безопасности и климате. Хилл констатирует, что в этом списке пять лет подряд лидирует Франция, а США занимают седьмое место [9]. В этом сравнении очевидна некорректность: если во Франции жизнь, по некоторым показателям, лучше, чем в США, то это совсем не значит, что Францией можно подменить весь Евросоюз из 27 стран. Для доказательства правильности своих ощущений нельзя подвёрстывать факты; структура ЕС настолько разнородна, что благополучие Франции не может перекрыть плачевное состояние экономики Греции, стран Балтии и ещё почти десятка стран Западной и Восточной Европы.

Свою систему аргументов, которые должны подтвердить благоприятный для Европы прогноз, приводит Стефан Тейл в журнале «*Newsweek*» [11]: с 2000 по 2008 годы европейские страны создали на 9 млн. рабочих мест больше, чем США и обеспечили более низкий уровень безработицы; Франция и Германия неожиданно вышли из рецессии раньше, чем Америка, благодаря возрождению экспорта и более стабильному розничному потреблению. По прогнозам МВФ, с 2013 года темпы роста в еврозоне, при расчёте на душу населения, почти вдвое опередят американские. Америка утрачивает многие конкурентные преимущества: её банки и кредитные карты «захромали», бюджетный дефицит в 2010 году, вероятно, достигнет 94 % ВВП, а в ЕС — лишь 79 %, — прогнозировал С. Тейл. Он ссылаясь на расчёты экономиста Эдмунда Фелпса, который утверждал, что после кризиса «естественный» уровень безработицы в США повысится с 5 % до 7 %

или более, что близко к «естественному» европейскому — 7,5 %. Согласно данным BCG, в 2009 году Европа превзошла США по ВВП. На этом основании С. Тейл предполагает, что финансовый кризис сделал европейскую «мягкую» модель капитализма более предпочтительной для многих стран, включая США.

В условиях кризиса, по мнению Тейла, ЕС также опроверг представления, будто он неспособен на слаженные действия. Германия фактически гарантировала, что богатые члены ЕС не допустят банкротств государств зоны евро. Тем самым, якобы, укрепились репутация евро как единственной альтернативной резервной валюты, если не считать доллара. На данный момент центробанки создают 50 % новых резервов в евро, а в долларе — лишь 37 % (по данным агентства *Barclays Capital*). Колоссальная экономическая мощь Европы становится подспорьем для расширения её роли на мировой арене: за последнее десятилетие государства-члены ЕС создавали собственные миротворческие миссии в зонах конфликтов, причём, как полагает С. Тейл, их успешность на 33 % выше, чем у США.

Ратификация Лиссабонского договора означает, что ЕС сможет действовать более слаженно и гибко благодаря учреждению поста президента и отмене принципа единогласного одобрения.

Восторженный тон этой повести Тейла «странно» противоречит фактам последнего времени: 16 марта 2010 года министры финансов ЕС отказали Греции в помощи по возврату её долгов, а в конце 2009 года по поводу сходных обстоятельств в Латвии ограничились «ценными советами» её правительству больше экономить и меньше занимать. Очевидно, что эти решения основывались на позиции богатых стран союза, то есть евросолидарность на деле существенно расходится с декларациями учредительных документов этой организации. Впрочем, было бы странно, если бы эти страны поступали иначе: в каждой из них ещё далеко до посткризисного благополучия, последствия рецессии проявляются в нарастании социальных конфликтов, ширится забастовочное движение в Великобритании, Италии, Германии и Франции; этим странам приходится нести основное бремя расходов на проведение миротворческих миссий и т. д. При таких обстоятельствах претензии «молодых» членов ЕС на особую роль в этой организации и на финансовые привилегии вызывают у правительств и населения богатых стран раздражение и даже негодование.

Тем не менее С. Тейл заканчивает свой прогноз будущего Европы сверхоптимистичными заявлениями: всего за 20 лет ЕС вырос из хаотического общего рынка, целиком зависящего от опеки США, в амбициозную, новаторскую, уникальную державу с коллективной властью. Он

считает, что «глобальные тенденции благоволят европейской модели» и что ЕС следует извлечь пользу из этих тенденций: «Надо обеспечить, чтобы его лучшее орудие распространения влияния, благополучия и своих ценностей — расширение — не прекращалось» [11]. Автор с удовлетворением отмечает, что ради вступления в ЕС Хорватия разрешила пограничный спор со Словенией, а Албания, где большинство населения — мусульмане, собирается узаконить гомосексуальные браки, дабы доказать, что может соответствовать «критериям гражданских прав ЕС». Безусловно, с таким «пополнением» «грозная мощь» Евросоюза, а следовательно, и его «опасность» для США и всего мира многократно возрастёт.

Если же на подобные процессы в Европе смотреть серьёзно, то нельзя отделаться от мысли, что они сознательно подталкиваются именно Америкой. Многие учёные, политики, крупные бизнесмены Западной Европы давно и безуспешно требуют остановить процесс расширения ЕС, в то же время со стороны США следуют противоположные рекомендации и «стимулирующие» действия. Непрерывное усложнение любой системы (а экономико-политической в особенности) делает её всё менее надёжной. Именно поэтому нельзя не заметить зловещего смысла в фразе из работы С. Тейла: «Пророчества об упадке Европы обычно не оправдываются» [11].

Ещё один «трагический» для Америки сценарий будущего ряд исследователей связывают с активизацией странного экономико-политического образования под названием БРИК (аббревиатура из названий стран-участниц: Бразилия, Россия, Индия, Китай). На первом саммите лидеры этих стран договорились (в июле 2009 года, то есть в разгар глобальной рецессии) разработать параметры новой мировой финансовой архитектуры, выступить с предложением реформирования ООН, мировой организации торговли, пересмотра роли МВФ и изменения системы принятия решений в этой организации до января 2011 года. Идеологи этой разнородной, имеющей слишком различающиеся экономические и политические интересы структуры (среди них — ведущий экономист инвестиционного банка Goldman Saks Джин О'Нил), доказывали, что к 2050 году эти четыре страны, используя *эффект синергии*, войдут в число ведущих экономических держав: опередят США по размерам ВВП, превратятся в главных экспортёров промышленных товаров, а Россия и Бразилия — ещё и сырьевых. Основания для такого оптимизма идеологов БРИК внешне очень убедительны: на эти страны приходится 26 % земной суши, в них проживает 40 % населения мира, ВВП составляет 15 % мирового, а валютные запасы — 42 % (по состоянию на начало 2009 года) [12].

Однако непредвзятый взгляд на возможности БРИК (аббревиатура созвучна с английским словом *brick* — кирпич) свидетельствует совсем о другом: лишь в мае 2009 года четыре страны увеличили свои международные резервы более чем на 60 млрд. долларов; за второй квартал 2009 года только Китай увеличил свои резервы на 178 млрд. долларов, доведя их общий размер до 2,132 трлн. долларов [12]. Получается, что, несмотря на значительное снижение прибыльности американских долговых обязательств, совсем плохая ситуация в экономике других стран вынуждает инвесторов направлять средства именно в американские гособлигации. Когда везде плохо, а где-то лучше, туда и бегут, чтобы спастись. Это и есть лучший ответ на вопрос: «Раздавит ли Америку «союз четырёх?» [12].

Анализ природы подобных образований (как на мировом, так и постсоветском пространствах) приводит к однозначному выводу: в них пытались «сойтись» страны с разными возможностями, интересами, фактически — конкуренты одна другой; под внешне броскими лозунгами «объединений» пытались скрыть растерянность, панику и даже истерику в связи с неразрешимыми трудностями национальных экономик.

Мы не исключаем, что идеи многих таких альянсов брали начало именно в Америке, но сами США широкомасштабного участия никогда в них не принимали. Такое дистанцирование всегда помогало Америке действовать сообразно обстоятельствам и своим интересам, являть другим пример стабильности и уверенности. Что же касается красивых картин будущего всевозможных альянсов, которые, якобы, способны противостоять США (до 2035, 2050 и так далее годов), то, будучи написанными в основном американскими же экспертами, эти картины следует воспринимать не как отражение потенциальных способностей конкурентов США, а как изощрённо представленную научную иронию по поводу этих «способностей»: кому хочется в них верить, пусть верят; остальные же понимают, что крайне редко сбываются даже «короткие» прогнозы — глобальный кризис лучшее тому подтверждение.

Завершить анализ пессимистических прогнозов будущего крупнейшей экономики мира следует признаниями и оценками апологетов американской политической и экономической системы: их представления этого будущего выводятся из жёсткой (порою — беспощадной) критики недостатков этой системы при полной уверенности критиков в способности системы преодолеть свои недостатки и сохранить лидерство. К их числу относится, например, Нобелевский лауреат по экономике за 2001 год Джозеф Стиглиц. В ряде своих публикаций последних лет [13] он яростно отстаивает идею более сильного государственного контроля деятельности финансовых учреждений (банков,

инвестиционных и страховых компаний), которые ввергли экономику США и всего мира в кризис, а затем — в рецессию, но, получив от государства спасительную помощь, теперь всячески пытаются от этого контроля избавиться. Никакие внешние угрозы не представляют для будущего Америки большей опасности, чем беспредельное поведение её крупного финансового капитала. Стиглиц считает, что, одержав в этом противостоянии победу, государство даст позитивный пример всему миру: «Близорукость банков способствовала возникновению кризиса, и мы не можем позволить правительству, подзуживаемому финансовым сектором, продлевать его» [14].

По его мнению, финансовый сектор нанёс огромный вред обществу. Американская финансовая «промышленность» загрязнила мир «токсичными» бумагами, поэтому, согласно принципу «загрязнитель должен платить компенсацию», её необходимо обложить налогом на спекулятивную деятельность, который заставит банки сосредоточиться на исполнении их ключевой функции — предоставлении кредитов. Падение объёма выданных кредитов в 2009 году было наибольшим с 1942 года. Вследствие этого безнадёжные долги и случаи лишения должника права собственности находятся на таком уровне, какого не было три четверти столетия. В 2010 году ожидалось 2,5–3,5 миллиона акций лишения прав на заложенное имущество, что превысит объёмы 2009 года.

Проблемы с кредитами сужают возможности малого и среднего бизнеса; в значительной мере по этой причине тяжело решается проблема безработицы: каждый пятый американец, который хотел бы получить работу на полную ставку, не может её найти, а 40 % безработных не работают уже более 6 месяцев. Как уже давно усвоили в Европе, трудности увеличиваются с ростом продолжительности безработицы, так как утрачиваются профессиональные навыки и ухудшаются перспективы, а сбережения тают. Здесь Стиглиц имеет в виду опыт Великобритании, которая избежала тяжёлых потерь трудовых ресурсов благодаря тому, что её помощь банкам и политика на рынке труда оказались лучшими во многих отношениях.

Потеря собственности, безработица, снижение доходов как следствия кризиса коснулись более 10 млн. граждан, что подрывает социальную базу государства и потому крайне опасны для его будущего. Прогнозы относительно экономического роста в частном секторе допускают, что при отсутствии длительной правительственной поддержки существует риск бесконечной стагнации — очень слабого роста, чтобы вернуть безработицу на нормальный уровень. Но риски асимметричны: если эти пророчества ущербны и произойдёт полноценное выздоровление экономики, то затраты можно урезать или повысить на-

логи; если же эти допущения точны, то преждевременный выход из дефицитного бюджетного финансирования угрожает рецессией.

Дж. Стиглиц и другие специалисты считают, что наблюдающаяся некоторая самоуспокоенность администрации в связи с выходом США из рецессии — преждевременна; сокращение затрат сейчас ослабит экономику; пока затраты идут на инвестиции, обеспечивая умеренный возврат 6 %, долгосрочный долг будет уменьшаться, даже если краткосрочный бюджетный дефицит будет расти. Это произойдёт благодаря более высоким доходам от налогов, обеспечиваемых за счёт увеличения выпуска продукции в краткосрочном периоде и ускорения экономического роста в долгосрочном периоде. Пытаясь найти золотую середину между необходимостью стимулировать экономику и желанием удовлетворить «ястребов дефицита» (то есть сторонников сокращения поддержки бизнеса), администрация уничтожает шансы на её восстановление, чего позволить ей никак нельзя [14].

Однако «ястребы дефицита» приводят в защиту своей позиции не менее сильные аргументы. Один из них — Джеффри Кунер (Kuhner), руководитель института им. Эдмунда Бёрка (Вашингтон), в статье [15] заявил, что предлагал повысить роль государства, дефицит бюджета и расходы. Президент толкает Америку к банкротству — в период с 2009 по 2011 год к государственному долгу прибавится 3,7 трлн. долларов. За эти три года он наделает больше долгов, чем за 226 лет существования государства. Это прямая дорога к финансовому самоубийству, — констатирует Кунер. Стремясь раздуть общественный сектор и тратя огромные деньги на социальные программы, президент истощает частный сектор и ставит рынок в подчинённое положение к бюрократическому, корпоративистскому государству, что даст правящей либеральной элите намного больше власти над частным сектором. Кунер приводит слова историка Арнольда Тойнби: «Цивилизации не уничтожают друг друга, а только сами себя» — для подтверждения своей мысли о том, что при нынешней администрации Америка теряет свой статус сверхдержавы, деградирует и постепенно превращается в страну второго сорта.

Сравнение этих крайних взглядов на будущее страны видных апологетов американской системы объясняет главную причину беспочвенности пессимистических сценариев: решения в текущей и перспективной политике вырабатываются в процессе яростной борьбы мнений, при ясном осознании сильных и слабых аргументов сторон, длительном (но не бесконечном) их взвешивании общественным сообществом, учёными и политиками, а осуществляются при достижении консенсуса между всеми силами, одинаково верными этой системе.

Література

1. 7 днів, № 2 (688), 8 янв. 2010, с. 10–11.
2. Reklama, № 8 (762), February 25, 2010, p. 8.
3. Reklama, № 7 (761), February 18, 2010, p. 8.
4. The Christian Science Monitor, February 15, 2010.
5. The Los Angeles Times, March 10, 2010.
6. Wall Street Journal, September 20, 2009.
7. Newsweek, December 15, 2009.
8. Reklama, № 36 (742), September 24, 2009.
9. Кто победит в противостоянии США и Европы? // Reklama, № 9 (763), March 4, 2010, p. 12.
10. The New York Times, March 2, 2010.
11. Newsweek, November 22, 2009.
12. «Спілка чотирьох» розчавить Америку? // Час і Події, № 44, 5 листопада 2009, с. 10; Quartet defined by differences // Financial Times, June 16, 2009.
13. Дж. Стігліц. Як видертися із кризи // Час і Події, № 8, 25 лютого 2010, с. 22; Дж. Стігліц. Небезпека зниження дефіциту // Українське слово, № 12, 18 березня 2010, с. 2 (Переклади з англ.).
14. Project Syndicate, 2010, № 9.
15. The Washington Times, February 15, 2010.

УДК 338.43.63

Л. Л. Кірова

О. С. Петков

РОЗВИТОК АГРАРНОГО СЕКТОРУ КРАЇН ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА СХІДНОЇ ЄВРОПИ (ЦСЄ) З ТОЧКИ ЗОРУ КЛАСТЕРИЗАЦІЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА

Анотація. Проаналізовано процеси кластеризації сільськогосподарського виробництва та запропоновано основні механізми розвитку.

Ключові слова: конкуренція, кластер, агропродовольча система, кластеризація, сільськогосподарське виробництво, продуктивність праці.

Summary. The process of agricultural production and the clustering proposed basic mechanisms of development.

Key words: competition, cluster, agro-food system, clustering, agricultural production, productivity.

Постановка проблеми. Конкурентне оточення для більшості малих за розмірами суб'єктів господарювання в агропродовольчій системі транзитивних країн і країн з ринковою економікою, що розвивається, змінилося драматично протягом останніх двох десятиліть. Їх нове оточення характеризується глобалізацією, лібералізацією і глибокими організаційними, інституційними й технологічними зрушеннями. Успішність фірм у таких країнах тепер не встановлюється тільки на основі порівняння з вітчизняними конкурентами на внутрішніх ринках, а швидше визначається міжнародними порівняннями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми процесу кластеризації сільськогосподарського виробництва та світового сільськогосподарського ринку досліджуються такими вітчизняними і зарубіжними науковцями, як О. Амоша, В. Білчак, В. Будкін, Б. Буркінський, О. Вишняков, Д. Віллерс, В. Євдокименко, М. Козоріз, М. Ленд'єл, Т. Лієвські, В. Ляшенко, Ю. Макогон, З. Макела, Г. Медве-Белинт, А. Мельник, В. Мікловда, Н. Мікула, Л. О'Довд,

Р. Ратті, М. Перкман, С. Свенсон, І. Студенніков, Г.-М. Чуді та ін.

Мета статті — розглянути та проаналізувати розвиток аграрного сектору в сучасних світогосподарських умовах, проаналізувати процес кластеризації сільськогосподарського виробництва та запропонувати шляхи розвитку транскордонних кластерів в АПК прикордонних регіонів.

Виклад основного матеріалу. З початку розпаду СРСР серед колишніх її членів Україна мала найменше падіння обсягів виробництва сільськогосподарської продукції (індекси: 1990 р. — 186,7 %, 2004 р. — 118,4 %, 2012 р. — 129,1 %) [1]. Але в 2009 р. ці індикатори мали такий вид: Україна — 79,0 %, Росія — 81,5 %, Казахстан — 85,3 %; 2011 р. — Україна 129,1 %, Росія — 116 %, Казахстан — 140,5 %. Таким чином, співвідношення у темпах зростання аграрного виробництва між цими країнами змінилося на протилежне.

На тлі держав ЦСЄ (1990–2012 рр.) Україна показала найбільше падіння (69,1 %) обсягів сільськогосподарської продукції: у Болгарії — 82,7 %, в Угорщині — 70 %, у Польщі — 81,2 %, Румунії —

© Л. Л. Кірова, О. С. Петков, 2015

105,8 %). Скорочення обсягів виробництва в зазначених країнах супроводжувалось скороченням зайнятості в аграрному секторі, тобто мало місце підвищення продуктивності праці працівників сільського господарства у процесі транзитивних змін.

За темпами зростання продуктивності праці Україна займає четверту позицію серед країн ЦСЄ (після Румунії, Білорусі й Угорщини), але за рівнем цього показника серед країн-членів СНД вона обганяє лише Казахстан, відстаючи від Білорусі більш ніж в два рази. Виробництво валової продукції сільського господарства за 1990–2012 рр. у Білорусі, Казахстані, Росії та Україні знизилось на 31,1 %, у т. ч. рослинництва — на 11,8 %, але найбільш усього падіння торкнулось тваринництва — на 47,2 %. Водночас, починаючи з 2000 р., аграрними секторами цих країн було подолано негативну тенденцію постійного зниження виробництва валової продукції сільського господарства; приріст виробництва сільськогосподарської продукції у 2012 р. порівняно з 1990 р. становив 41,6 %, у т. ч. рослинництва — 65,8 %, тваринництва — 17,7 %.

Одним із найбільш загрозливих наслідків тривалого періоду стагнації сектору стало те, що структура виробництва сільськогосподарської продукції з початку ринкових трансформацій значно змістилася у бік особистих селянських господарств [1]. Наприклад, в Україні (2012 р.) ці господарства вирощують майже 90 % овочів та картоплі від загального обсягу їх виробництва, утримують 40,4 % поголів'я великої рогатої худоби та 42,9 % поголів'я свиней.

Поки що не виправдала себе фермерська форма господарювання, яка почала розвиватися в країнах СНД з 90-х років: незважаючи на те, що організаційно-правовою формою господарювання на селі, що переважає інші, є фермерські господарства (наприклад, в Україні їх частка у загальній кількості сільгоспдприємств становить майже 74 %), фермери в країнах СНД виробляють ще незначну частку валової аграрної продукції, особливо у тваринництві.

Забезпеченість сільського господарства країн СНД основними засобами є незадовільною, про що свідчить зменшення їх вартості за останні два десятиліття. Основними чинниками, які негативно впливають на забезпеченість сільськогосподарських підприємств основними засобами, є повільне введення в дію нових потужностей для тваринницької галузі, зниження обсягів виробництва техніки у сільськогосподарському машинобудуванні країн через фінансово-економічну кризу, зменшення обсягів внесення органічних добрив під сільськогосподарські культури. [2]

У країнах СНД гостро постають екологічні проблеми землекористування. Значна площа

сільгоспугідь піддається впливу вітрової та водної ерозії. Негативний вплив на екологію ґрунтового покриву спричинила аварія на Чорнобильській АЕС.

Системними чинниками гальмування реформування аграрного виробництва є недостатня реалізація природно-кліматичного та трудового потенціалу країн через нерозвиненість інфраструктури заготівлі та збуту сільгосппродукції, низьку економічну ефективність використання сільгоспугідь, зменшення засівів орних земель, збільшення собівартості як вирощування, так і реалізації сільськогосподарської продукції, низький рівень матеріально-технічного забезпечення аграрних підприємств, їх низьку капіталоснащеність, високий рівень процентних ставок за кредитами банків, недостатній рівень організаційного та фінансового забезпечення державних закупівель життєво важливих продуктів харчування, кризові явища у тваринництві, відсутність цілісного прозорого ринку сільгосппродукції, парцеляцію земель сільськогосподарського призначення, низький рівень інвестування сільськогосподарської галузі, невідповідність продукції сільського господарства країн СНД міжнародним стандартам якості та санітарним нормам, високе техногенне та антропогенне навантаження на ґрунти, яке посилюється дією природних факторів, високий рівень освоєності сільгоспугідь, незавершеність в деяких країнах реформування земельних відносин [3].

Поряд із цим доводиться констатувати, що країни ЦСЄ не зуміли використати усі свої потенційні можливості, які дуже високо оцінювалися зарубіжними фахівцями, зокрема відносно України. Так, за даними експертів Дойче Банку, на момент розпаду СРСР економічний потенціал України мав найкращий рейтинг, а її сільськогосподарське виробництво отримало вищу оцінку серед колишніх союзних республік. Наведені обставини потребують з'ясування незадовільних результатів аграрної реформи як в Україні, так і в інших державах колишнього СРСР, першим кроком у вирішенні якої є порівняльний аналіз змісту аграрних перетворень в державах ЦСЄ.

Аналізуючи аграрні реформи в країнах ЦСЄ, перш за все необхідно відзначити, що ніякого загального «сценарію», а тим більше загальних «рецептів» аграрного реформування ці країни не мали. Усі вони істотно різнилися за стартовими умовами, тобто за загальним рівнем економічного розвитку, формами землеволодіння, землекористування і господарювання. Так, у Польщі і колишній Югославії переважали приватна власність на землю й індивідуальне виробництво, функціонували окремі елементи ринку землі. Угорщина перед реформами мала розвинений аграрний сектор, який характеризувався тісними горизонталь-

ними і вертикальними інтеграційними зв'язками в рамках індустріально-виробничих систем.

Сільське господарство Східної Німеччини (колишньої НДР) характеризувалося високою концентрацією вузькоспеціалізованого виробництва. Тут середній розмір господарства в суспільному секторі складав 4,9 тис. га землі (проти 19 га з розрахунку на 1 ферму у ФРН).

Аграрне виробництво Румунії було менш продуктивним і відрізнялося нижчим рівнем інтенсивності. Проте у всіх цих державах було єдине розуміння реформування не як вдосконалення соціалістичної системи шляхом її поступового насичення елементами ринкових стосунків, а як переходу до ринкової економіки з приватною власністю на лівову частку суспільного багатства, економічною свободою товаровиробників і лібералізацією обмінних процесів. В основу реформаторської ідеології вони поклали посилення мотивації виробників за рахунок приватного інтересу [4].

Різними шляхами і з використанням різних методів реформування держави ЦСЄ та Україна прийшли до багатоукладної аграрної економіки ринкового типу. За даними офіційної державної статистики, в 2012 р. в аграрному секторі України налічувалося 8121 господарських товариств, 4183 приватних сільськогосподарських підприємств, 856 виробничих сільськогосподарських кооперативів, 294 державних сільськогосподарських підприємств і 1680 господарств інших типів. До сільськогосподарських підприємств відносять також селянські (фермерські) господарства, яких в 2012 р. налічувалося 40732. Значна частина сільськогосподарської продукції виробляється також в господарствах населення. На основі проведеного аналізу зроблено висновок, що одним із руйнівних наслідків трансформаційної кризи в країнах колишнього СРСР є «атомізованість» сільського господарства, його низька товарність і дезінтеграція АПК на початку транзитивних змін [5].

Первинні концепції реформування аграрної сфери орієнтувалися тут на максимально швидкий «запуск» в чистому виді ліберально-ринкової моделі функціонування аграрних суб'єктів господарювання — на максимальну лібералізацію цін, мінімальне втручання держави в обмінні процеси, обмеження бюджетного фінансування тощо. При цьому упевненість у всесиллі механізмів вільного ринку була настільки глибокою, що більшість країн в перші роки реформ не розробляли навіть загальних концепцій або програм їх проведення [6]. Проте аналіз результатів і ходу реальних трансформаційних процесів виявив обмежені можливості ліберально-ринкової моделі, зокрема в Україні, а також в інших країнах ЦСЄ.

У державах ЦСЄ економічні передумови і механізми для ефективного функціонування аграрного сектору створювалися шляхом дер-

жавного регулювання внутрішнього аграрного ринку з використанням переважання грошових і товарних інтервенцій. Певна увага приділялася також механізмам забезпечення платоспроможності товаровиробників за допомогою пільгового кредитування. Важливо підкреслити, що проблема стабілізації сільськогосподарського ринку в більшості постсоціалістичних країн ЦСЄ почала вирішуватися на другий-третій рік аграрних реформ як державна політика і в основному за рахунок державних грошових коштів [7]. Доленосна альтернатива — стихійний чи регульований державою аграрний ринок — була своєчасно і без зволікань вирішена на користь сучасного цивілізованого аграрного ринку.

Соціальний і економічний прогрес в сільських місцевостях країн ЦСЄ, що продовжують йти шляхом ринкової трансформації, тісно пов'язаний зі здібністю до нововведень і конкурентоспроможністю в агропромисловому комплексі як на місцевих, так і на міжнародних ринках. Конкурентна перевага значною мірою залежить від низки чинників, зокрема від таких характеристик попиту, як, наприклад, відповідність вимогам місцевого ринку і силі тиску, який цей попит надає на вимоги безпеки та якості продуктів харчування. Відповідно, в місцевих управлінських системах розробляються такі стратегії підвищення конкурентоспроможності, які знаходяться у згоді зі споживчими стандартами, правилами і очікуваннями щодо якості продуктів та їх безпеки за сприятливих економічних умов. Там, де агропродовольчий сектор конкурентоспроможний, він робить значний внесок в забезпечення продуктами харчування з необхідними живильними властивостями, високою якістю і безпекою.

Розробка такої стратегії повинна базуватися на творчому осмисленні досвіду аграрної політики інших транзитивних країн-членів СОТ, зокрема відносно змін у структурі державної підтримки аграріїв. У цих країнах мала місце тенденція до зростання частки заходів так званої «зеленої скриньки» у структурі державної підтримки аграрної сфери ще до набуття членства у СОТ. Як показує досвід цих країн, ця тенденція триватиме і підсилюватиметься після приєднання країни до СОТ.

Зокрема, у Чехії, Польщі, Словенії протягом перехідного періоду частка заходів «зеленої скриньки» поступово зростала і протягом 1996—1998 рр. почала переважати у структурі підтримки сільського господарства. За даними Секретаріату СОТ, у 1998 р. частка «зеленої скриньки» у бюджеті державної підтримки Чеської Республіки складала 86,2 %, Польщі — 73,8 %, Словенії — 60,8 %. Тенденція до зростання підтримки сільського господарства заходами «зеленої скриньки» є характерною і для розвинутих країн. Зокрема, за да-

ними Секретаріату СОТ, з 1995 по 2001 рік витрати на програми, що підпадають під цю категорію підтримки сільського господарства, збільшилися у країнах ЄС на 56 %, у США — на 26 %, Австралії — на 53 %. Це означає, що поступово відбуватиметься зміщення акцентів бюджетної підтримки сільського господарства з підтримки сільськогосподарських підприємств у бік підтримки розвитку сільської місцевості. Як і в країнах Центральної та Східної Європи, ці тенденції посиляться у ході руху України до європейської інтеграції, адже розвиток сільської місцевості у країнах ЄС є напрямом аграрної політики, що має однаковий пріоритет поряд із підтримкою сільськогосподарських виробників.

Цілком імовірно, що така тенденція зрушень в аграрній політиці буде відбуватися і в Україні, яка вже є членом СОТ. Це означає, що держава буде активно підтримувати розвиток інфраструктури у сільській місцевості (будівництво шляхів, електромереж, меліоративних споруд), розвиток ринкової інфраструктури для селянських господарств (сприяння збуту сільськогосподарської продукції, включаючи збирання, обробку і розповсюдження ринкової інформації), охорону довкілля, підтримку депресивних територій, вкладати гроші у людський капітал села. Нейтралізації можливих негативних наслідків для сільського населення від полегшення доступу імпортованих товарів на внутрішній ринок країни і реалізації можливих позитивних наслідків сприятимуть підтримка формування й розвитку ринкової та соціальної інфраструктури, кооперативів обслуговування, дорадчих служб.

На сьогодні для країн СНД головним пріоритетом забезпечення належного рівня продовольчої безпеки є насичення ринку власною сільськогосподарською і продовольчою продукцією. Цьому сприятиме впровадження певних елементів стратегії аграрного протекціонізму в межах, що відповідають вимогам СОТ і двостороннім домовленостям. За нашою оцінкою, чітка і послідовна державна політика щодо підтримки галузі є одним із пріоритетних аспектів вирішення проблеми продовольчої безпеки країн з ринковою економікою, що розвивається, на сучасному етапі.

Країни СНД повинні створити дієвий механізм захисту своїх національних інтересів у відносинах з іншими державами при вирішенні продовольчих проблем. В умовах посткризового відновлення економіки цих країн необхідно забезпечити базу для стабільного розвитку аграрного виробництва, підвищити його конкурентоспроможність, подолати цінові диспропорції, посилити державну підтримку товаровиробників з використанням надбань європейського досвіду. Антикризові заходи необхідно поєднувати з розв'язанням завдань стратегічного характеру, що

дозволить подолати диспропорції розвитку агропромислових комплексів цих країн з ринковою економікою, що не є ще інституційно сталими.

Загальносвітові тенденції розвитку аграрного сектору у середньостроковій перспективі формуватимуть низку викликів для агропродовольчих систем країн ЦСЄ, у тому числі й України. Ці виклики полягають у такому:

- наростання ресурсних дисбалансів у світі, зокрема дефіцит продовольства, стимулюватимуть зростання цін на продукцію аграрної галузі;

- діюча на сьогодні модель захисту внутрішнього ринку Казахстану, Росії, України від цінових коливань (адміністративне регулювання цін, заборона або обмеження експорту тощо) не лише є неефективною в умовах відкритої ринкової економіки, але й демотивує аграрне виробництво як таке;

- висока інвестиційна привабливість аграрного виробництва сприятиме збільшенню конкуренції між країнами, що мають аналогічний Україні значний аграрний потенціал. Аналітики ФАО дійшли висновку, що до 2050 року інвестиції в агропромисловий сектор країн, що розвиваються, виростуть у 5 разів і складуть не менш 44 млрд. дол. на рік проти нинішніх 7,9 млрд. дол. Але активізації припливу інвестицій в аграрно-промисловий комплекс тієї чи іншої країни повинна сприяти державна аграрна політика зазначеної країни, а саме: має задовольнятися потреба в технологізації аграрного виробництва: за підрахунками Асоціації «Український клуб аграрного бізнесу», в 2012 році втрати внаслідок використання старих непродуктивних комбайнів і тракторів сягають 7,5 млрд. грн. внаслідок того, що уряд не підтримує фінансово-технічне переоснащення галузі;

- нерівномірність світового розвитку аграрного виробництва (зокрема, через високий рівень субсидій в розвинених країнах та низьку інвестиційну активність в країнах з ринковою економікою, що розвивається), викривлення конкурентної ситуації через поширення протекціоністських заходів, зростання відставання країн, що розвиваються, від світових лідерів;

- глобалізація переробної промисловості та трансфер виробництв (особливо в трудомістких галузях) з розвинених країн в країни, що розвиваються, збереже в ролі важливого джерела конкурентних переваг низькі витрати, що робить конкуренцію з боку ринків із низькими витратами і цінову конкуренцію одними з ключових зовнішньоекономічних ризиків.

Кластерна форма транскордонного співробітництва в АПК здатна забезпечити збалансований розвиток як самого комплексу, так і сільських територій, включаючи не тільки економічну складову розвитку, але й соціальну та екологічну ком-

поненту, [8] а також суспільно значущу компоненту розвитку, оскільки доведено, що кластери через механізми неформальних зв'язків посилюють «включенність» сільського соціуму в суспільне життя, що створює додатковий соціальний капітал, активізує співробітництво влади, бізнесу і громадськості і наприкінці забезпечує додаткову конкурентну перевагу цього кластера над бізнес-одинаками, що конкурують. Вважаємо, що такі кластери слід засновувати на базі господарської інтеграції суб'єктів підприємницької діяльності, розташованих на території прикордонних регіонів суміжних держав, що забезпечить їм додаткові переваги порівняно з відособленим функціонуванням.

Висновки. Дослідження показало, що ці переваги виникають в результаті:

- об'єднання ресурсів у рамках транскордонних кластерів і ефекту економії на масштабі внаслідок зростання спільного ринку;

- появи ефекту від об'єднання великої кількості малих і дрібних виробників у більш значні бізнес-структури, що забезпечує більш стабільне функціонування;

- створення механізмів розподілу прибутку і спільного інвестування залежно від загальних пріоритетів;

- формального і неформального обміну досвідом і передовими технологіями;

- раціонального поєднання саморегулювання із взаємовигідною і взаємоузгодженою спільною діяльністю.

На сучасний момент транскордонне співробітництво в Україні має досить розвинене нормативно-правове підґрунтя. До законодавчої бази, що регламентує транскордонні відносини, входять як національні нормативно-правові акти, так і низка двосторонніх угод, що регламентують співробітництво між Україною та сусідніми дер-

жавами, але для регламентації транскордонного співробітництва у формі кластерів необхідно розробити нормативно-правові документи, що визначають особливості функціонування транскордонних кластерів.

Література

1. Сільське господарство України. Статистичний збірник 2012. — К, 2013. — 392 с.

2. Назаренко В. И. Аграрная политика (Запад, Восточная Европа, Россия). Часть I / В. И. Назаренко, А. Г. Папцов, М. Ю. Коган ; под общ. ред. В. И. Назаренко. — М. : ВНИИТЭИагропром, 2008. — 450 с.

3. Development Report 2008: Agriculture for Development. — Washington : World Bank, 2007. — 384 p.

4. Мікула Н. Міжтериторіальне та транскордонне співробітництво : монографія / Надія Мікула. — Львів : ІРД НАН України, 2004. — 395 с.

5. ПАРК: промислово-аграрные региональные кластеры / Центр трансфера инновационных технологий РФ. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.center-inno.ru/ru/park>.

6. Длугопольський О. Кластерна модель розвитку промислового виробництва регіону як фактор ефективних структурних реформ (на прикладі Тернопільської області) / О. Длугопольський // Економічний часопис — XXI: ТНЕУ. — 2003. — № 2. — с. 46–52

7. Омский агропромышленный биокластер: Презентация / Михаил Александрович Сутягинский. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.center-inno.ru/ru/park>.

8. Семенов Г. А. Створення кластерних об'єднань в умовах нової економіки : монографія / Г. А. Семенов, О. С. Богма. — Запоріжжя : КПУ, 2008. — 244 с.

АНАЛІЗ НАУКОВИХ ПОГЛЯДІВ НА ФОРМУВАННЯ РИНКОВИХ ВІДНОСИН

Анотація. Історія становлення ринкової економіки свідчить про недосконалість її основоположних принципів, яка відображається в системі економічних блокіраторів, до найважливіших з яких належать монополізм, безробіття, інфляція, соціальна нерівність і бідність. Сьогодення на Україні дедалі чіткіше виявляє тенденцію до органічного й обґрунтованого розподілу інституту державної власності із системою ринкових відносин.

Ключові слова: капіталізм, соціалізм, ринковий механізм, ринок, класична теорія ринкової економіки, неокласична школа, кейнсіанське вчення про ринкову економіку, теорії монетаризму і раціональних очікувань, теорії та моделі економічного зростання, неолібералізм і соціальне ринкове господарство.

Summary. The history of the development of a market economy shows the limitations of its underlying principles, which is reflected in the economic system of bollards, the most important of which include monopoly, unemployment, inflation, social inequalities and poverty. Today in Ukraine more clearly shows the trend towards organic and reasonable apportionment of the Institute of state property in the system of market relations.

Key words: capitalism, socialism, market mechanism, market, the classical theory of the market economy, neo-classical school, the Keynesian doctrine of market economy, the theory of monetarism and rational expectations, theories and models of economic growth, neo-liberalism and social market economy.

Постановка проблеми. Існуючі нині у промислово розвинутих країнах економічні системи називають ринковою, вільною ринковою, соціально ринковою, змішаною економікою тощо. Один із двох останніх типів економіки має побудувати й Україна внаслідок трансформації існуючої економічної системи. Ринкова економіка виникла кілька століть тому, пройшла кілька етапів свого розвитку, зазнавши якісних та сутнісних змін. З'ясування економічної природи кожного із цих етапів — важлива умова вибору Україною основних шляхів та напрямів формування високорозвинутої економічної системи, її входження до структури сучасного світового господарства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам пошуку і вибору Україною основних шляхів та напрямів формування високорозвинутої економічної системи, її входження до структури сучасного світового господарства присвячено велику кількість наукових праць як вчених вітчизняної економічної науки, так і представників всесвітньо відомих економічних шкіл. Чинником виникнення та постійного посилення уваги до цих проблем є криза української економіки, яка охопила усі сфери і стала суттєвою перешкодою на шляху забезпечення стабільного розвитку економіки й суспільства. Тому національний пріоритет побудови ринкових відносин з теоретичної точки зору має бути чітко сформульований, зрозумілий і повинен ефективно працювати. На Україні питанням необхідності побудови саме ринкових відносин присвячено велику кількість наукових праць А. С. Гальчинського, С. В. Мочерного, В. Д. Базилевича, Б. В. Кульчицького та багатьох інших.

Метою статті є висвітлення еволюції ринкової економіки та адаптування найбільш прийнятної теоретичної системи побудови ринкових відносин для України.

Виклад основного матеріалу. У процесі економічної еволюції сформувалися дві діаметрально протилежні суспільні економічні системи — капіталізм і соціалізм, які водночас змушені вирішувати однакові фундаментальні економічні проблеми, що пов'язані з виробництвом, обміном та розподілом суспільно створеного продукту. Механізмом функціонування капіталізму є ринок, а соціалізму — держава.

Ринковий механізм є продуктом багатовікової економічної та суспільної еволюції, у процесі якої відбувалося формування передумов сучасного ринку. Відомий дослідник економічної історії Ф. Бродель обґрунтовано виокремлює у розвитку економіки три основні стадії: 1) натуральне господарство, яке ґрунтується на виробництві продуктів для задоволення потреб і підтримання існування сімей та окремих індивідів; 2) ринкове господарство, що спирається на простий обмін та «прозорі» механізми ринкової конкуренції; 3) сучасний капіталізм, в основу якого покладено нагромадження результатів минулої праці, які використовуються для встановлення контролю над функціонуванням ринків [1].

На думку Р. Гейлбронера і Л. Тароу, усім некапіталістичним суспільствам, які передували капіталізму, бракувало інституції приватної власності, невелике значення надавалося ідеї економічної свободи, підприємницька діяльність цінувалася невисоко і, найважливіше, жодному із цих різноманітних суспільств не був притаманний атрибут

капіталізму — ринкова система. Крім того, у суспільствах, які передували капіталізму, не існувало чинників виробництва. Як вважають Р. Гейлбронер і Л. Тароу, людська праця, багатства землі, корисні копалини, рукотворні цінності існували завжди, але праця, земля й капітал не завжди були товаром. На шляху формування іншого економічного способу життя, побудованого на нових принципах, стояли різні перешкоди, серед яких, на думку вчених, найскладнішим бар'єром була влада традиції та команди як засобу організації економічного життя [2].

У результаті поєднання різних елементів чисто ринковий капіталізм із плином часу трансформувався у капіталізм, що регулюється державою. І нині дедалі частіше трапляється термін «змішана економічна система». М. Шніцер вважає, що складовою частиною такої трансформації стало утворення багатих держав, що було наслідком нерівномірного розподілу доходу впродовж періоду промислової революції [3]. Ці та інші суб'єктивні й об'єктивні обставини підводять учених до висновку про наявність певних етапів формування ринку: 1) класичний вільний ринок (до середини XIX ст.), в якому держава не втручалася в економіку, виступаючи «нічним вартовим», який стежив за тим, щоб усі, хто має самостійне джерело доходів, ретельно сплачували податки до державного бюджету; 2) регульований ринок (середина XIX — 50-ті роки XX ст.), що характеризувався втручанням держави в економічне життя суспільства з метою обмеження свавілля монополій та захисту конкурентного середовища; 3) соціально-орієнтований ринок, в якому, крім механізмів регулювання, держава бере на себе виконання функції соціального захисту населення [4].

Раніше німецький економіст В. Ойкен підкреслював: «Ринок — це універсальна форма життя людини» [5]. Український учений А. Гальчинський стверджує, що «...ринок — це зовсім не винахід капіталізму; він був притаманний і докапіталістичним суспільствам. Це загальноцивілізаційна система» [6]. Варто зазначити, що поняття ринку настільки широке, що з'ясувати його зміст одним формулюванням практично неможливо. Найбільш чітко відобразити суть і роль ринку можна, лише поєднавши основні підходи до його розуміння. Так, В. Базилевич, В. Попов та ін. наголошують, що ринок — це «... будь-яка інституція, або механізм, що забезпечує зв'язок покупців і продавців певного товару або послуги» [7]. Натомість З. Ватаманюк, С. Панчишин та ін. акцентують увагу на тому, що ринок — це «...місце, де покупці та продавці взаємодіють, щоб визначати ціни та кількість певного товару або послуги» [8]. На думку А. Гальчинського, П. Єщенка, Ю. Палкіна, «ринок — цілісна система економічних відносин і зв'язків між по-

купцями і продавцями, що будуються на основі ринкових цін» [6].

Американський економіст П. Хейне стверджує, що ринок — це набір взаємозв'язків або процес конкурентних торгів [9].

На думку Б. Кульчицького, ринок — це сфера життєдіяльності, де відбувається процес купівлі-продажу результатів людської діяльності, включаючи діяльність духовну, інтелектуальну тощо [10]. Останнє визначення найповніше відображає сучасний стан розвитку ринку, коли інтелектуальна власність та інформація стали предметом купівлі-продажу й існують поряд із товарним виробництвом.

Витоки різного розуміння вченими поняття ринку та ринкових відносин походять від різних теоретичних систем ринкових відносин, які почали формуватися з переходом від натурального до товарного виробництва. До них належать:

— **класична теорія ринкової економіки**. Якщо давати загальну характеристику класичній школі ринкової економіки, то слід відзначити, що ця школа вперше виробила ідеологію «чистого капіталізму». Суворо кажучи, в чистому виді капіталізм ніде і ніколи не існував. Але як наукова абстракція він є цілком правомірним, оскільки відкриває шлях до пізнання національних економік у їх історичному різноманітті;

— **неокласична школа**. Головна ідея вчення полягає в зосередженні зусиль на вивченні проблем взаємодії попиту і пропозиції як сил, які визначають процеси, що відбуваються на ринку, обминаючи теоретичні суперечки навколо вартості;

— **кейнсіанське вчення про ринкову економіку**. Головна ідея — обов'язковим супутником здорової ринкової економіки має бути державний вплив;

— **теорії монетаризму і раціональних очікувань**. Під поняттям «монетаризм» розуміють течію економічної думки, яка відводить грошам визначальну роль у коливальному русі економіки. У центрі уваги представників цієї школи перебувають грошові категорії, грошово-кредитні інструменти. Однак їх цікавить не просто грошовий механізм, банківська система, грошово-кредитна політика, валютні відносини — монетаристи розглядають ці процеси, щоб з'ясувати зв'язок між грошовою масою й обсягом виробництва. На їхню думку, банки — це провідний інструмент регулювання, за допомогою або за безпосередньою участю якого зміни на грошовому ринку трансформуються у зміни на ринку;

— **теорії та моделі економічного зростання**. Основне завдання — знайти оптимальне співвідношення між факторами зростання, визначити умови, що забезпечують бажані темпи та стабільність розвитку, розкрити найважливіші пропорції, у тому числі між споживанням і нагромадженням;

— **неолібералізм і соціальне ринкове господарство**. Це напрям в економічній науці та практиці господарської діяльності, в основі якого — прин-

цип саморегулювання економіки, вільної від зайвої регламентації.

Отже, навіть побічний погляд на історію становлення ринкової економіки, по-перше, свідчить про недосконалість її основоположних принципів, яка відображається в системі економічних блокіраторів, до найважливіших з яких належать монополізм, безробіття, інфляція, соціальна нерівність і бідність [8]. Сьогодення на Україні дедалі чіткіше виявляє тенденцію до органічного й обґрунтованого розподілу інституту державної власності із системою ринкових відносин.

Висновки. Ринкова економіка є хоча і динамічною, але недостатньо стабільною системою, що проявляється через несталі темпи економічного зростання та циклічний характер розвитку, недовикористання ресурсів і неповну зайнятість, нестабільність загального рівня цін та інфляцію. Слід зазначити, що хоча в кожному конкретному випадку ринкові механізми саморегулювання здатні переборювати кризові тенденції в економіці, все ж у цілому для ринкової системи характерними є періодичні коливання обсягу національного продукту, зайнятості та цін. Причому ці коливання є наслідком не тільки зовнішніх факторів, але й недосконалості самих ринкових механізмів.

Література

1. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація економіка і капіталізм, XI–XVIII ст. / Ф. Бродель : у 3-х

томах. Т. 3. Час світу ; пер. з франц. — К. : Основи, 1998. — 632 с.

2. Гейлбронер Р. Економіка для всіх / Р. Гейлбронер, Л. Тароу ; пер. з англ. — Львів : Просвіта, 1995. — 216 с.

3. Шніцер М. Порівняння економічних систем / М. Шніцер. — К. : Основи, 1997. — 520 с.

4. Економічна теорія. Політекономія : підручник / за ред. В. Д. Базилевича. — К. : Знання-Прес, 2001. — 528 с.

5. Ойкен В. Основные принципы экономической политики / В. Ойкен — М. : Прогресс, 1995. — 496 с.

6. Гальчинський А. С. Суперечності реформ: у контексті цивілізаційного процесу / А. С. Гальчинський. — К. : Українські пропілеї, 2001. — 320 с.

7. Економічна теорія: Політекономія : підручник / за ред. В. Д. Базилевича. — К. : Знання-Прес, 2001.

8. Економічна теорія: макро- і мікроекономіка / за ред. З. Ватаманюка та С. Панчишина. — К. : Альтернативи, 2001. — 716 с.

9. Хейне П. Экономический образ мышления / П. Хейне. — М. : Прогресс, 1991. — 326 с.

10. Кульчицький Б. В. Сучасні економічні системи : навч. посібник / Б. В. Кульчицький. — Львів : Афіша, 2004. — 280 с.

11. Мочерний С. В. Економічна теорія : посібник / С. В. Мочерний. — К. : Видавничий центр «Академія», 2002. — 656 с.

УДК 338.439

В. Г. Настич

СТАН ТА ПРОБЛЕМИ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Анотація. Проведено аналіз основних складових споживчого аспекту продовольчої безпеки, розглянуто основні методи удосконалення системи державного регулювання забезпечення продовольчої безпеки та визначено напрями політики держави.

Ключові слова: продовольча безпека, національна безпека, агропромисловий комплекс, харчова промисловість, система безпеки.

Summary. The analysis of the main components of the consumer aspect of food security, the basic methods of improving the system of state regulation of food security and identified areas of policy.

Key words: food security, national security, agriculture, food industry, security system.

Постановка проблеми. У наш час актуальною є захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави. Це поняття міцно ввійшло у коло загальносистемних категорій у кінці XX ст. Воно охоплює низку проблемних завдань, які зумовлені ризиками і невизначеністю в різних сферах діяльності держави. Національна безпека будь-якої держави будується на економічній безпеці, однією з найважливіших складових

якої є продовольча компетентність. Завдяки їй досягається сталий соціально-економічний розвиток суспільства, його демографічне відновлення.

Для України проблема забезпечення продовольчої безпеки має особливо важливе значення, що зумовлюється сучасним станом розвитку агропромислового комплексу, нарощування виробництва у якому відбувається переважно екстенсивним шляхом.

©В. Г. Настич, 2015

Продовольча безпека має розглядатися у рамках країни в цілому та в регіональному аспекті зокрема, що зумовлюється різноманітністю природно-кліматичних умов, соціально-економічним становищем окремих територій, демографічною ситуацією. Задоволення потреб у продовольстві має здійснюватися стосовно кожної конкретної людини у місцях її проживання. Причому основний тягар у формуванні продовольчої безпеки покладається саме на суб'єкти держави, які несуть безпосередню відповідальність перед населенням за його достатнє забезпечення якісним продовольством.

Вищеназвані обставини роблять актуальним спеціальне дослідження регіонального рівня забезпечення продовольчої безпеки з метою виявлення специфічних для нього чинників і механізмів, уточнення критеріїв і показників, що характеризують продовольчу безпеку. Вирішення цих питань дає змогу розробити окремі механізми реалізації стратегії забезпечення продовольчої безпеки на регіональному рівні та визначити пріоритетні напрями її забезпечення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням продовольчої безпеки займалися відомі вчені, серед яких слід виокремити Л. Канторовича, А. Маршалла, Д. Рікардо, А. Сміта та ін. Питанням державного регулювання забезпечення продовольчої безпеки приділяли увагу українські та зарубіжні учені.

Вагомий внесок у теорію і практику забезпечення продовольчої безпеки України внесли такі фахівці, як В. Р. Андрійчук, В. І. Богачова, П. П. Борщевський, В. С. Балабанов, Ю. Д. Білик, Б. М. Данилишин, Л. В. Дейнеко, О. І. Гойчук, С. М. Кваша, П. Т. Саблук, В. Г. Ткаченко та ін.

Як відомо з трактування Продовольчої і сільськогосподарської організації ООН (ФАО) — світової організації, що опікується сільським господарством і продовольством, ще у 1996 році визначено: «продовольча безпека забезпечена у тому випадку, коли усі особи в будь-який час мають фізичний та економічний доступ до безпечного й повноцінного продовольства, достатнього, щоб задовольнити свої фізіологічні потреби і переваги, які необхідні для активного та здорового життя» [1].

Вітчизняні науковці, зокрема В. Бойко, В. Власов, Б. Пасхавер, досліджуючи проблему підтримання прийнятного рівня продовольчої безпеки, справедливо зазначають, що головною компонентою здоров'я нації, нормального відтворення людського потенціалу є доступне збалансоване харчування на основі екологічно чистої продукції. У центрі проблематики продовольчої безпеки стоїть людина — громадянин країни і споживач. Можна сказати, що майбутнє держави, яка ставить за стратегічну мету досягнення стабільності економічного розвитку, нерозривно

пов'язане з її здатністю підтримувати власний замкнений цикл виробництва продуктів харчування.

Нестійка динаміка розвитку АПК, внутрішнього продовольчого ринку, а отже, і споживання населенням основних продуктів харчування свідчать про наявність численних суперечностей, які потребують якнайшвидшого розв'язання. Від рівня мобільності та успіху перетворень залежить здатність держави підтримувати одну з найважливіших складових економічної безпеки — продовольчу.

Стратегічною першоосновою існування будь-якого способу виробництва є зростання виробництва продуктів харчування [2, с. 11]. Без цих найцінніших ресурсів нації неможливе її існування, а тому як сам стан, так і механізм забезпечення продовольчої безпеки як системи життєзабезпечення країни є визначальним і важливим чинником для формування системи економічної і національної безпеки держави.

На думку науковців, продовольчу безпеку слід розглядати через призму кількох складових. По-перше, забезпечення продовольчої безпеки тієї чи іншої країни, а також її регіонів пов'язано з гарантованим стійким і достатнім рівнем виробництва продовольства, що у повному обсязі забезпечує запити її населення. По-друге, продовольча безпека може бути досягнута тільки тоді, коли гарантовані фізичні й економічні умови населення при доступі до продовольства. По-третє, з метою досягнення продовольчої безпеки продукція сільськогосподарського виробництва повинна стабільно й у достатній кількості поставлятися як на регіональні, так і світові ринки. І останнім елементом продовольчої безпеки є забезпечення населення доброякісним продовольством, що не наносить шкоди його здоров'ю.

Такий підхід вказує на те, що повинні забезпечуватися не тільки виробництво достатньої кількості високоякісного продовольства, але й підтримка адекватних і безперервних поставок сільськогосподарської продукції як на регіональні, так і світові ринки.

Іншими словами, продовольча безпека досягається за наявності відповідних систем та механізмів, що гарантують достатній обсяг виробництва і поставок продовольства й адекватно реагують на ризики, що можуть викликати перебої в цій сфері. Важливо й те, що у вирішенні питань продовольчої безпеки необхідна тісна взаємодія всіх регіонів.

Метою дослідження є вивчення загального стану та проблем забезпечення продовольчої безпеки України, а також визначення напрямів політики держави і розробка методів удосконалення системи державного регулювання забезпечення продовольчої безпеки.

Виклад основного матеріалу. Проблема продовольчої безпеки завжди посідає провідне місце у загальній національній безпеці кожної країни, оскільки є обов'язковою умовою й передумовою соціальної та економічної стабільності держави.

Продукти харчування є важливими та незамінними в життєдіяльності людини. Тому розвиток харчової промисловості і сільськогосподарська продукція, що є основою харчування, виступають демографічним чинником. Цей чинник є основним для забезпечення природних потреб людини. Звідси вивчення проблем продовольчої безпеки має значну актуальність.

На сьогодні для України головним пріоритетом забезпечення належного рівня продовольчої безпеки є насичення ринку власною сільськогосподарською і продовольчою продукцією. Основою сільськогосподарського виробництва є рослинництво і тваринництво, оптимальні параметри існування якого можливі тільки в тандемі природно-технологічного розвитку як рослинництва, так і тваринництва.

У міжнародних угодах визначення продовольчої безпеки має таке трактування: «це такий стан економіки, за якого всім і кожному гарантується забезпечення доступу до продуктів харчування, питної води та інших продуктів у якості, асортименті і обсягах, достатніх для фізичного і соціального розвитку особистості, забезпечення здоров'я і відтворення населення країни» [3, с. 348].

Система національної продовольчої безпеки базується на принципах самозабезпеченості, незалежності, доступності та якості. Саме їх у першу чергу необхідно враховувати під час формування державної політики щодо продовольчої безпеки. Також мають забезпечуватися: ефективний розвиток харчової промисловості, зовнішньоекономічна діяльність у сфері харчової промисловості, формування доходів населення, гарантування збалансованого і якісного споживання.

Продовольча безпека країни залежить головним чином від стану розвитку аграрної сфери економіки. Глибока криза аграрного сектору й усього АПК погіршила продовольче забезпечення країни, сировинну базу легкої і харчової промисловості. Скоротився і якісно знизився раціон харчування основної маси населення.

Одним із факторів стабільності продовольчої безпеки є формування відповідних регіонів з наданням відповідних прав щодо її забезпечення. Політологи, соціологи, економісти, спеціалісти всіх рівнів управління України схильні до думки, що процес створення потужних регіональних формувань у майбутньому набере чітких ознак і стане досконалішим елементом розвитку нашої держави [4, с. 10].

Визначення сутності продовольчої безпеки завжди пов'язане із забезпеченням життєді-

яльності людини, що у свою чергу характеризується станом її здоров'я. Тому О. В. Кочетков та Р. В. Марков [5, с. 147] запропонували реальне уявлення про дійсну продовольчу ситуацію в країні отримувати через порівняння існуючого рівня споживання з граничними рівнями споживання. З цією метою ці автори розробили класифікацію рівнів продовольчого забезпечення населення, побудовану за принципом відповідності продовольчого забезпечення до завдань збільшення народжуваності, збереження здоров'я, активної життєдіяльності людини та досягнення максимально можливої в сучасних умовах середньої тривалості життя. Згідно з цією класифікацією виокремлюють сім рівнів продовольчого забезпечення населення в країнах:

I рівень — катастрофічний. Передбачає добове споживання на одну людину 1500–1800 ккал, характеризується хронічним недоїданням (добове споживання менше 1520 ккал потрібно розглядати як голод).

II рівень — критичний. Середньодобове споживання становить 1800–2200 ккал на особу і достатнє для подолання хронічного недоїдання та існування на межі виживання і забезпечення простого відтворення населення.

III рівень — мінімальний. Середньодобове забезпечення 2300–2800 ккал на душу населення передбачає наявність таких обсягів продовольчих ресурсів, які унеможливають появу голоду. II і III рівні треба розглядати також під час планування забезпечення населення продовольством в екстремальних (кризових) умовах.

IV рівень — достатній. Середньодобове споживання перебуває у межах 2800–3600 ккал на одну людину, проте воно не збалансоване за елементами живлення, тобто продовольчих ресурсів достатньо для стабільного споживання, але воно не забезпечує здорового способу життя і збільшення його тривалості.

V рівень — раціональний (нормативний). Середньодобове споживання перебуває у межах 3300–3600 ккал на одну людину. При цьому раціон збалансовано білками, вітамінами та іншими важливими компонентами. Нормативні показники такого споживання треба використовувати як базу для всіх соціально-економічних розрахунків на державному рівні в нормальних умовах.

VI рівень — оптимальний. Споживання відрізняється не лише збалансованістю за найважливішими харчовими компонентами, а і передбачає споживання екологічно чистих продуктів харчування, які збільшують тривалість життя населення загалом та середню тривалість життя для країни, покращують здоров'я.

VII рівень — перспективний. Це досягнення такого продовольчого забезпечення для всіх соціальних груп населення, яке дасть змогу вдоско-

налювати природу людини і максимально продовжувати її активну життєдіяльність, розширюючи межі сучасної природної тривалості життя.

Для визначення критеріїв продовольчої безпеки в країні треба ввести державну систему норм споживання, що регламентувала б основні нормативні рівні споживання населення: раціональний (нормативний), який використовується для соціально-економічних розрахунків, і мінімально необхідний — для гарантованого забезпечення населення в надзвичайних ситуаціях [6, с. 71].

Усі потреби людини в узагальненому виді можна поділити на 13 основних груп, серед яких на першому місці є продукти харчування, питна вода та безалкогольні напої, що споживаються вдома; на другому місці — ті самі групи товарів, але за умови їх споживання у закладах готельно-ресторанного господарства [7, с. 357].

Основними причинами продовольчої залежності країни можуть бути:

1) дефіцит продовольства і низький рівень платоспроможного попиту, що обумовлюють незбалансованість внутрішнього продовольчого ринку за попитом і пропозицією;

2) залежність внутрішнього ринку від імпорتنих поставок продовольства, неконкурентоспроможність національного агропромислового комплексу;

3) низька конкурентоспроможність продукції за якістю або ціною за умов достатності продовольства власного виробництва;

4) нерозвиненість зовнішньоекономічних зв'язків, замкнутість внутрішнього продовольчого ринку;

5) низька ефективність діяльності суб'єктів господарювання в АПК;

6) перетворення експорту продовольчої продукції на самоціль розвитку агропромислового комплексу;

7) зростання зобов'язань із покриття зовнішнього боргу при нестабільному курсі національної валюти [8, с. 108].

Механізми політики забезпечення продовольчої безпеки повинні здійснюватися на державному рівні, оскільки її забезпечення неможливе без централізації і координації дій всіх учасників цього процесу. Тому система продовольчої безпеки регіону повинна враховувати пріоритетність загальнодержавних інтересів у цій галузі, єдність і взаємозв'язок регіонального і національного відтворення і не ставити під загрозу продовольчу безпеку інших регіонів при реалізації власних інтересів.

Якщо ретельно проаналізувати всі загрози продовольчої безпеки, то зрозуміло, що захист від них єдиний — нарощувати власне виробництво. Але головна загроза продовольчої безпеки полягає в тому, що у населення не вистачає стимулів

займатися сільським господарством. Цілі галузі сьогодні є нерентабельними.

В агропромисловій політиці важливу роль мають відігравати регіональні аспекти, необхідність чіткого врахування природнокліматичних особливостей кожної зони, пристосування до них виробничих і ринкових систем. Це стосується не лише розміщення і розвитку галузей рослинництва і тваринництва, спеціалізації, кооперації та інтеграції великого, середнього і малого агробізнесу з визначенням через ринковий попит оптимальних розмірів конкретних виробництв. Мова йде про структурні і якісні ринкові перетворення регіональних моделей АПК з обґрунтуванням проектів не тільки окремих об'єктів, а й усієї регіональної мережі фермерських, кооперативних, корпоративних, спільних з іноземним капіталом господарських систем, переробних підприємств, баз сировини і готової продукції, розташування транспортних артерій і засобів, мережі сучасних структур обслуговування, продовольчих магазинів і супермаркетів, тобто про формування цивілізованих регіональних ринків.

Успішне втілення нової аграрної політики дозволить вирішувати комплекс завдань, поставлених перед АПК щодо створення для трудівників села належних умов життя і праці, підвищення рівня забезпечення населення основними продуктами харчування високої якості, розширення експортної орієнтації вітчизняного сільськогосподарського виробництва, підвищення його надійності та забезпечення розвитку на рівні передових в аграрному відношенні країн світу. Виконання усього наміченого комплексу завдань сприятиме вирішенню проблем досягнення продовольчої безпеки нашої держави.

Висновки. Продовольча безпека має національний характер, їй притаманна комплексність і перманентність. Залежно від особливостей національної продовольчої системи, періоду її розвитку, від того, яка складова продовольчої проблеми набиратиме на тому чи іншому етапі пріоритетного значення, завдання її забезпечення модифікуються разом зі змінами внутрішніх і зовнішніх загроз.

У центрі продовольчої проблематики знаходиться, перш за все, споживач-громадянин країни, а ключ до розв'язання продовольчих проблем — динамічний розвиток вітчизняного АПК. Разом з тим тут є ще багато проблем.

Останніми роками все більший вплив на розвиток ідей продовольчої безпеки справляє концепція сталого розвитку, яка передбачає взаємозв'язок і дотримання раціональних пропорцій дії економічних, екологічних, технологічних і соціально-демографічних чинників на сільськогосподарське виробництво.

Забезпечення продовольчої безпеки на кожному рівні зумовлюється внутрішніми (економіка певного рівня, у тому числі доходи, обсяг і структура споживання) і зовнішніми (стан продоволь-

чої забезпеченості вищого рівня) чинниками. На стан внутрішньої продовольчої безпеки кожного рівня частково впливає продовольча безпека нижчого рівня ієрархії.

Продовольча проблема належить до категорії глобальних. Для розв'язання продовольчої проблеми недостатньо зусиль окремої держави, а потрібно добре налагоджене співробітництво всіх країн, незалежно від їх суспільного ладу.

Література

1. FAO 1996. Rome Declaration of World Food Security and World Food Summit Plan of Action [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.fao.org/wfs/final>.
2. Хорунжий М. Й. Продовольча безпека: соціально-економічна суть, стан і показники / М. Й. Хорунжий // Економіка АПК. — 2003. — № 6. — С. 9–16.
3. Гойчук О. І. Продовольча безпека: структура, рівні та критерії забезпечення / О. І. Гойчук // Загальні проблеми економіки. — 2003. — № 12. — С. 12–18.
4. Сільське господарство України за 2007–2012 рік. Статистичний збірник [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://ukrstat.org/uk/druk/katalog/kat_u/publ7_u.htm.
5. Кочетков О. В. Формування системи показників продовольчої безпеки України / О. В. Кочетков, Р. В. Марков // Економіка АПК. — 2002. — № 9. — С. 142–158.
6. Лукінов І. І. Про стратегію трансформування АПК та забезпечення продовольчої безпеки України / І. І. Лукінов, П. Т. Саблук // Економіка України. — 2000. — № 9. — С. 62–81.
7. Гойчук О. І. Продовольча безпека : монографія / О. І. Гойчук. — Житомир : Полісся, 2004. — 348–359 с.
8. Зеленська О. О. Система продовольчої безпеки: сутність та ієрархічні рівні / О. О. Зеленська // Вісник ЖДТУ. — 2012. — № 1(59). — С. 108–112.

УДК 352

Н. В. Рунчева

МАРКЕТИНГОВІ СТРАТЕГІЇ КОРПОРАТИВНИХ АГРОФОРМУВАНЬ

Анотація. Проаналізовано застосування маркетингових інструментів на державному рівні, яке дозволить державі виступити реалізатором ефективного розвитку аграрного ринку. Окреслено пріоритетні напрями аграрних корпорацій.

Ключові слова: маркетингові стратегії, агромаркетинг, інтеграція, аграрний ринок, агрохолдинг.

Summary. Analyzed the use of marketing tools at the state level that would allow the state to act as the implementer of effective development of the agrarian market. Outlined the priority directions of agricultural corporations.

Key words: marketing strategies, farm marketing, integration, agricultural market, agricultural holding.

Постановка проблеми. Стратегія розвитку корпоративних структур здатна сприяти сталому розвитку аграрного сектору за умови орієнтації на довгострокову перспективу та присутність в галузі. Ця довгостроковість підтверджується такими індикаторами, як рівень інвестування в аграрне виробництво, у тому числі довгострокового, в людський чинник, обсяги застосування мінеральних добрив та закупівлі сільськогосподарської техніки.

Як ще один стратегічний напрям організації ефективного розвитку аграрного виробництва за результатами проведеного дослідження слід зазначити оптимізацію територіальної структури виробництва, виходячи з природних конкурентних переваг.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Повною мірою згодна з думкою В. П. Неганової, що

реалізація маркетингового потенціалу, формування і розвитку агромаркетингових стратегій підприємств АПК будуть ефективні тільки у рамках регіональної системи агромаркетингу [1].

Впровадження регіональних та територіальних систем маркетингу в Україні не отримало належного ефекту через те, що вони розроблялися за адміністративно-територіальним принципом. Проте, на наш погляд, доцільніше здійснювати розробку та впровадження за принципом об'єднання за вертикальною інтеграцією. При цьому існує значний відсоток взаємозалежності між ефективністю функціонування аграрних підприємств і рівнем розвитку регіону. Зростання результативності діяльності корпоративних структур веде до збільшення обсягів валового регіонального та галузевого продуктів.

© Н. В. Рунчева, 2015

У цьому контексті слушною є думка Т. І. Бабаскіної, що вертикальна інтеграція виступає вирішальним чинником успішного функціонування регіональної економіки, оскільки велика частина сільськогосподарської продукції робиться нині саме інтегрованими структурами [2].

При цьому слід враховувати, що сільське господарство як нестійка система не може саморозвиватися без зовнішньої дії. Значна роль у цьому напрямку відводиться соціально-економічній і аграрній політиці держави.

Метою статті визначено аналіз маркетингових інструментів для реалізації ефективного розвитку аграрного ринку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Стійкий розвиток сільського господарства в сучасних економічних умовах можливий при поширенні використання технологій ресурсозбереження, реалізації взаємовигідних форм взаємодії держави і сільськогосподарських товаровиробників. Дуже важливим чинником підвищення ефективності діяльності сільського господарства і, як наслідок, його стійкого розвитку виступає ефективна державна політика і підтримка. Становлення агрохолдингів слід розглядати як об'єктивний позитивний процес і приклад успішного функціонування аграрно-промислових структур і дієвий засіб подальшого розвитку аграрного сектору. Як показало проведене дослідження, агрохолдинги стали першорядним суб'єктом сталого розвитку аграрного сектору економіки, реалізуючи потенціал зростання, який, проте, на сьогодні використовується не повною мірою.

Як свідчить аналіз, застосування агромаркетингових інструментів у вітчизняному аграрному середовищі не отримало належного поширення, на відміну від закордонних країн, де його застосування виявляється ефективним. Так, в США, що займає 3-є місце у світі з виробництва свинини і 4-е місце з виробництва яловичини, в роздрібній ціні 1 кг яловичини доля маркетингових витрат складає приблизно 43,2 %; свинини відповідно — 55,8 % [3].

У роки великого урожаю певної сільськогосподарської культури нерідко виникає ситуація, коли він фактично пропадає, це можна ефективно вирішити шляхом застосування інструментів агромаркетингу: розробка оптимальної системи розподілу врожаю, організація ефективної взаємодії всіх ланок щодо доведення продукції до кінцевого споживача, аналіз стану інфраструктури, вивчення потреб внутрішнього і зовнішнього ринку, зміна цінової політики, переорієнтація каналів збуту по регіонах і на закордонних споживачів. Агромаркетинг також дозволить враховувати особливості збутової політики на аграрному ринку, зокрема: постійність попиту на продукцію сільського господарства, тривалий життєвий цикл

продукції, що утрудняє вибір стратегії розширення асортименту. Тому маркетингові вектори мають бути спрямовані більшою мірою на пошук додаткових споживачів, у тому числі й закордонних, а не на пошук товарних інновацій і запити споживачів, як на інших товарних ринках.

Порівняно з європейськими країнами недостатніми залишаються якісні показники використання продуктивних земель сільськогосподарського призначення. Агрохолдинги мають реальні можливості підвищення обсягів виробництва і, відповідно, затвердження позицій лідера на внутрішньому ринку, отримання конкурентних переваг на світовому ринку.

Динамізм розвитку агрохолдингів формує активну теоретичну і практичну зацікавленість до побудови його системи управління, формування й отримання економічної інформації з угрупованням показників діяльності відповідно до вимог ефективного становлення, функціонування і розвитку нових економічних формацій, підкреслює необхідність формування ефективних маркетингових стратегій в цьому напрямку.

Середня оцінка рівня маркетингу в регіонах України порівняно із середньою у світі в Індексі глобальної конкурентоспроможності — 4,08 порівняно з 4,16. Тобто принципи маркетингу в українських компаніях поширені, хоча з цього і не витікає, що компанії застосовують найбільш сучасні з них. Рівень маркетингу не відрізняється істотно за розміром компаній, хоча в цілому у великому бізнесі оцінки вище. У той же час в галузевому розрізі різниця очевидніша: маркетинг розвинений менше усього в сировинних галузях — у добувній промисловості (3,94 бали), виробництві і розподілі електроенергії, газу і води (3,93) і в сільському господарстві (3,79) [4].

На сучасному етапі сталість розвитку аграрного ринку дещо стримується через відсутність в інтегрованих структурах корпоративних стратегій. За допомогою стратегічного планування можливе підвищення ефективності діяльності інтегрованих об'єднань, формування пріоритетних напрямів розвитку як на рівні інтегрованої структури, так і на рівні регіону і галузі в цілому.

Отже, стратегічне планування як динамічний процес є найважливішою умовою забезпечення сталого розвитку за участю агроформувань, який дозволяє враховувати зміни зовнішнього середовища і адаптувати до них внутрішні чинники виробництва для подальшого зростання. Незалежно від того, який стратегічний напрям буде вибрано пріоритетним, основна мета реалізації стратегії полягає у забезпеченні підвищення конкурентоспроможності підприємства на майбутній період.

Одним із блоків стратегії слід обрати питання ціноутворення, які загострюються через високі витрати обігу, що викликані існуванням в

ланцюжку руху значної кількості посередників, нерозвиненістю інфраструктури зберігання сільськогосподарської продукції в місцях виробництва, низьким рівнем логістики в оптовій ланці, високими тарифами природних монополій, відсутністю досконалого механізму зовнішньоекономічного регулювання торгівлі сільськогосподарською продукцією, нестійкістю товарно-сировинної бази в регіонах.

Політика оптимізації цінового рівня повинна обов'язково передбачати зниження витрат на адміністративні і технічні послуги, багато з яких є бюрократичними і зайвими, зокрема:

- зниження витрат на проведення експертиз для отримання дозвільних документів;
- демонополізація ринку адміністративних та допоміжних послуг;
- залучення агровиробників до процесу оптимізації тарифів на послуги державних установ;
- обов'язкове декларування інфраструктурними організаціями (послуги щодо зберігання, транспортування, перевалки) вартості своїх послуг;
- забезпечення прозорості ціноутворення;
- оптимізація цінового механізму на ринку інфраструктурних послуг;
- обмеження цінового тиску з боку суб'єктів аграрного бізнесу, що мають монопольне становище на ринку сільськогосподарської продукції.

Вирішенню підлягають питання тарифної політики на залізничному транспорті, які на сьогодні є високими для перевезення сільськогосподарської продукції, приводячи до підвищення цін на неї та обмеження ринків збуту. У цьому питанні участь повинна приймати держава, можливо шляхом розробки комплексної програми організації перевезень залізничним транспортом сільськогосподарської продукції (індексація залізничних тарифів, диференційовані коефіцієнти знижки).

Гострим питанням залишається проблема диспаритету цін між промисловістю і сільським господарством, яка значною мірою обумовлена об'єктивними причинами (різна швидкість обігу капіталу і виробничого циклу, консолідація підприємств різних галузей і організаційно-правових форм та ін.). Це питання не вирішується комплексно і в постійному руслі, вирішуються лише нагальні та разові проблеми. У той же час багато цінових диспропорцій виникає саме через рішення державних органів влади (пільгові ціни на газ, пільги галузям, що виробляють продукцію для сільського господарства, до прикладу, мінеральні добрива і т. ін.). Механізм регулювання при дисбалансі паритету повинен передбачати не адресне, а автоматичне включення систем компенсацій, субсидування, обмежень, пільг тощо.

Другим блоком слід зазначити інфраструктурний. Поєднання зусиль і реалізація спільних

напрямів діяльності в цьому аспекті дозволять виробити ефективну маркетингову стратегію на рівні регіонів і на національному рівні.

Зростання обсягів аграрного виробництва завдяки підвищенню рівня інтенсифікації, технологізації в сільському господарстві веде до постановки завдання збільшення можливостей збуту вироблюваної продукції, що у свою чергу потребує відповідного розвитку ринкової інфраструктури і збільшення масштабів перевезень. Аналіз показав, що має місце зростання інфраструктурних обмежень на фоні збільшення обсягів виробництва сільгосппродукції. Це призводить до зниження можливостей реалізації продукції і вимушеного падіння закупівельних цін в регіонах, що виробляють певний вид продукції, та до одночасного зростання цін на неї в регіонах споживання.

Модернізація існуючих і створення нових об'єктів ринкової інфраструктури вимагає значних обсягів інвестицій, які мають тривалі терміни окупності, що зумовлює необхідність істотної державної підтримки (організаційної, фінансової, технічної, адміністративної, податкової та ін.). Найбільш доцільним в цьому випадку, на наш погляд, буде використання державно-приватного партнерства.

Для вирішення цього стратегічного питання пропонується розробити державну цільову програму «Розвиток інфраструктури аграрного ринку і ринку сільськогосподарської продукції», в якій визначається перелік необхідних об'єктів інфраструктури, їх потрібна кількість, оптимальне територіальне розміщення, відповідний розвиток транспортної інфраструктури і т. ін. Розробка повинна проводитися спільно з представниками аграрних корпоративних структур, переробних підприємств, аграрних спілок і фондів. При цьому слід заключати спільні контракти на будівництво (модернізацію) об'єктів інфраструктури з наданням корпоративним підприємствам, що його здійснюють, відповідних пільг та преференцій. Для стимулювання корпоративного сектору інвестувати в розвиток інфраструктури доцільним буде використання концесійних договорів.

Пріоритетними напрямками в цій сфері з боку аграрних корпорацій слід визначити такі (рис. 1).

Інформаційний блок слід визначити пріоритетним напрямом у сфері формування стратегії розвитку аграрного виробництва. Надання йому пріоритетного статусу обумовлено в першу чергу тим, що він практично не розвинутий на вітчизняному ринку, в той час як формування єдиного інформаційного простору ринку сільськогосподарської продукції і розвитку інформаційно-комунікаційних технологій є однією з головних умов ефективності стратегії розвитку.

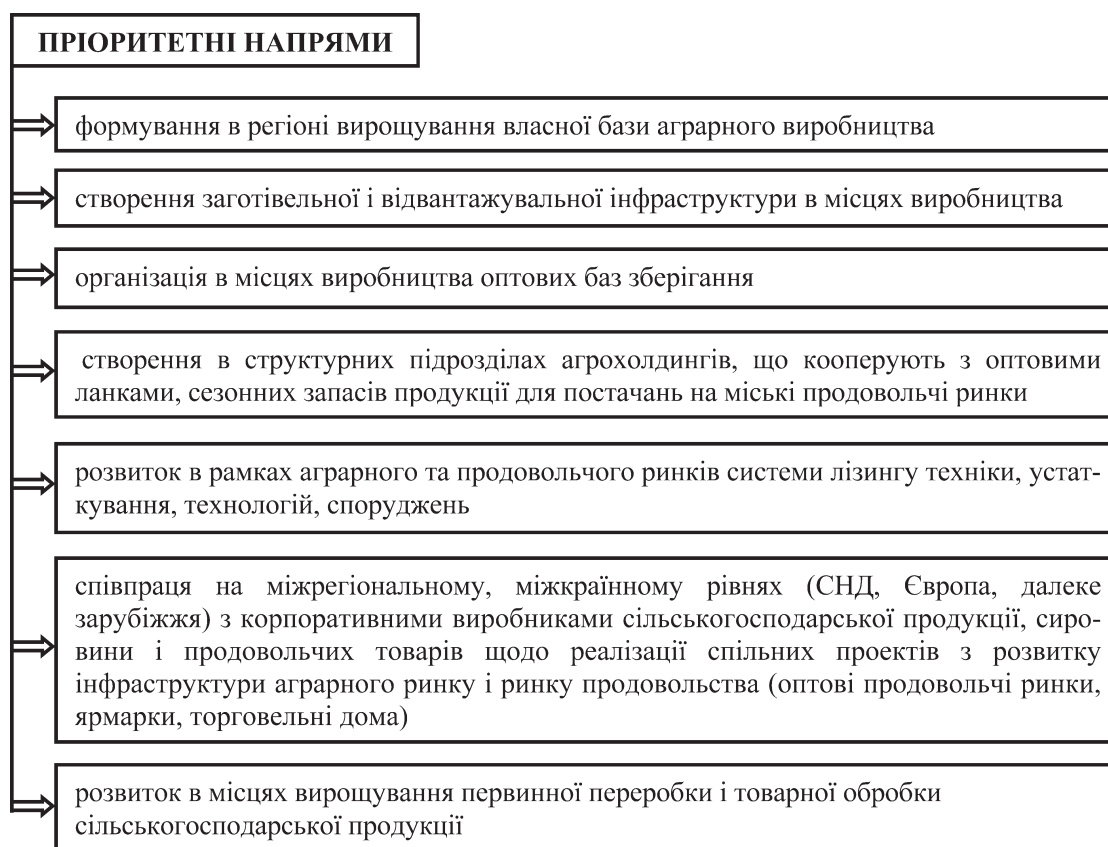

Рис. 1. Пріоритетні напрями аграрних корпорацій щодо реалізації стратегічного блоку «Інфраструктурний розвиток» (розроблено автором)

Крім того, багаторічні дослідження підтвердили гіпотезу про те, що навіть при високому маркетинговому потенціалі підприємство може бути збитковим, оскільки не володіє достатнім обсягом інформації про ринок, не може проаналізувати кон'юнктуру ринку, не має можливості вжити превентивні заходи відносно макрочинників, що надають негативний або позитивний вплив, тощо. [1].

Відсутність зараз на аграрному ринку України організованої різнорівневої інтеграційної маркетингової системи веде до зростання витрат аграрних підприємств на ведення індивідуальних інформаційних систем.

Висновки. Таким чином, для забезпечення сталого розвитку аграрних ринків маркетингові стратегії корпоративних агроформувань повинні реалізовуватися на мікро- і макрорівнях. Застосування маркетингових інструментів на державному рівні дозволить державі виступити

реалізатором ефективного розвитку аграрного ринку.

Література

1. Неганова В. П. Формирование и развитие маркетинговых стратегий предприятий АПК : дис. д-ра экон. наук : 08.00.05. / Неганова В. П. — Екатеринбург, 2000. — 426 с.
2. Бабаскина Т. И. Повышение эффективности региональной экономики на основе развития агрохолдингов : автореферат канд. экон. наук : 08.00.05. / Бабаскина Т. И. — Курск, 2009. — 18 с.
3. Соловйов І. О. Формування системи маркетингу в аграрній сфері економіки / І. О. Соловйов // Економіка АПК. — 2006. — № 2. — С. 103–110.
4. Отчет о конкурентоспособности регионов Украины 2013. Навстречу экономическому росту и процветанию / Фонд «Эффективное управление» при поддержке Всемирного экономического форума. — К., 2014. — 236 с.

ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ ПРОГРАМИ СТВОРЕННЯ ЗАКОРДОННИХ
ТУРИСТИЧНИХ ПРЕДСТАВНИЦТВ

Анотація. На основі теоретичного аналізу наукових підходів та їх узагальнення здійснено дослідження теоретичних і практичних аспектів оцінки ефективності програми створення закордонних туристичних представництв.

Ключові слова: державне регулювання туристичної сфери, туризм, туристична сфера, закордонні туристичні представництва.

Summary. The article based on of theoretical analysis of scientific approaches and synthesis of a study of the theoretical and practical aspects of assessing the effectiveness of the program of creation of overseas tourist offices.

Key words: state regulation of the tourism sector, tourism, tourist industry, foreign tourist offices.

Постановка проблеми. Сучасні тенденції розвитку туристичної сфери для оцінки соціально-економічної ефективності діяльності об'єктів сфери туризму потребують вдосконалення моніторингу шляхом формування системи показників ефективності діяльності туристичної сфери.

Важливою складовою діяльності представництв повинна стати оцінка економічної, соціальної та екологічної ефективності Програми створення закордонних туристичних представництв.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти впровадження відповідних програм розвитку та функціонування закордонних туристичних представництв висвітлені у працях багатьох вітчизняних і зарубіжних вчених: Ю. В. Алексеевої, В. К. Бабарицької, І. В. Валентюк, А. П. Дуровича, В. Ф. Кияка, В. І. Цибуха, В. А. Шульги, Дж. К. Холлоуея та інших.

Мета статті — обґрунтувати доцільність впровадження системи оцінки діяльності закордонних туристичних представництв на основі формування системи відповідних показників.

Виклад основного матеріалу. Необхідно зазначити, що оцінка результативності Програми повинна здійснюватись щорічно на основі системи цільових показників. Ступінь досягнення запланованих показників, на нашу думку, необхідно оцінювати як відношення досягнутих показників до їх планових значень [3].

Оцінка результативності Програми за конкретними закордонними представництвами пропонується здійснювати таким чином. Результативність окремого завдання програми — за формулою (1):

$$E_n = \frac{T_{fn}}{T_{Nn}} \times 100\%, \quad (1)$$

де E_n — результативність окремого завдання Програми, виражена n -м показником, що характеризує рішення цього завдання; n — номер показника, що характеризує рішення завдання Програми; T_{fn} — фактичне значення показника, що характеризує рішення завдання програми, досягнуте за

звітний рік; T_{Nn} — планове значення n -го показника, що характеризує результати завдання Програми, затверджене на відповідний рік.

Сумарна оцінка результативності Програми за кожним завданням визначається за формулою (2):

$$E_i = \sum_{j=1}^m \frac{T_{fn}}{T_{Nn}} \times K_{mi} \times 100\%, \quad (2)$$

де E_i — результативність Програми за i -м завданням Програми, виражена у відсотках; i — номер завдання Програми; m — кількість показників, що характеризують рішення i -го завдання Програми; K_{mi} — коефіцієнт вагомості m -го показника результативності, що характеризує рішення i -го завдання, в оцінці результативності i -го завдання Програми.

Сума всіх коефіцієнтів вагомості повинна дорівнювати одиниці.

Інтегральна оцінка результативності Програми для окремого закордонного туристичного представництва визначатиметься за формулою (3):

$$E = \sum_{i=1}^n E_i \times q_i \times 100\%, \quad (3)$$

де E — результативність Програми в цілому, у відсотках; n — кількість завдань Програми; E_i — результативність Програми за i -м завданням; q_i — коефіцієнт вагомості i -го завдання в інтегральній оцінці результативності Програми.

Значення коефіцієнтів вагомості для кожного цільового індикатора і показника результативності Програми при оцінці результативності відповідних завдань Програми, а також для кожного завдання при інтегральній оцінці результативності Програми в цілому будуть визначені рішенням відповідної комісії.

Оцінка соціально-економічної ефективності Програми здійснюється за кількісними та якісними показниками бюджетної, комерційної та суспільної ефективності.

У якості кількісних показників ефективності Програми застосовуються інтегральні ефекти або

чисті дисконтовані доходи, розраховані як різниця між доходами та витратами з урахуванням дисконтування. Якісними показниками ефективності Програми є показники окупності заходів Програми, а також термін окупності (з урахуванням дисконтування).

Розрахунок інтегральних дисконтованих ефектів Програми при оцінці бюджетної, економічної та соціальної ефективності здійснюється для кожного року реалізації Програми і в перспективі до визначеного року.

Термін окупності з урахуванням дисконтування характеризує мінімальний період часу, після якого накопичений дисконтований ефект зупиняється і надалі залишається невід'ємним. Термін окупності розраховується для бюджетної і комерційної ефективності.

Пріоритет в оцінці ефективності заходів Програми віддається показникам суспільної ефективності, оскільки вони дозволяють найбільш повно оцінити наслідки реалізації Програми для суспільства.

Розрахунок бюджетної ефективності Програми проводиться на основі оцінки щорічних чистих бюджетних доходів як перевищення доходів, які може отримати бюджетна система України від реалізації заходів Програми, над витратами на реалізацію Програми.

Для оцінки бюджетної ефективності Програми має використовуватися прогноз обсягу податкових надходжень до державного бюджету від реалізації заходів Програми за роками реалізації і в довгостроковій перспективі. Як показник доходів до бюджетів всіх рівнів використано податкові надходження від результатів реалізації заходів Програми, тобто одержувані значення будуть відображати тільки прямий і мінімальний внесок Програми в бюджетну ефективність. При цьому використовується оцінка прогнозованого обсягу податкових надходжень від додатково виробленої продукції (базою для розрахунку виступає обсяг додатково наданих послуг щодо базового рівня — податки на додану вартість і прибуток, відрахування від фонду оплати праці та ін.).

Як показник бюджетних витрат використовується сумарний обсяг видатків державного бюджету на реалізацію Програми за роками.

Розрахунок дисконтованих річних бюджетних ефектів (чисті приведені бюджетні доходи) здійснюється за формулою (4):

$$W_{0i} = \frac{W_i}{(1+r)^i}, \quad (4)$$

де W_{0i} — чистий приведений бюджетний доход в i -му році; W_i — чистий бюджетний доход в i -му році; $i = 1 \dots t$ — часовий період; r — ставка дисконтування, яка для оцінки бюджетної ефективності Програми визначається експертами з ураху-

ванням прогнозів темпів інфляції в економіці та можливих альтернатив використання бюджетних коштів, що витрачаються.

При розрахунку бюджетної ефективності Програми чистий бюджетний доход від реалізації заходів Програми відображає бюджетний ефект у кожному році у виді перевищення прогнозованих доходів бюджетів усіх рівнів над бюджетними витратами на реалізацію Програми. Чистий приведений дохід при цьому характеризує приведений бюджетний ефект для кожного року оцінки. Інтегральний бюджетний ефект від реалізації заходів Програми розраховується як сума дисконтованих річних бюджетних ефектів, а також проводиться розрахунок строку окупності бюджетних інвестицій.

Термін окупності або період повернення коштів державного бюджету встановлюється як період від моменту здійснення інвестицій до моменту, коли бюджетний ефект стає невід'ємним.

Показник бюджетної ефективності Програми характеризує ступінь фінансової участі держави в реалізації Програми — частку бюджетних асигнувань (коефіцієнт участі держави). Частка бюджетних асигнувань розраховується як відношення величини коштів державного бюджету, що виділяються на реалізацію Програми за розрахунковий період, до величини сумарних витрат з усіх джерел фінансування за той же період з приведенням результату до року початку реалізації Програми.

При розрахунку суспільної ефективності Програми проводиться експертна та статистична оцінка сумарних суспільних доходів — грошових потоків, що відображають збільшення валового внутрішнього продукту країни.

Основним показником суспільної ефективності Програми стане інтегральний приведений суспільний ефект від реалізації заходів Програми, розрахований як сума дисконтованих річних громадських ефектів з урахуванням мультиплікативного ефекту в суміжних галузях економіки і соціальної сфері.

Висновки. Таким чином, державну структуру закордонних туристичних представництв необхідно розглядати як важливу складову системи підтримки авторитету України у політичній, культурній та економічній сферах. Виходячи з цього, необхідним є розробка Програми створення закордонних туристичних представництв із чітким визначенням координації між всіма органами для спільної та ефективної роботи на загальну мету відповідних відділів, Міністерства інфраструктури України, представників приватного сектору. Програма створення закордонних туристичних представництв має бути розроблена щонайменше на 5 років із чітким визначенням ролі всіх суб'єктів, що беруть участь у процесі. Необхідно зазначити, що реалізація Програми матиме істотний вплив на перехід вітчизняної економіки на несировинну модель розвитку.

Важливим для ефективної роботи закордонних туристичних представництв є чітке визначення послуг, на отримання яких можуть розраховувати представники країни розташування з боку таких представництв, та розроблення стратегії діяльності таких представництв на кожен рік у країні розташування із визначенням фінансування на виконання напрямків стратегії. Перелік основних послуг має бути чітко визначений на веб-сайті представництв, означений у інформаційних матеріалах, які розповсюджуються на різноманітних заходах.

Також необхідно створити аналітичний центр з питань розвитку в'їзних туристичних потоків на базі Державного агентства щодо туризму та курортів. До основних завдань такого майбутнього центру, крім інших, будуть відноситися накопичення, систематизація та передання інформації, яка надходить від представництв, безпосередньо представників бізнесу, які зацікавлені у експорті туристичних продуктів у закордонні країни.

Література

1. Алексеева Ю. В. Державне регулювання розвитку туристичної галузі України в контексті досвіду Франції : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з держ. управл. : спец. 25.00.02 «Механізми державного управління» / Ю. В. Алексеева. — Одеса, 2005. — 24 с.
2. Дурович А. П. Маркетинг в туризме : [учеб. пособ. для студентов спец. «Экономика и упр. соц.-культур. сферой» вузов] / А. П. Дурович. — Минск : ООО «Новое знание», 2001. — 495 с.
3. Рекомендации по созданию и деятельности в РБ туристско-информационных центров. Приказ Министерства спорта и туризма Республики Беларусь № 445 от 05.06.2006 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://belarustourism.by/tourbusiness/law/recommendations/?print=1>.
4. Холловой Дж. К. Туристический бизнес / Дж. К. Холловой, Н. Тейлор ; пер. с 7-го англ. изд. — К. : Знання, 2007. — 798 с.

УДК 331.102.344

С. О. Степанчук

СУЧАСНИЙ СТАН РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ В НАЦІОНАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ УКРАЇНИ

Анотація. Стаття присвячена діагностиці та оцінці розвитку людського потенціалу країни. На основі результатів досліджень окреслено пріоритетні напрямки розвитку людського потенціалу в національній економіці. Проведений моніторинг дозволив визначити підходи з удосконалення механізму формування й використання людського та інтелектуального потенціалів України.

Ключові слова: людський потенціал, індекс розвитку людського потенціалу, інтелектуальний капітал, інтелектуальний потенціал.

Summary. The article is devoted to the diagnosis and development of human potential. Based on the research results outlined priority areas of human development in the national economy. Monitored allowed to define approaches to improve the mechanism of formation and use of human and intellectual potential of Ukraine.

Key words: human potential; human development index; intellectual capital; intellectual potential.

Постановка проблеми. Усе більше в сучасній науковій і практичній фаховій літературі акцентується увага на понятті «потенціал», оскільки він стає одним із найважливіших понять в епоху швидких змін. Це надзвичайно ємне поняття покликане підсумувати можливості зростання в тій чи іншій сфері, наявні, сформовані його передумови, які для своєї реалізації потребують тих чи інших суспільних умов. Потенціал зростання не завжди означає наявність зростання в певний момент часу. Динаміка руху кількісних показників потенціалу дає можливість створити спектр, так зване «віяло прогнозів», кожен з яких пов'язується з припущеннями про певний вплив

внутрішніх і зовнішніх факторів на процес, що досліджується [8, с. 49].

Тому дослідження та оцінка розвитку людського потенціалу країни дозволяє сформувати уявлення про сучасний стан розвитку суспільства в Україні, здійснити прогнози на майбутні періоди, а також створювати можливості щодо втручання та коригування явищ і процесів щодо посилення й активізації використання людського та інтелектуального потенціалу на благо держави та її населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематикою дослідження розвитку людського та інтелектуального потенціалів цікавилася і за-

© С. О. Степанчук, 2015

ймалося багато вчених і наукових центрів, серед головних дослідників можна виокремити російських вчених М. М. Руткевича та В. К. Левашова; запропонована ними методика вимірювання інтелектуального потенціалу суспільства базується на використанні показників розвитку людського потенціалу, дослідженні впливу факторів та чинників формування інтегрального показника. Потужні дослідження з питань вивчення та аналізу розвитку людського потенціалу, потенціалу суспільства, інтелектуального капіталу та ефективності використання інтелектуальних ресурсів проводили такі зарубіжні вчені, як: С. Фаруда-Парр, Дж. Барней, В. Р. Буковіч, Р. Л. Уільямс, Е. Пашер, Т. Ронен та інші. Безпосередньо розробкою методики обчислення індексу та факторів інтегрованого впливу на розвиток людського потенціалу займалися М. Хак, А. Сен. Серед українських вчених велику увагу в своїх науково-дослідницьких роботах аналізу й оцінці розвитку людського потенціалу та удосконаленню механізмів перетворення його на інтелектуальний капітал національної економіки приділяли: О. Б. Бутнік-Сіверський, А. Є. Никифоров, М. М. Розумний, Г. М. Гузенко, В. А. Семикіна, В. І. Гунько, Ю. В. Гава, В. М. Геєць та інші.

Але, незважаючи на значну кількість досліджень, залишаються певні протиріччя і невизначеності щодо дослідження й оцінки інтелектуального потенціалу в національній економіці та прогнозування майбутніх наслідків його реалізації і використання за допомогою індексу розвитку людського потенціалу.

Окрему увагу необхідно звернути на підходи методики обчислення ІРЛП — Індексу розвитку людського потенціалу (HDI), що провадиться щорічно починаючи з 1980 року для всіх країн світу за допомогою міжнародного Інституту статистики ЮНЕСКО під егідою ООН, і значення окремих його показників також будуть використані для нашого дослідження.

Метою статті є дослідження сучасного стану розвитку людського потенціалу та його подальшого впливу на інтелектуальний потенціал країни для розроблення майбутніх прогнозів і механізмів здійснення ефективного управління в національній економіці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема вимірювання інтелектуального потенціалу придбала надзвичайну актуальність внаслідок загострення глобальних суперечностей, що виникають між провідними державами світу та їх потужними регіональними об'єднаннями, корпораціями, а також між розвиненими країнами і рештою людства в умовах глобалізації економічного і культурного життя. Зростає суперництво між основними міжнародними центрами сили в політиці, економіці, військовій експансії, куль-

турно-інформаційному впливі, що здійснюється, в першу чергу, за допомогою ЗМІ та Інтернет, і передбачає прискорені темпи нарощування інтелектуального потенціалу держави.

Human Development Index (HDI) — індекс розвитку людського потенціалу (ІРЛП) визначається для всіх країн та регіонів світу, запроваджений під Програму розвитку Організації Об'єднаних Націй (ПРООН) і використовується в рамках спеціальної серії доповідей ООН про розвиток людини. Це комбінований показник, він ґрунтується на індексі тривалості життя, освіти та індексі доходів населення і дозволяє розмежувати країни за чотирма рівнями розвитку. ІРЛП був розроблений пакистанським економістом Махбубом уль-Хаком [6–7] та індійським економістом, лауреатом Нобелівської премії з економіки в 1998 році (за внесок в економічну теорію благоустрою) Амартья Сеном [1–2]. Щорічно індекс розраховується експертами ПРООН спільно з групою незалежних міжнародних експертів, які використовують у своїй роботі, поряд з аналітичними розробками, статистичні дані національних інститутів і міжнародних організацій.

У 1990 році ПРООН опублікував першу доповідь [3], в якій надавалась оцінка економічного і соціального прогресу країн світу і було сформульовано поняття людського розвитку: «Розвиток людини є процесом розширення спектра вибору. Найбільш важливі елементи вибору — жити довгим і здоровим життям, отримати освіту і мати гідний рівень життя. Додаткові елементи вибору включають в себе політичну свободу, гарантовані права людини і самоповагу».

Ця система поглядів орієнтована на підвищення якості життя людини, розширення і вдосконалення її можливостей у всіх сферах діяльності.

Концепція людського розвитку покликана була змінити «класичні» теорії економічного розвитку, які базувалися на показнику валового національного продукту, розглядали людину тільки в якості рушійної сили економічного розвитку і проголошували економічне зростання головною метою суспільного прогресу.

З моменту опублікування ПРООН першої глобальної доповіді про розвиток людини більшість країн показали значні успіхи в суспільному розвитку і, зокрема, у розвитку інтелектуального потенціалу. У 2014 році звіти, представлені ООН, у цілому продемонстрували позитивні світові тенденції і продовження загального суспільного прогресу. Проте розвиток деяких країн було сповільнено в результаті воєн, стихійного лиха, антропогенних катастроф та криз.

Якщо ми проаналізуємо показник ІРЛП, то з'ясуємо, що цей інтегральний індекс враховує вплив таких показників якості життя населення:

— рівень добробуту країни, що виражається у відношенні ВВП на душу населення;

— стан здоров'я, що визначається як показник середньої тривалості життя;

— рівень знань, коли оцінюється грамотність за частками середньої та вищої освіти серед населення.

Тобто цей даний показник (ІРЛП) зосереджує в собі економічні, екологічні та культурні фактори життя народу певної країни.

У 2010 році базу визначення ІРЛП було розширено і сам індекс істотно змінено; до ІРЛП, який є зведеним показником, що спирається на середні статистичні дані по країнам і не враховує внутрішньої нерівності, були введені три нові індикатори: індекс людського розвитку, скоригований з урахуванням соціально-економічної нерівності (ІЧРН), індекс гендерної нерівності (ІГН) та індекс багатовимірної бідності (ІМБ).

Аналіз спеціалізованої звітності ООН за 2013 рік, що визначає ІРЛП та його складові чинники [3, 6–7], свідчить, що більше 40 країн, що розвиваються і в яких проживає значна частина населення планети, мають великі успіхи в зростанні Індексу людського розвитку порівнянно з 1990 роком.

У більшості країн світу втрати в індексі ІРЛП через нерівності суттєво знизилися. Тенденція зростання показника індексу в окремих країнах пояснюється позитивним впливом результатів сучасних досягнень сфери розвитку системи охорони здоров'я, але зворотнім чинником негативного впливу на ІРЛП є збільшення розриву у доходах населення і нерівність у сфері освіти. Незважаючи на прогрес в боротьбі з бідністю, більше ніж 2,2 мільярда людей живуть на межі або за межею бідності, у той же час майже 80 % світового населення залишається поза системою комплексного соціального захисту. Близько 12 % (це приблизно 842 млн. людей) страждають від хронічного голоду, і майже половина усього робочого населення, що складає понад 1,5 мільярда людей — неформально або нестандартно зайняті. Країною-лідером за показником ІРЛП вже декілька років поспіль стає Норвегія, вона займає перше місце в рейтингу зі значенням показника — 0,944 пункти.

За підрахунками міжнародного Інституту статистики ЮНЕСКО у 2013 році значення показника ІРЛП для нашої країни складає 0,734 пункти, тобто Україна займає 83 позицію за рівнем індексу розвитку людського потенціалу серед 187 країн та додатково 8 територій. Цей показник свідчить, що за міжнародними рейтингами Україна відноситься до країн із високим рівнем інтелектуального потенціалу, і головним критерієм значення цього індексу для України є рівень освіти населення, але за окремими критеріями, такими як середня тривалість життя, безпека, економічні показники,

Україна суттєво відстає від інших країн у своїй категорії та категорії держав з високим показником розвитку людського потенціалу.

Серед країн з високим рівнем розвитку ІРЛП поряд з Україною за показниками 2014 року знаходяться також Білорусь та Росія, проте вони займають в загальному рейтингу 53-є та 57-є місце відповідно. Країни Балтії та Польща за останні 10 років досягли категорії країн з високим рівнем розвитку рейтингу ІРЛП і займають свої позиції серед 49 передових країн світу: Естонія — 33-є місце, Литва та Польща — 35-є місце, Латвія — 48-є місце. Становище цих країн в світових рейтингах дозволяє зробити припущення, що Україна також має високі потенційні можливості щодо покращення показника ІРЛП в найближчий період і обирає напрямок країни, яка прагне досягти високого світового рангу розвитку людського потенціалу.

Динаміка індексу ІРЛП України за 1990–2013 рр. зображена на рис 1.

Якщо аналізувати лінію тренду індексу, можемо зробити висновок, що останніми роками в Україні зберігається позитивна тенденція зростання ІРЛП.

ІРЛП — це сукупний інтегральний показник, на значення якого впливають деякі окремі показники; наприклад, для України в 2013 році найбільш загальними були такі:

— здоров'я: очікувана тривалість життя при народженні — 68,53 роки;

— освіта: середня кількість років навчання у школі — 11, 28 років;

— доходи / використання ресурсів: валовий національний дохід (ВНД) на душу населення (ВНД в перерахунку до 2011 р.) — 8214,53 дол. США;

— нерівність: ІРЛП, скоригований з урахуванням нерівності — 0,667;

— гендерна політика: індекс гендерної нерівності — 0,326;

— бідність: населення в багатовимірній шкалі бідності — 57 %;

— робота і ризики: кількість населення, що працює, в загальній кількості — 58,2 %;

— безпека людини: бездомне населення у % до усього населення — н/в;

— торгівля та фінансові потоки: міжнародна торгівля (% ВВП) — 110,27 %;

— мобільність населення і міграція: показник чистої міграції (на 1000 населення) — -0,2;

— середовище: викиди діоксину вуглецю на душу населення (тонн) — 6,64 т;

— демографія: загальна чисельність населення у мільйонах — 45,24 мільйони.

Дослідження рівня ІРЛП в 2013 році показали, що в різних державах в залежності від рівня життя населення, території, екологічно-природних умов, рівня соціально-економічного розвит-

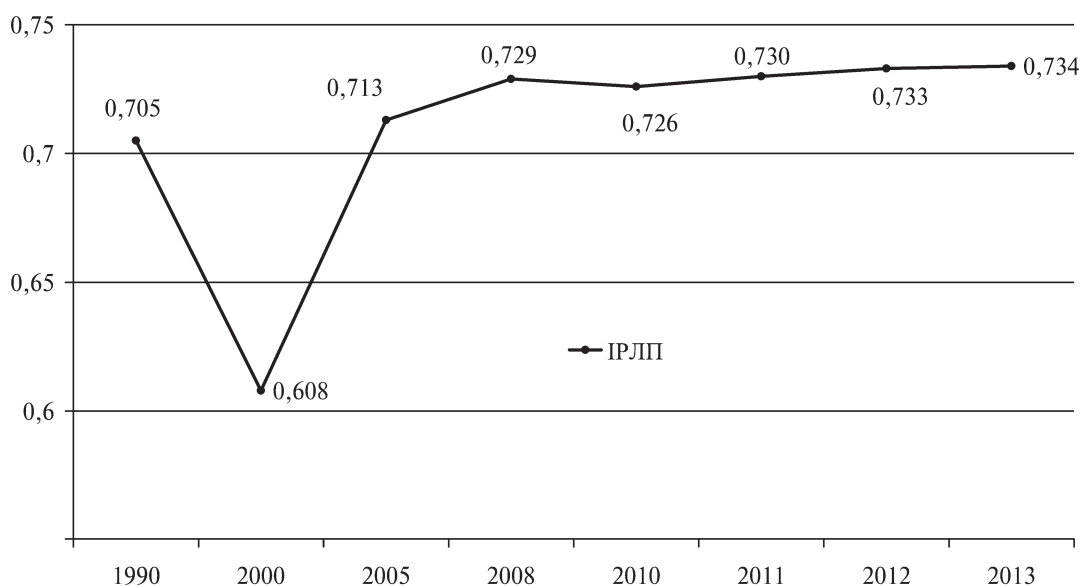

Рис. 1. Динаміка індексу ІРЛП України за 1990–2013 рр.
(побудовано автором на основі даних [3])

ку, захисту, освіти і науки тощо цей показник займає найвище значення в Норвегії і найнижче — в африканській країні Конго.

Для наочного уявлення про місце України в світових рейтингах ІРЛП наведено діаграму загальних тенденцій ІРЛП різних країн світу (рис. 2).

Україна за рангом займає 83 місце, і знаходиться в середині значень показника ІРЛП серед країн світу, але за значенням 0,734 пункти між-

народний інститут статистичних досліджень і власне в розрізі ІРЛП відносить Україну до країни з високими критеріями розвитку людського потенціалу.

Порівняння графіків тренду індексу ІРЛП України і країн, що значно підвищили свій ІРЛП за період з 1990 по 2013 рр., наведено на рис. 3

З огляду на рис. 3, серед обраних країн, які починаючи з 1990 року і до останнього року дослі-

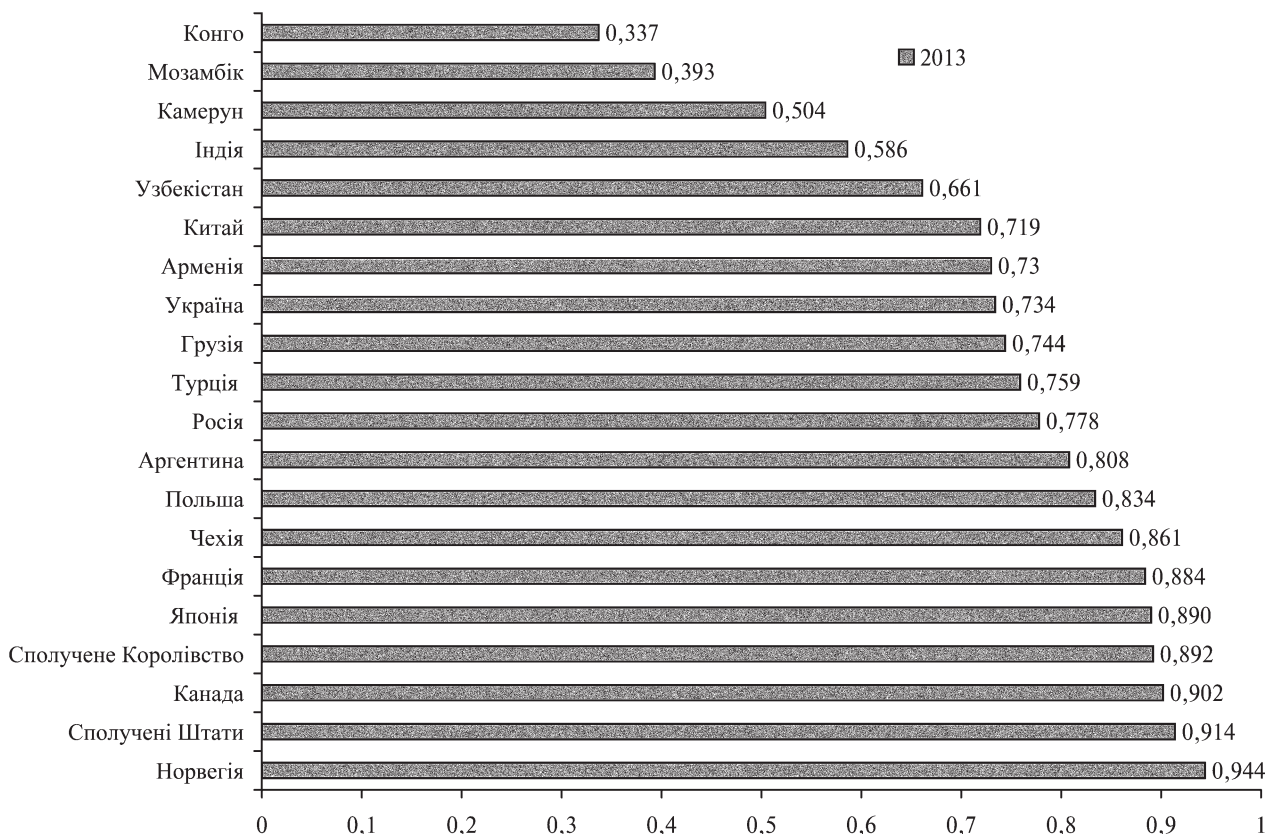

Рис. 2. Співвідношення ІРЛП України з іншими країнами світу за 2013 р.
(побудовано автором на основі даних [3])

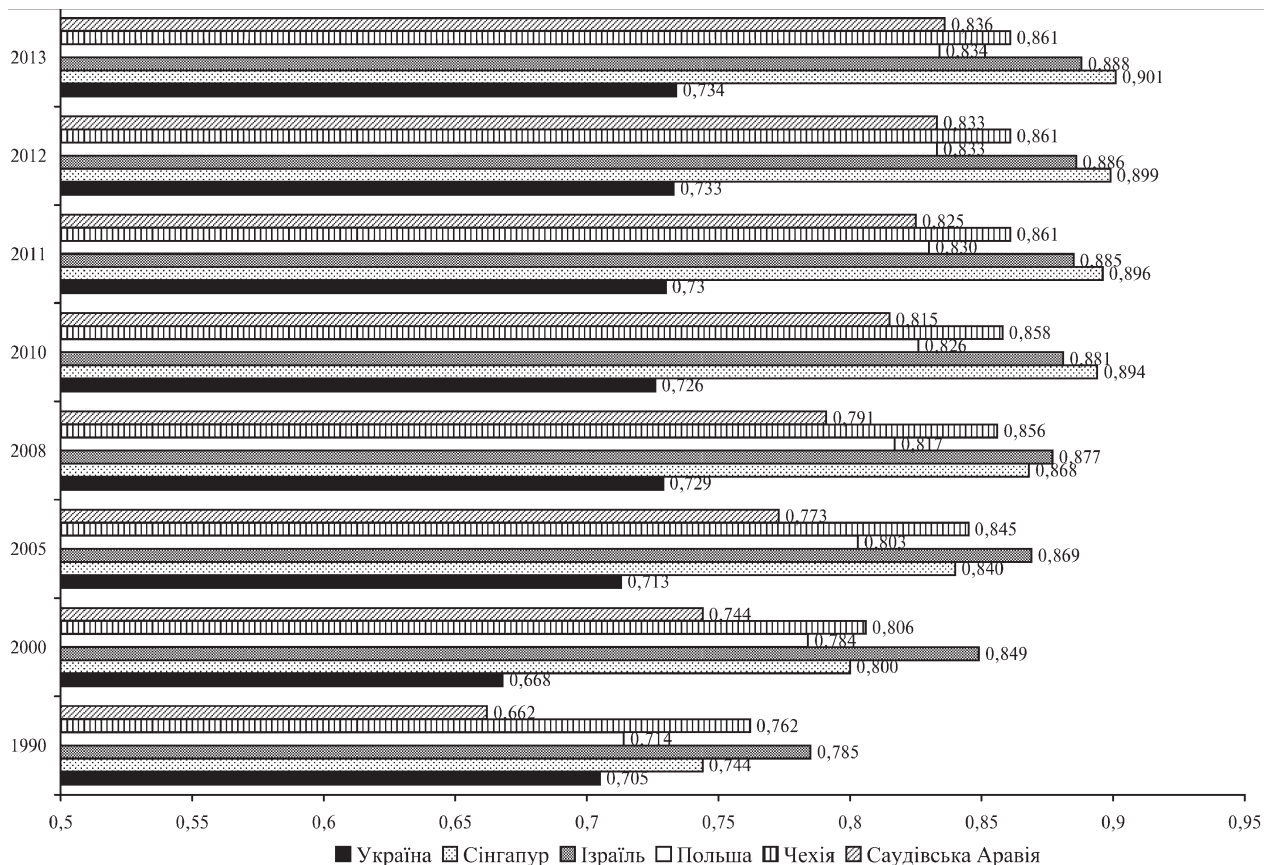

Рис. 3. Порівняння ІРЛП України з окремими країнами світу, що значно підвищили свій ІРЛП за період 1990–2013 рр. (побудовано автором на основі даних [3])

дження змогли досягнути значного розвитку як в економічній, так і інтелектуальній сфері діяльності Україна займає не саме краще місце. Наприклад, Саудівська Аравія, яка в 1990 році мала значення індексу ІРЛП 0,662, а в 2013 році — 0,861, за п'ять останніх років (2013 рік відносно до 2008 року) змогла підвищити рейтинги своєї країни в загальному заліку країн на 13 позицій і зайняти 34 місце.

Україна розвивається поволі вільно, і в 2013 році значення ІРЛП дорівнює значенню ІРЛП Польщі в проміжку між 1991–1996 рр., хоча в 1990 році різниця індексів ІРЛП Польщі і України сягала 0,09 пунктів. Причини такого стану в Україні очевидні: низький рівень життя населення, в першу чергу за показниками доходів і витрат, соціальна незахищеність, рівень бідності та безробіття, економічні та політичні кризи, неефективність державних реформ, майже відсутній експорт в міжнародній торгівлі, негнучка фінансово-кредитна система, високий податковий тиск, байдужість держави до стимулювання наукової діяльності, скорочення фінансування науки та освіти, демографічний спад, стан екології та безпеки тощо.

Для покращення ситуації, що склалася, слід впровадити низку заходів державного рівня, з яких можна виокремити 9 базових блоків.

1. Проведення адаптації навчальних програм до сучасних вимог, кон'юнктури ринку, практичної та професійної діяльності.

2. Перегляд якості надання освітніх послуг всіх рівнів.

3. Стимулювання пріоритетних програм та напрямків досліджень з метою відродження та розвитку наукової діяльності за допомогою достатнього фінансування науково-освітніх установ за рахунок державних коштів.

4. Проведення реформування системи медичного обслуговування, перехід на страхову медицину, застосування досвіду передових держав у запровадженні норм, положень та інноваційних технологій і знань у сфері надання медичних послуг населенню.

5. Запровадження відповідних екологічних програм щодо усунення шкідливих викидів у природне середовище та перевірки діючих промислових підприємств на відповідність здійснення певних видів діяльності згідно із встановленими світовими екологічними стандартами.

6. Забезпечення захисту населення та створення відповідної системи безпеки перебування на території України в розрізі подій на східних територіях країни.

7. Подолання рубежів бідності за рахунок реформування системи соціального захисту та пере-

гляду норм прожиткового мінімуму з урахуванням реального індексу інфляції, коливання курсів валют, ринкового ціноутворення, малоефективного впливу державного антимонопольного комітету на економіку країни та загальної державної сповільненості й інертності щодо ефективності реалізації заходів з подолання чи мінімізації наслідків соціально-економічних криз.

8. Запровадження більш широкого спектру та пріоритетності напрямків програм перекваліфікації персоналу за рахунок державних коштів з метою усунення існуючого рівня безробіття.

9. Належне функціонування та контроль державної системи антикризового управління щодо подолання та усунення існуючих криз в політиці, економіці, фінансово-кредитній системі, міжнародній торгівлі, екології, освіті та науці, соціальному захисті, культурі та моралі.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Прогнозні значення ІРЛП на найближчі роки не будуть оптимістичними. З огляду на присутність в Україні військових дій, посилення економічних та політичних криз, планове скорочення навчальних закладів всіх рівнів і закриття відкритих спеціальностей у вищих навчальних закладах, відсутність чіткої та вираженої державної політики і програм стимулювання розвитку людського та інтелектуального потенціалів будемо сподіватися, що вказане значення для України — 0,734 не стане нижчим ніж у 2013 році. Щодо рейтингу України — 83-я позиція в загальному заліку країн і територій, на думку автора, буде втрачена і в найближчі роки Україна не зможе перейти із групи країн з високим індексом розвитку людського і зокрема інтелектуального потенціалу в перелік групи з дуже високими рейтингами розвитку поряд з такими країнами, як Польща, Литва, Естонія, Латвія, Грузія, Білорусь та Росія.

Дослідження сучасного стану ІРЛП в світі та Україні дозволило усвідомити роль нашої країни в загальних світових рейтингах і розібратися з факторами формування цього показника та чинниками впливу, що дозволяють спрогнозувати динаміку індексу на найближчі роки. Оцінка ІРЛП — це лише перший етап в дослідженні більш глобаль-

ного показника — інтелектуального потенціалу України.

Головним напрямком подальших досліджень є детальне вивчення факторів формування та використання інтелектуального потенціалу України з метою визначення шляхів перетворення інтелектуального потенціалу країни в інтелектуальний капітал для ефективного функціонування національної економіки.

Література

1. Amartya Sen [Електронний ресурс] / Encyclopedia Britannica. — Режим доступу : <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/534266/Amartya-Sen>.
2. Amartya Sen [Електронний ресурс] / National endowment for the Humanities. — Режим доступу : <http://www.neh.gov/about/awards/national-humanities-medals/amartya-sen>.
3. Human Development Index [Електронний ресурс] / United Nations Development Programme. Human Development Reports. — Режим доступу : <http://hdr.undp.org/en/content/human-development-index-hdi>.
4. Pasher, E. & Ronen, T. (2011), The Complete Guide to Knowledge Management: A Strategic Plan to Leverage Your Company's Intellectual Capital; Wiley.
5. Sakiko Fukuda-Parr. The Human Development Paradigm: operationalizing Sen's ideas on capabilities // Feminist Economics 9 (2–3), 2003, 301–317.
6. Индекс развития людского потенциалу — 2014 [Електронний ресурс] / RATE1. Перша рейтингова система. — Режим доступу : <http://www.rate1.com.ua/ua/ekonomika/finans/3009>.
7. Индекс человеческого развития [Електронний ресурс] / Википедия. Свободная энциклопедия. — Режим доступа : https://ru.wikipedia.org/wiki/Индекс_человеческого_развития.
8. Левашов В. К. Интеллектуальный потенциал общества: социологическое измерение и прогнозирование / Виктор Левашов // Мониторинг общественного мнения. — 2008. — № 3 (87). — Июль-сентябрь. — С. 17–30.
9. Левашов В. К. О понятии интеллектуального потенциала и способах его измерения [Текст] / М. Н. Руткевич, В. К. Левашов // Научное ведение. — 2000. — №1. — С. 49–65.

ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ ЦІН НА ПОСЛУГИ ПІДПРИЄМСТВ САНАТОРНО-КУРОРТНОЇ СФЕРИ

Анотація. У статті проведено аналіз концептуальних основ ринкового механізму ціноутворення у санаторно-курортній сфері та виявлено динаміку зміни цін на туристично-рекреаційні послуги в залежності від сезонності.

Ключові слова: ціноутворення, прямий маркетинг, підприємства санаторно-курортної сфери, послуги, прибуток.

Summary. In the article the analysis of conceptual bases of market mechanism of pricing is conducted in the field of sanatorium-resort and the dynamics of price change is educed on tourist-recreational services depending on a season.

Key words: pricing, direct response marketing, enterprises of sanatoria and health resort sphere, services, income.

Постановка проблеми. На багатьох ринках ціна була й залишається одним із найважливіших критеріїв прийняття споживчих рішень. Це властиво для держав з невисоким рівнем життя, до яких належить й Україна. Перед багатьма українськими підприємствами постає актуальне питання вибору механізму визначення оптимальних параметрів своєї діяльності, за яких вони змогли б отримувати максимальний прибуток. Результати діяльності підприємств багато в чому залежать від параметрів діяльності постачальників та підприємств-споживачів. Механізм формування ринкових відносин між суб'єктами туристичного ринку суттєво впливає на регулювання пропорцій у суспільному виробництві. Тому перед туристично-рекреаційними підприємствами постає питання визначення ціни на свої послуги, оскільки від неї залежать комерційні результати. Ступінь впливу фактора «ціна» на прийняття споживачами рішення щодо купівлі товару чи послуги посилюється в умовах фінансової та політичної кризи, яка охопила Україну у 2014 р., а також унаслідок нестабільності, мінливості ринкової кон'юнктури, динамічності зовнішнього середовища, загострення конкурентної боротьби. Тому від вибору стратегії ціноутворення значною мірою залежать результати діяльності українських підприємств багатьох галузей і сфер, в тому числі і підприємств санаторно-курортної сфери.

У багатьох країнах туризм відіграє помітну роль у формуванні валового національного продукту, створенні додаткових робочих місць, активізації зовнішньоторговельного балансу. Він робить величезний вплив на такі ключові галузі економіки, як транспорт і зв'язок, будівництво, сільське господарство, виробництво товарів народного вжитку, тобто

виступає каталізатором соціально-економічного розвитку. Звідси впливає важливість дослідження як загальних теоретичних аспектів системи цін, так і специфіки ринкового механізму формування ціни на туристично-рекреаційному ринку.

Аналіз досліджень і публікацій. Питання управління ціновою політикою організацій досліджувалися в роботах багатьох учених. Серед зарубіжних економістів значний вклад в теорію ціноутворення внесли А. Смит, Д. Рикардо, К. Маркс, Джоуль, М. Кейнс, П. Самуельсон, Ф. Котлер, А. К. Друрі, Дж. Э. Долан, К. Р. Макконнелл, С. Брю, А. Маршалл, К. Монро, М. Портер та ін. Основи системи ринкового ціноутворення закладалися в роботах сучасних вчених, серед яких В. В. Герасименко, В. І. Дорошев, Т. Г. Євдокимова, В. Є. Єсіпов, В. Г. Князєв, І. В. Липиць, Є. І. Пунін, В. Н. Слепов, В. М. Тарасевич, Е. А. Уткін, А. Н. Цацулін, Г. Н. Чубаков.

В індустрії гостинності і туризму значна увага управлінню ціноутворенням приділена в роботах В. І. Азара, Н. В. Буторового, В. Ю. Воронячого, В. Г. Гуляєва, Е. Л. Драчевого, А. П. Дуровича, Д. К. Ісмаєва, Г. А. Коропової, Н. К. Моїсєєвої, М. А. Морозова, Т. П. Несторенко, Р. Ю. Попової, Н. В. Чорненької, А. Д. Чудновського, Л. О. Шкварчук.

У той же час, навіть в роботах вказаних авторів, питання формування цінової політики підприємств санаторно-курортної сфери більшою мірою розкриті на зарубіжних прикладах і досвіді, який недостатньо адаптований до умов українського сьогодення. Ще більшою мірою цей недолік відноситься до об'єкта нашого вивчення — організацій санаторно-курортного комплексу, які взагалі не мають прямих західних аналогів.

Мета дослідження полягає в аналізі процесу ціноутворення на послуги підприємств санаторно-курортної сфери та дослідженні динаміки зміни цін в період міжсезоння.

Виклад основного матеріалу. Туризм останніми роками перетворився на сектор економіки, що найбільш швидко зростає та прогресує. За даними World Travel & Tourism Council (WTTC), на нього припадає більше 9 % світового внутрішнього продукту, 120 мільйонів місць прямої і 125 мільйонів місць непрямої зайнятості, а обіг досягає 6 мільярдів доларів. Україна серед інших світових туристських гігантів виглядає досить скромно і займає тільки 63 місце зі 140 країн. У той же час наша країна має в розпорядженні величезний туристський потенціал і доки явно недостатньо його використовує.

Провідне місце за кількістю туристів і кількістю об'єктів розміщення серед інших регіонів займає Західна і Південна Україна.

На підприємствах санаторно-курортної сфери України ще слабо розвинутий сервіс послуг в період міжсезоння, особливо це стосується Північно-Приазовського регіону. У цей період природні умови не дають змоги отримати літній ефект від діяльності санаторно-курортних закладів, бо найбільш вагомим ресурсом для відпочинку і частково оздоровлення виступає море. Але ж, крім моря, існують ще природні лікувальні фактори — мінеральні води, сульфідно-ілові грязі, розташовані у цій місцевості, які можливо використовувати для здійснення санаторно-курортної реабілітації, лікування, профілактики та оздоровлення громадян не тільки у літній, а і в осінньо-зимовий період. Аналіз запропонованих послуг у випадку діяльності баз відпочинку і санаторіїв у період міжсезоння дає можливість стверджувати, що спектр додаткових послуг є дуже вузьким. Цінової диференціації на них практично не існує. Так, за даними результатів діяльності санаторіїв — структурних підрозділів ЗАТ «Приазовкурорт» м. Бердянська за 2000–2014 рр., ціна на путівки у період міжсезоння була не меншою за 90 % від ціни у літній період. А це все негативно впливає на рівень попиту та результати існування санаторіїв не тільки в осінньо-зимовий період, а і за весь звітний період взагалі [1].

Головним чинником ціноутворення є витрати, які визначають мінімальний рівень цін, нижче від якого ці ціни не можуть опускатися на тривалий час. Максимальний рівень цін визначають попит і пропозиція відповідного товару на ринку. Перераховані фактори — витрати, попит і конкуренція взаємосуперечливі. Успішна цінова політика дає змогу віднайти узгодження економічних інтересів суб'єктів ринкових відносин. Під час визначення тарифів потрібно насамперед брати до уваги:

- собівартість номерів і санаторних послуг загалом;
- інвестиції, які надійшли, або план їхнього надходження;
- тенденції та ситуацію, що склалися на основних цільових ринках;
- норми прибутку й повернення витрат на вкладений капітал;
- пропозиції та реальний попит на цільовому ринку в певний час;
- можливості конкурентів, наявність у місцевості інших закладів санаторно-курортної сфери;
- якість обслуговування та можливості його вдосконалення.

В основу ціни санаторно-курортного господарства, згідно з вітчизняним досвідом, покладено її повну собівартість. Так, повна собівартість послуги розміщення у номері відповідної категорії охоплює сукупність трудових, матеріальних і фінансових витрат, відображених у грошовій формі в розрахунку на одиницю послуг. Вона віддзеркалює техніко-організаційний рівень експлуатаційної діяльності санаторію, пов'язаної з виробництвом і реалізацією послуг [2, с. 132].

У загальному виді у структурі ціни виокремлюють дві її основні складові:

$$C = B + \Pi, \quad (1)$$

де B — витратна частина ціни; Π — прибуткова частина ціни.

Перша частина ціни характеризує всі витрати підприємства в процесі виробництва та реалізації продукції на ринку. Вона являє собою прогнозну собівартість одиниці турпродукту, що реалізується на ринку. Прибуткова частина визначає такий рівень прибутку в ціні, що забезпечує необхідну перспективу розвитку підприємства [3, с. 49].

Для подальшого управління ціною застосовують сукупність маркетингових методів і стратегій, зокрема щодо витратного підходу розрізняють — метод «витрати плюс», метод встановлення ціни на основі забезпечення цільового прибутку й беззбитковості підприємства, а що стосується ринкового підходу — метод, орієнтований на ринок і вивчення пропозиції, метод корисності санаторно-курортного продукту, а також метод питомих показників, метод експертних оцінок та багато ін. (рис. 1).

В. Л. Корінев вважає, що в умовах прямого маркетингу ціна складається з прогнозного рівня повної собівартості одиниці турпослуги (C_{np}), планового прибутку в ціні ($\Pi_{пл}$) та встановлених підприємством надбавок (знижок) до ціни ($\pm \Delta C$). Згідно з Положенням (стандартом) бухгалтерського обліку «Звіт про фінансові результати» ця ціна збільшується на величину податку на додану вартість ($\Pi_{ДВ}$), акцизного збору (A) та

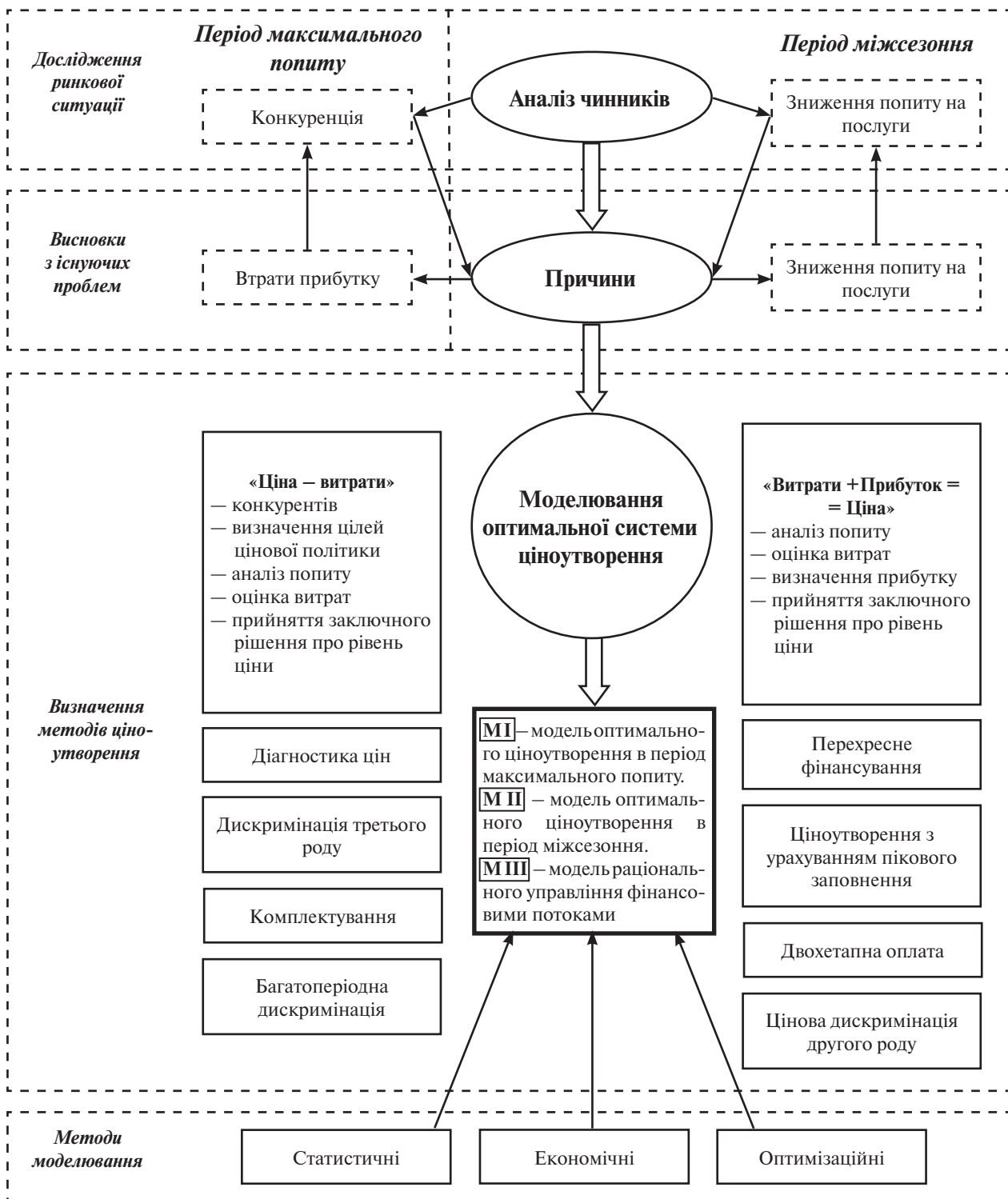

Рис. 1. Оптимальна система ціноутворення на послуги підприємств санаторно-курортної сфери [5, с. 8]

інших відрахувань з доходу ($\Sigma B_{дох}$). Тоді прогнозний рівень ціни, за якою підприємство планує реалізувати свій продукт безпосередньо споживачу, визначається за формулою [4, с. 101]:

$$P_{np(yd)} = (C_{np} + P_{nl} \pm \Sigma \Delta P) \times (1 + ПДВ / 100 + A / 100 + \Sigma B_{дох} / 100). \quad (2)$$

Ціни на санаторно-курортні послуги включають такі основні складові:

— ціна «нетто», у тому числі: вартість окремих видів послуг (транспортні перевезення, розміщення, харчування, екскурсійне обслуговування, страхування та ін.), що склалася у конкретних виробників послуг; непрямі податки на окремі види послуг (універсальні та специфічні акцизи, місцеві збори);

— дохід (маржа) підприємства, який поділяється на: поточні витрати на розробку екскур-

сійних програм; комісійна винагорода на користь турагента та інших посередників, які беруть участь в реалізації путівок; сезонні та інші комерційні знижки для окремих туристів та туристських груп [6, с. 31].

Отже, розглянувши теоретичні напрацювання щодо структури ціни, тепер дослідимо рівень та динаміку цін на санаторно-курортні послуги м. Бердянськ.

Курортна сфера у всі часи відігравала важливу роль в економіці Бердянська. У останні ж 20 років її роль з кожним роком зростає і стає пріоритетною на шляху підвищення економічної безпеки м. Бердянськ. Цьому сприяв прийнятий 11.01.2005 р. Закон України, який надає природним територіям

м. Бердянськ статус курорту державного значення. Станом на початок 2006 р. в місті функціонувало 76 санаторно-курортних і оздоровчих закладів, у курортному ж сезоні 2013 року функціонувало вже 102 санаторно-курортних і оздоровчих установи. Думки відносно підсумків минулого сезону можуть бути різними. Проте що стосується організованих відпочивальників, тобто що побували в санаторіях і на базах відпочинку, є цілком конкретні цифри. І ці цифри говорять про те, що кількість організованих відпочивальників з кожним роком росте. І сезон 2013 не став виключенням. За 9 місяців цього року у Бердянську організовано оздоровилося 75,8 тис. осіб, це на 3 528 осіб більше, ніж за аналогічний період 2012 р. (рис. 2).

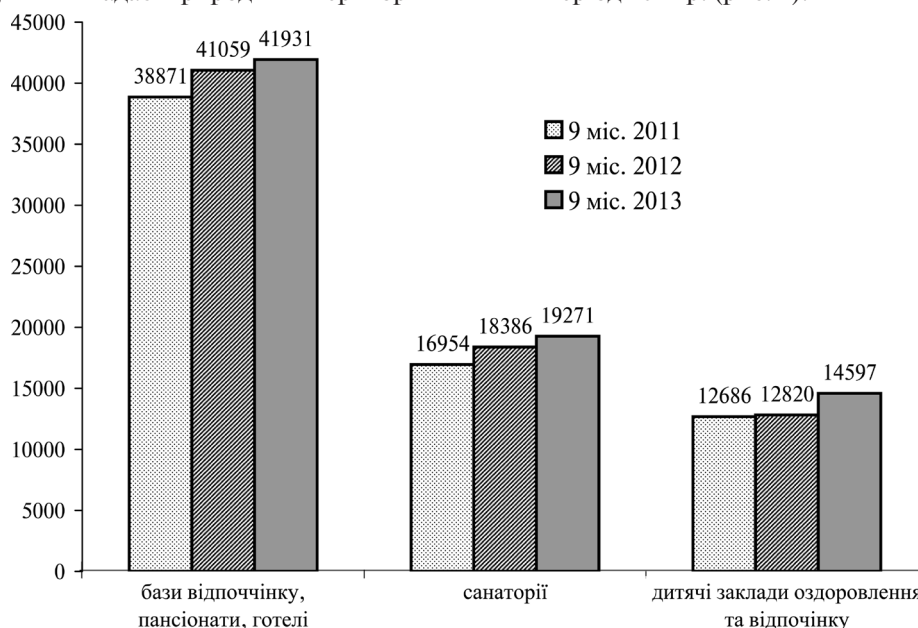

Рис. 2. Кількість відпочивальників у санаторно-курортних закладах міста Бердянськ у 2011–2013 рр.

Відповідно зросли і надходження до бюджету. Станом на 1 жовтня в міську казну поступило 360 тис. грн. туристичного збору, що майже на 70 тис. грн. більше надходжень курортного збору за 9 місяців минулого року.

Проте ріст кількості відпочивальників відбувається більш високими темпами, ніж ріст показників фінансових результатів діяльності цих підприємств.

На цільовий фонд міської ради від оздоровчих установ поступило в 2013 році 140 тис. грн.

Дитячими установами оздоровлення і відпочинку було оздоровлено 104 дитини пільгової категорії на суму 370 тис. грн. [7].

Найбільшим закладом з підприємств санаторно-курортної сфери, які розташовані на території м. Бердянськ, є ЗАТ «Приазовкурорт», до якого входять санаторії «Бердянськ» (об'єднаний із санаторієм «Азов») і «Лазурний» (об'єднаний із санаторієм «Приазов'я»), що здійснюють роботу з надання курортних рекреаційних послуг на території Бердянська.

Лікування в санаторіях Бердянська унікально тим, що тут в комплексі представлені ті багатства, якими знамениті курорти гордяться окремо: тепле море Бердянська, лікувальні мулові грязі, мінеральні води і степовий клімат.

Незалежно від вибраного методу ціноутворення, кожен із санаторіїв стикається із такою проблемою, як попит на путівки у різні сезони. Для цього у санаторно-курортній сфері використовують цінову дискримінацію в залежності від сезонності, яку кожне санаторно-курортне підприємство визначає самостійно і поділяє на тричотири періоди, що наочно можна побачити на прикладі санаторіїв «Бердянськ» та «Лазурний» (табл. 1).

Як бачимо, санаторій «Бердянськ» працює цілий рік на відміну від санаторія «Лазурний». Таким чином, цілорічне існування санаторно-курортного закладу «Бердянськ» дає можливість не тільки отримати економічний результат, а й досягти відповідного соціального ефекту, оскільки у цьому випадку є можливість обслуговувати не тільки за-

Таблиця 1

Номерний фонд та ціни ЗАТ «Приазовкурорт» СЕЗОН-2014 (складено автором за даними ЗАТ «Приазовкурорт»)

Категорія номеру	Кіл-сть місць в номері	Вартість проживання, харчування та лікування з однієї людини на добу				
		1.01–24.05.14	25.05–24.06.14	25.06.–30.09.14	1.10–31.12.14	
Стандарт 1-кімнатний (ТУД)	1	477	497	519	477	Санаторій «Бердянськ»
	2	408	428	448	408	
1-кімнатний поліпшений (телевізор, холодильник, ТУД)	1	499	514	539	499	
	2	423	443	462	423	
2-кімнатний поліпшений (телевізор, холодильник, кондиціонер, ТУД, ванна)	2	541	572	591	541	Санаторій «Лазурний»
Стандарт 1-кімнатний (ТУД)	1		366	378	366	
	2		343	353	343	
1-кімнатний поліпшений (телевізор, холодильник, ТУД)	1		414	426	414	
	2		397	408	397	
2-кімнатний поліпшений (телевізор, холодильник, кондиціонер, ТУД, ванна)	2		432	437	432	

можних клієнтів, а і соціально незахищені верстви населення, тим самим забезпечити високий ступень економічної безпеки ЗАТ «Приазовкурорт» за рахунок диверсифікації покупців. Тому необхідно визначити оптимальну структуру споживачів та розробити комплекс заходів з удосконалення процесу ціноутворення на різні види санаторно-курортних послуг в залежності від сезонності, оскільки заклади санаторно-курортної сфери належать до «багатономенклатурного» виробництва, що надають як різні види послуг (проживання, харчування, лікування), так і різні модифікації однієї і тієї ж послуги (проживання з різним рівнем комфортності). Визначаючи стратегію ціноутворення закладів санаторно-курортної сфери, необхідно враховувати широкий спектр нелінійних схем ціноутворення, зокрема «пакетне» та «комплектне» ціноутворення (табл. 2.)

Політика ціноутворення, сприяючи збільшенню обсягу наданих послуг одного варіанта проживання, може скоротити рівень заповнюваності номерів інших категорій цього ж санаторію. Іншими словами, якщо постійні витрати можуть бути розподілені серед більшої кількості модифікацій послуги «проживання», то прибутковість санаторію зростає. Це дає змогу зробити висновок, що санаторію необхідно побудувати свою діяльність як продаж своїх унікальних виробничих потужностей, а не як продаж тієї або іншої послуги [8, с. 294].

Висновки і пропозиції. Таким чином в період міжсезоння доцільно використовувати практику перехресного фінансування, яка заключається у використанні прибутку, отриманого у літній період часу, для часткової підтримки діяльності в зимовому періоді, а також ціноутворення з урахуванням пікового заповнення. Дискримінація другого

Таблиця 2.

Принципи формування цін на послуги закладів санаторно-курортної сфери

Стратегія ціноутворення	Назва послуг	Високий сезон	Низький сезон
Чисте комплектування	Комплект «проживання + харчування + лікування + додаткові послуги (програми нехірургічного коригування фігури, зняття втоми, омолодження шкіри тощо)»	+	-
Змішане комплектування	Комплект «Лікування + додаткові послуги»	-	+
	Проживання, харчування, лікування, додаткові послуги (усі послуги продаються незалежно одна від одної)	-	+
Пакетування	Пакет «харчування + лікування»	-	+
Цінова дискримінація	За обсягами продажів	-	+
	За рівнем комфорту проживання	+	+
	За якістю харчування	+	+

роду більш необхідна для періоду міжсезоння, ніж для пікового періоду. Бо залучати клієнтів оптовими знижками влітку не є доцільним, оскільки у цьому разі втрачається потенційно можливий прибуток. Як додатковий варіант можливості заповнення ліжкового фонду у осінньо-зимовий період слід розглянути двоетапну оплату, яка передбачає два рівня: по-перше, це плата за доступ до послуги, по-друге — плата за її використання. Таким чином клієнти обов'язково оплатять тільки проживання, а інші послуги обиратимуть залежно від своїх фінансових можливостей.

І найголовніше, на нашу думку для того щоб збільшити економічні результати діяльності санаторіїв не тільки у період міжсезоння, а й за цілий рік, необхідно:

- розширити та урізноманітнити спектр додаткових послуг;
- як можна ширше використовувати диференційований підхід до процесу ціноутворення для всіх видів послуг;
- частину прибутку, отриманого у період піку попиту, вкладати у банк, а потім використовувати як засіб тимчасової допомоги у діяльності в період міжсезоння.

Література

1. Сергеева Л. Н. Рациональное управление финансовыми потоками как оптимизация деятельности предприятий санаторно-курортной сферы в период межсезонья [Электронный ресурс] / Л. Н. Сергеева, Н. П. Киркова // Режим доступа : <http://infotour.in.ua/sergeeva.htm>.

2. Мальська М. П. Організація готельного обслуговування : підручник / М. П. Мальська, І. Г. Подняк, Ю. С. Занько. — К., 2011. — 366 с.

3. Пойда-Носик Н. Н. Концептуальні основи ринкового механізму формування складу цін у сфері туризму та рекреації / Н. Н. Пойда-Носик, М. В. Грабар // Науковий вісник ужгородського університету. — 2014. — Вип. 3 (44). — С. 49–53.

4. Корінев В. Л. Цінова політика підприємства : [монографія] / В. Л. Корінев. — К. : КНЕУ, 2001. — 257 с.

5. Кіркова Н. П. Моделювання ціноутворення послуг підприємств санаторно-курортної сфери : [автореф. дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук спеціальності 08.00.11.] / Н. П. Кіркова. — Запоріжжя, 2008.

6. Агафонова Л. Г. Туризм, готельний та ресторанний бізнес: Ціноутворення, конкуренція, державне регулювання : [навч. посібник] / Л. Г. Агафонова, О. Є. Агафонова. — К. : Знання України, 2002. — 358 с.

7. Бакай А. Политическая целесообразность может быть только одна — это интересы города и горожан [Электронный ресурс] / А. Бакай // Режим доступа : <http://gorod-online.net/news/politika/1527-aleksej-bakaj-politicheskaya-tselesoobraznost-mozhet-byt-tolko-odna-eto-interesy-goroda-i-gorozhan>.

8. Шкварчук Л. О. Проблеми ціноутворення у санаторно-курортній сфері / Л. О. Шкварчук // Науковий вісник НЛТУ України. — 2011. — Вип. 21.9 — С. 289–295.

УДК 339.138

Т. І. Компанієць

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ РЕКЛАМИ ЯК ІНСТРУМЕНТУ УСПІШНОГО ЗБУТУ ПРОДУКЦІЇ

Анотація. У статті досліджено сутність поняття реклами, а також технології психологічного впливу, що застосовуються для збільшення купівельної спроможності.

Ключові слова: реклама, психологія реклами, нейромаркетинг, аромамаркетинг, Product placement, нейrolingvіstичне програмування.

Summary. In the article the essence of the concept of advertising as well as the psychological impact of the technology used to increase purchasing power.

Key words: advertising, psychology of advertising, neyromarketynh, Aromamarketing, Product placement, neyrolingvіstic programming.

Постановка проблеми. Реклама є однією зі складових маркетингу. Популярність товарів на ринку, обсяг продажу, імідж підприємства багато в чому залежать від ефективності реклами. Тому рекламі приділяється така велика увага з боку ви-

робників та учасників каналу збуту. У літературі існує багато підходів до визначення поняття реклами. «Рекламуванням є будь-яка оплачена форма неособистого представлення групі людей фактів про товари, послуги або ідеї». Реклама — це по-

© Т. І. Компанієць, 2015

ширення інформації про товари й послуги з метою прискорення їхнього продажу; встановлення контактів між споживачем і товаром, пропаганда товарів та інформація про способи їхньої покупки; засіб, що сприяє появі у покупця зацікавленості й бажання купити певний товар. Американська асоціація маркетингу пропонує таке визначення: «Реклама — це будь-яка форма неособистого подання й просування ідей, товарів або послуг, оплачувана точно встановленим замовником» [1].

Актуальність обраної теми. Отже, тема реклами актуальна дуже давно, тому що саме завдяки їй люди дізнаються про те, що нового з'явилося на споживацькому ринку. Реклама допомагає одержати певну характеристику, оцінку товару, повідомити про головні якості рекламованого продукту.

Особливо актуальним у теперішній час стало використання психології в рекламі. Це пов'язано з тим, що ринок прямої реклами досяг свого максимуму. У наш час рекламується дуже велика кількість товарів та послуг. Потенційні споживачі втомлюються від такого потоку інформації й намагаються її не помічати. Тому як альтернатива впровадження товарів і послуг у розуми покупців почали з'являтися нові технології в рекламі.

Аналіз останніх досліджень. Ця тема є достатньо молодого, питання щодо використання психології в рекламі почали розглядатися тільки наприкінці XIX сторіччя. Їх відображали в роботах такі вчені, як: Б. Вітіс, Т. Кенінг, У. Скот, А. Верігін, Г. Т. Фехнер, В. Вундт, Г. Еббінгауз. Сьогодні цим питанням займаються чимало вчених, наприклад А. Н. Лебедев, автор книги «Психологія реклами» та багатьох статей, присвячених вказаному питанню.

Метою статті є вивчення особливостей використання технологій психологічного впливу в рекламі як інструментів маркетингу для збільшення купівельної спроможності

Завдання дослідження — з'ясування особливостей психологічної реклами на українському та міжнародному ринку товарів та послуг.

Об'єктом дослідження даної роботи є технології психологічного впливу, що застосовуються для збільшення купівельної спроможності, а предметом дослідження виступає сукупність теоретичної бази та практичних даних, які стосуються технологій психологічного впливу в рекламі.

Виклад основного матеріалу. У 30–50-х роках XX століття в країнах, що мають розвинену ринкову економіку (насамперед це США та Західна Європа), починається оновлення принципів економічної та психологічної організації рекламної діяльності. Це було пов'язано з переходом економіки до такого варіанта ринку, де основним активним суб'єктом є покупець.

Цей тип ринку характеризується перевагою пропозиції товарів і послуг над попитом, що дає

покупцеві можливість вибирати. При цьому різко загострюється проблема збуту. Цей етап характеризується інтенсивним впровадженням в економіку маркетингу. Його основним девізом стали слова: «виробляти те, що продається, а не продавати те, що виробляється». У цьому випадку виробляти товар, що не користується попитом, стає економічно абсолютно не вигідно [2].

Задовго до виникнення сучасного маркетингу винахідливі комерсанти вже використовували безліч різних способів для того, щоб вгадати, чого бажають їхні покупці. Сьогодні ситуація практично не змінилася — споживач має власну мотивацію й поводить так, як хоче він сам, а не як того бажає продавець. Він незалежний у своєму виборі.

На думку теоретиків маркетингу, рекламіст може переконати споживача спробувати й вибрати товар, але він не в змозі примусити його періодично купувати товар, що не приносить йому ніякої користі або не доставляє задоволення. Перспективний рекламодавець, з огляду на це, ніколи не буде наполягати на тому, щоб рекламіст прагнув «переробити психологію споживача під поганий товар», він краще знайде для свого товару іншу «цільову групу» або почне випускати щонебудь інше.

Згодом на основі ідей маркетингу сформувалося нове бачення завдань психології реклами. Адже головну свою мету маркетингологи формулювали вже не як однобічний вплив на споживача, щоб «примусити його купувати те, що виробляється», а як вивчення й задоволення численних потреб людини для отримання прибутку. Тут психологам пропонувалося досліджувати ці потреби, мотиви, стереотипи, переваги, установки, моду, психологію способу життя, типологічні характеристики споживачів, необхідні для кращого задоволення об'єктивних потреб останніх. Вплив в цьому випадку був спрямований не на придушення волі покупця, а на управління прийняттям рішень про вибір товарів і послуг із числа аналогічних, наявних на ринку.

Впливу людей один на одного в соціальній психології приділяється та завжди приділялася величезна увага.

Багато авторів, розглядаючи проблему впливів у рекламі, особливу увагу приділяють усвідомлюваним і неусвідомлюваним впливам, а також детально розглядають розходження між впливами раціональними, заснованими на логіці та аргументах переконання, і нераціональними, заснованими на емоціях і почуттях.

Психологічні впливи, або соціальні впливи, значно поширені й проявляються в самих різноманітних варіантах: у відносинах дітей і батьків, учнів і вчителів, чоловіків і жінок, начальників і підлеглих, а також людей, абсолютно не знайомих один з одним. Тому рекламна діяльність та-

кож може розглядатися з погляду психологічних впливів, або соціального впливу.

Російський дослідник реклами М. А. Мануйлов писав: «Мета реклами — це вплинути на думку інших, виявити їхній інтерес і спонукати купити товар. Реклама, таким чином, займається читанням думок тих людей, до яких вона звертається, отже, її основа походить з науки, що займається пізнанням і визначенням законів мислення. Ця наука називається психологією і вчить нас розуміти життя й почуття індивідуума і людей, на яких в цьому випадку купець бажає вплинути своєю рекламою» [3].

Тоді виникає питання: хто ж більшою мірою підданий соціальним впливам і чому? Так, австрійський психолог А. Адлер, один із провідних діячів психоаналітичного напрямку, вважав, що найбільш схильні до впливу ті люди, які найкраще сприймають голос розуму й логіки. З іншого боку, ті, хто жадає очолювати й бажає примушувати, дуже важко піддаються впливу.

Дії або впливи розрізняються за формами та інтенсивністю. Найбільш простою та розповсюдженою формою можна вважати «соціальну фасілітацію» — присутність інших людей у момент виконання якихось дій людини, а найбільш складною — численні види гіпнозу, психологічні механізми якого дотепер вивчені недостатньо. Дослідження можливості впливу у рекламі передбачають рішення низки проблем: наукових, технологічних, етичних та інших. Їхнє рішення визначає характер психологічних рекомендацій щодо здійснення збуту товарів та організації рекламних заходів у бізнесі.

Проблема психологічних впливів у психології реклами як галузі наукового знання вкрай актуальна ще й тому, що вона пов'язана із цілою низкою моментів етичного характеру. Адже будь-яка дія або вплив може призвести до зміни свідомості людини, може являти якусь перешкоду волі вибору. Багато авторів, наприклад, відомий американський психолог Б. Ф. Скіннер, вважають, що всі ми практично повністю залежимо один від одного і ніякого абсолютно вільного вибору, навіть уявного, взагалі не існує.

У свою чергу, інший не менш відомий філософ і психолог Еріх Фромм доводив, що, отримуючи волю, людина найчастіше не знає, що з нею робити, тому що воля пов'язана з відповідальністю, яку вона підсвідомо намагається уникнути. Звідси випливає питання: як у цьому випадку ставитися до впливу у рекламі? Вважати їх етично неприпустимими формами маніпулювання або необхідними й цілком законними методами управління процесом збуту товарів і послуг?

У зв'язку із цим дослідники реклами висловлюють різні думки. Наприклад, деякі вважають, що якщо пропонується товар і послуга не відпо-

відають тому, що заявлено або показано у рекламі, то до впливу варто ставитися як до обману і він повинен бути заборонений. Якщо реклама достовірна, правдиво відображає властивості й характеристики рекламованих товарів, а самі товари, послуги об'єктивно необхідні людині, то її здатність впливати на прийняття людиною рішення про покупку, на мотивацію вибору стає невід'ємним правом реклами й не повинна засуджуватися суспільством [4].

Таким чином, проблема психологічних впливів у рекламі тісно пов'язана із проблемою вибору. Бізнесмени й рекламисти обирають способи організації рекламних кампаній, наприклад, із застосуванням спеціальних технологій впливу або без них, а споживачі зіштовхуються із цією проблемою, коли піддаються таким впливам або, навпаки, виявляють необхідність самостійно приймати рішення.

Отже, як самостійна галузь прикладної науки психологія реклами виникла і почала розвиватися на початку XX сторіччя. Сьогодні виокремлюють 2 підходи до її розвитку: німецький та американський. Кожний з них має свої особливості. Так, передумовою виникнення німецького підходу став слаборозвинений ринок, орієнтація психологічної науки на вплив, відсутність законів, що забороняють маніпулювання споживачем у рекламі, а американського — перенасичений ринок, що породжує сильну конкуренцію, перехід від «ринку продавця» до «ринку покупця». Цей розвиток дав поштовх до виникнення основного наукового базису психологічного маркетингу — біхевіоризму — напрямку в американській психології, що затвердив її предметом поведінку, яка розуміється як сукупність об'єктивних реакцій на зовнішні стимули й не потребує для свого пояснення звертання до психічних явищ. Саме на базі цього напрямку і сформувалася психологія пропаганди, яка у сфері реклами найбільш ефективно застосовується для збільшення обсягів продажів [5].

На сьогоднішній день ця сфера має чимало технологій впливу на споживачів. «Нейромаркетинг» включає в себе візуальний мерчандайзинг (дія за допомогою кольору і зображень), звуковий дизайн та аромамаркетинг («сенсорний маркетинг»).

«Сенсорний маркетинг» допомагає виробити умовний рефлекс: коли людина чує певну музику, відчуває запах або бачить поєднання кольорів — у неї виникають чіткі асоціації з певним брендом.

Отже, «сенсорний маркетинг» являє собою досить цікавий, але недостатньо розвинутий (особливо на теренах СНД) інструмент реклами. Він включає в себе візуальний мерчандайзинг, аромамаркетинг та звуковий дизайн. Усі ці компоненти допомагають впливати на поведінку потенційного споживача і збільшувати рівень продажів. Але

«сенсорний маркетинг» не є універсальним інструментом, який дає змогу зробити обсяг збуту продукції максимальним. Він повинен співіснувати і з іншими інструментами маркетингової політики збуту. До інших засобів впливу на свідомість та підсвідомість потенційного споживача також відноситься «нейролінгвістичне програмування» або НЛП, прихована реклама (product placement).

Було з'ясовано, що найбільшою популярністю користується прихована реклама. Product placement — це реклама товарів і послуг, яка полягає у тому, що реквізит у фільмах, журналах, передачах, книгах має реальний комерційний аналог. Зазвичай, демонструється сам рекламований продукт, його логотип або згадується про його гарну якість. Дотепер 90 % всієї прихованої реклами в США розміщується в телепередачах і кінофільмах, 10 % сьогодні припадають на долю відео- і комп'ютерних ігор, книг, інтернету та радіо, прихована реклама потрапила навіть у музику. Розвиток «product placement» пов'язаний з тим, що її формат дає великі можливості рекламодавцям, стиснутим законодавчими обмеженнями на традиційних рекламних ринках. Лідером у використанні цієї технології є США. У Європі вона не досягає високих показників через жорстке законодавство у сфері реклами. Світовий ринок оплачуваної прихованої реклами зростає з кожним роком. Щодо України, то тут цей ринок лише починає розвиватися. Така ситуація пов'язана також із недосконалим законодавством у сфері реклами. На другому місці іде використання «сенсорного маркетингу». «Нейромаркетинг» — це вплив на підсвідомість людини через її органи почуттів. До складу цього виду маркетингової політики збуту входять: візуальний мерчандайзинг, аромамаркетинг та звуковий дизайн. Усі ці компоненти допомагають впливати на поведінку потенційного споживача і збільшувати рівень продажу товарів. Ця технологія давно і досить активно використовується за кордоном. В Україні «сенсорний маркетинг» також відноситься до нових технологій і поки що більш-менш активно використовується у великих містах [6].

Щодо НЛП, сутність якого полягає у тому, що за допомогою слів та певним чином побудованих виразів можна сформувати та задовольнити потреби споживачів. Реклама, яка створюється на основі НЛП, складається з двох повідомлень, одне з яких спрямовано на свідомість людини і розуміється нею, а інше спрямовано на підсвідомість. Людина начебто не звертає на нього уваги, але воно сприймається її підсвідомістю, мінуючи свідомість, і зберігається там, впливаючи на хід думок людини. Але на Україні ця технологія ще не набула широкого розповсюдження. Отже, чим швидше розвивається світова торгівля і чим більше фірм виходять на світові ринки, тим го-

стріша стає конкуренція і тим більш креативними стають засоби збуту товарів. Використання психології в рекламі відкриває товаровиробникам нові можливості і дає змогу залучати нових споживачів [7].

Висновок. Отже, сучасний світ неможливо уявити без реклами. Рекламується велика кількість товарів та послуг, люди втомлюються від такої кількості реклами і намагаються її не помічати. Але кількість товарів та послуг зростає щорічно у геометричній прогресії, і виробники шукають все нові і нові шляхи збуту своєї продукції. Починаючи з другої половини XX сторіччя вчені почали активно вивчати закономірності функціонування людської психіки. Їхні відкриття дали поштовх появи нового явища у сфері реклами, яке має назву «психологія реклами». На сьогоднішній день ця сфера має чимало технологій впливу на споживачів. Деякі з них були розглянуті в статті, а саме: «сенсорний маркетинг», нейролінгвістичне програмування та прихована реклама. Їх сутність полягає у тому, що вони, використовуючи різні технології, мають здатність впливати на підсвідомість людини і у такий спосіб частково змінювати її свідоме сприйняття дійсності. Під цим впливом споживач піддається емоціям і робить незаплановані покупки, тим самим збільшуючи обсяги продажу певних товарів. Але не слід сприймати ці технології як універсальні інструменти маркетингу, які дають змогу зробити обсяг збуту продукції максимальним. Вони повинні також співіснувати і з іншими інструментами маркетингової політики збуту.

Література

1. Гаркавенко С. С. Маркетинг : підручник / С. С. Гаркавенко. — К. : Лібра, 2002. — 705 с.
2. Маркетинг : [підруч. для вищих навч. закладів] / за ред. О. М. Азарян. — К. : НМЦВО МОІН України, НВФ «Студцентр», 2009. — 320 с.
3. Ценев Вит. Психология рекламы (реклама, НЛП и 25-й кадр) / Вит Ценев. — М. : Бератор, 2010. — 195 с.
4. Шуванов В. И. Психология рекламы : учеб. пособие для студентов вузов / В. И. Шуванов. — М. : Рос. гос. торгов.-экон. ун-т ; Ростов н / Д : Феникс, 2005. — 314 с.
5. Викентьев И. Л. Открытые методики рекламы и Public Relations. Рекламное измерение / И. Л. Викентьев, С. В. Сычев, А. Б. Кавтрева. — М. : Москва, 2004. — 319 с.
6. Соколова Т. В. Аромамаркетинг: использование запаха для привлечения покупателя / Т. В. Соколова // Маркетинг. Менеджмент. — 2008. — № 2. — С. 7.
7. Лебедев-Любимов А. Н. Психология рекламы : учеб. пособие / А. Н. Лебедев-Любимов. — СПб. : Питер, 2003. — 368 с.

УДК 004:33:519.874

Н. О. Маркова

І. А. Кіосєва

ІМІТАЦІЙНЕ МОДЕЛЮВАННЯ УПРАВЛІННЯ ЗАПАСАМИ

Анотація. У статті розглянуто математичні моделі управління запасами й описано імітаційну модель, використання якої дозволяє розробити оптимальну стратегію управління запасами в умовах ризику та невизначеності, обумовленими імовірнісним споживчим попитом.

Ключові слова: оптимізаційна модель, імітаційна модель, запаси, попит, споживання.

Summary. In the article the mathematical models of inventory management and described simulation model, the use of which allows to develop an optimal strategy for inventory management in terms of risk and uncertainty, due to probabilistic consumer demand.

Key words: optimization model, simulation model, inventories, demand, consumption.

Постановка проблеми. Управління запасами є однією з важливих проблем економіки. Правильне визначення оптимальної стратегії управління запасами та їх нормативного рівня дає можливість звільнити значні оборотні кошти та підвищити ефективність використання ресурсів. Тому за допомогою методів кількісного аналізу можна досягти найвигіднішого компромісу між різноплановими вимогами: з одного боку, зменшити витрати на транспортування та зберігання, а з іншого — надійно забезпечити споживачів необхідними ресурсами. Моделі управління запасами розробляють за тих чи інших гіпотез про використання запасів, організацію їх поповнення, умови зберігання, вимоги щодо дефіциту та ін. [1, с. 326–327].

Формування ефективної стратегії управління підприємства гарантує певною мірою сталість діяльності, а також безпеку бізнесу в цілому. У більшості випадків основними джерелами утворень ризиків є стохастичні процеси, що виникають внаслідок взаємовідносин між підприємцями та підприємцями-партнерами, підприємцями-конкурентами, споживачами та ін.

Імітаційне моделювання є потужним інструментом дослідження складних систем та процесів, у тому числі і таких, управління якими пов'язане з ухваленням рішень в умовах невизначеності. Порівняно з іншими методами імітаційне моделювання дозволяє розглядати велику кількість альтернатив, покращувати якість управлінських рішень і точніше прогнозувати їх наслідки. Проте використання цього методу в практичному управлінні залишається на сьогодні не досить поширеним, перш за все, внаслідок складності відповідного математичного апарату і необхідності обробки значних масивів даних.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню цього питання присвячено праці багатьох вітчизняних та іноземних авторів [2, 3]. Зокрема, теоретичною та методологічною основою для розвитку імітаційного моделювання стали роботи

Н. П. Бусленка, В. М. Глушкова, Н. Н. Моїсєєва, Т. І. Марчука, І. М. Коваленка, Д. Б. Хертца, Р. Брейлі, С. Майерса. Дослідженню моделей управління запасами багато уваги приділено у працях авторів О. В. Ульянченко, Х. Таха [4].

Мета статті — дослідження математичної моделі управління багатопродуктовою системою запасів та побудова імітаційної моделі управління запасами.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відомо, що важливою передумовою ритмічності виробничого процесу на підприємстві є своєчасне і повне забезпечення його необхідними технологічними, трудовими, матеріальними та фінансовими ресурсами. Проте, з огляду на специфіку споживання і можливостей поповнення ресурсів, необхідно створювати запаси.

Запасом називають придатний для застосування, але тимчасово не використовуваний певний додатковий обсяг ресурсу. Такими ресурсами можуть бути людські ресурси, матеріали, машини та гроші. На промислових підприємствах завдання матеріально-технічного постачання полягає насамперед у забезпеченні виробництва матеріальними ресурсами (сировиною, напівфабрикатами, комплектуючими деталями і виробами тощо), запаси яких містяться або на центральних складах підприємства, або на складах основних цехів. Тому далі під виробничими запасами розумітимемо запаси матеріальних ресурсів, хоча це й не істотно для складання та дослідження оптимізаційних задач аналітичними методами чи засобами імітаційного моделювання.

Існують об'єктивні фактори, які зумовлюють потребу створення запасів. До них належать:

— розбіжність ритмів постачання (або виробництва) і використання матеріальних ресурсів. Наприклад, навіть для ідеального випадку, коли споживання матеріалів безперервне, а постачання регулярне із фіксованим обсягом, то початковий запас (у момент прибуття поставки) дорівнює ве-

© Н. О. Маркова, І. А. Кіосєва, 2015

личині поставки, а далі, у міру споживання, зменшується до нуля;

— випадкові коливання попиту в проміжку часу між поставками, тривалості інтервалу часу між поставками, обсягів поставок. У цьому разі проблема забезпечення ритмічності виробничих процесів матиме ймовірнісний характер, тобто надійність виробництва безпосередньо залежить від розміру запасу;

— кон'юнктурні міркування, що враховують сезонність попиту та сезонність виробництва предметів споживання.

З погляду дії перелічених факторів впливає, що чим більший запас, тим краще. Водночас існують і серйозні передумови на користь зменшення або зведення до нуля запасів матеріальних ресурсів. Сюди належать:

— плата за фізичне зберігання запасу;
— втрачений економічний виграш через зв'язування оборотних коштів у запасах;
— втрати в кількості і якості матеріальних ресурсів, включаючи моральний знос.

Отже, задача вибору необхідних запасів виробничих ресурсів має альтернативний характер, і розв'язувати її слід оптимізаційними методами. Оптимальне управління запасами як науковий напрям належить до однієї з галузей теорії дослідження операцій.

Як і в будь-якій теорії управління, у задачі про запаси виокремлюють керовані й некеровані параметри.

До керованих параметрів (змінних управління) належать обсяг на поставку замовленого ресурсу і момент часу подання замовлення на поповнення запасу. Органи постачання, обираючи певним чином обсяг і час замовлення (які утворюють так звану «точку замовлення»), можуть регулювати динаміку руху виробничого запасу на складах підприємства. Оптимальне управління запасами полягає у виборі таких обсягів і моментів на поповнення запасів, щоб сумарні витрати на організацію системи постачання набували мінімального значення.

Некеровані параметри задачі управління запасами, які дають змогу розрізняти математичні моделі оптимізації рівнів запасу, утворюють такий перелік із шести елементів:

— система постачання;
— попит на предмети постачання;
— система поповнення запасів;
— вартісні функції витрат;
— обмеження, які застосовуються до запасів;
— стратегії (політики) управління запасами.

Стратегією (політикою) управління запасами називають сукупність правил, за допомогою яких визначають моменти часу і обсяги замовлень на поповнення запасів. У моделях управління запасами стратегія управління обирається заздалегідь,

і задача зводиться, таким чином, до пошуку параметрів цієї стратегії. Найбільшого поширення набули так звані найпростіші стратегії управління запасами: періодичні та з критичними рівнями.

Для більш глибокого розуміння сутності задачі управління запасами і необхідності її розв'язання методом машинного моделювання потрібно розглянути найвідомішу постановку задачі управління запасами, результати якої широко застосовуються на практиці, — статичну детерміновану модель.

1. Розглядається процес управління однопродуктовим запасом на ізолюваному складі; процес руху запасів — нескінченний.

2. Попит неперервний і має сталу інтенсивність μ .

3. Поповнення запасів — миттєве.

4. Дефіцит не допускається, тобто витрати на штрафи (витрати через дефіцит) L_D відсутні і вважаються такими, що дорівнюють нулю:

$$L_D = 0. \quad (1)$$

5. Кожній поставці відповідають сталі витрати g ,

$$L_P = g, \quad (2)$$

де L_P — витрати на поставку.

6. Вартість зберігання L_Z пропорційна до середнього рівня запасу і часу його існування, коефіцієнт пропорційності дорівнює s .

7. Обирається стратегія управління запасами (T, H) .

8. Треба знайти оптимальні параметри стратегії управління запасами T^* і H^* , які мінімізують загальні витрати за одиницю часу.

Схему руху запасу матеріалу на складі зображено на рис. 1. Оскільки рух запасу циклічний, то для створення економіко-математичної моделі достатньо розглянути один цикл (трикутник на схемі).

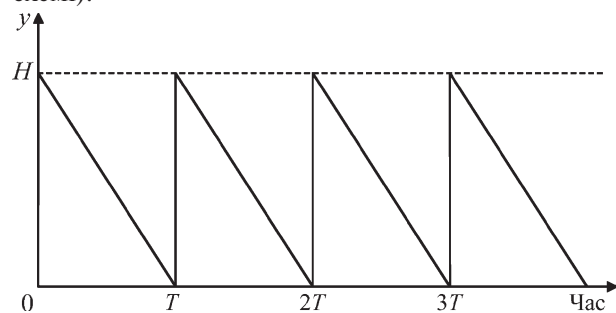

Рис. 1. Схема руху запасу

Загальні витрати за період T :

$$L_T = L_P + L_Z + L_D. \quad (3)$$

Витрати на зберігання згідно із шостою передумовою наберуть вигляду:

$$L_Z = \frac{1}{2} sHT. \quad (4)$$

Підставивши в (3) вирази (1), (2) і (4), дістанемо

$$L_T = g + \frac{1}{2} sHT.$$

Цільова функція — витрати за одиницю часу:

$$L = \frac{L_T}{T},$$

або

$$L = \frac{g}{T} + \frac{1}{2} sH. \quad (5)$$

Згідно з другою передумовою:

$$H = \mu T. \quad (6)$$

Підставляючи (6) у (5), знаходимо цільову функцію, яку потрібно мінімізувати:

$$L = \frac{1}{2} s\mu T + \frac{g}{T} \rightarrow \min. \quad (7)$$

Звідси

$$T^* = \sqrt{\frac{2g}{s\mu}}. \quad (8)$$

Скориставшись формулою (6), знайдемо оптимальне значення граничного запасу:

$$H^* = \mu T^* = \sqrt{\frac{2g\mu}{s}}.$$

Оскільки в даних умовах граничний запас дорівнює партії поставки, то

$$q^* = \sqrt{\frac{2g\mu}{s}}. \quad (8')$$

Формулу (8') називають формулою Вільсона. Іноді цю формулу називають формулою для визначення найбільш економічної партії поставок. Незважаючи на досить жорсткі та ідеальні умови її створення, формула Вільсона (або її модифікації) часто застосовується на практиці.

Господарська діяльність у багатьох випадках визначається потоком обсягів різноманітної продукції, тому важливе значення мають задачі управління багатонаменклатурними запасами. На думку фахівців, оптимізацію управління запасами доцільно проводити лише на ті найменування, які складають за вартістю не менше 60 % загального потоку запасів. У деяких випадках багатонаменклатурну задачу можна привести до однієї або кількох однонаменклатурних задач за таких умов:

— поставки різних видів продукції виконуються незалежно;

— поставки виконуються упорядкованими комплектами, завдяки чому комплекти можна вважати як одну номенклатуру;

— попит на певний набір продукції суттєво взаємопов'язаний, і таку множину можна вважати за одну номенклатуру [1, с.335].

Для побудови математичної моделі управління багатопродуктовими запасами використовуємо такі припущення:

1. Система постачання забезпечує попит на n продуктів протягом одного року.

2. Для поповнювання запасів система має необхідні виробничі потужності. Витрати на підготовчо-заклучні операції, які вважають витратами на поставку, пропорційні до кількості поставок протягом року і вартості однієї поставки:

$$L_P = \sum_{i=1}^n \frac{b_i}{q_i} g_i, \quad (9)$$

де b_i — річна потреба в i -му продукті; g_i — витрати на підготовчо-заклучні операції на виготовлення однієї партії поставки i -го продукту (не залежить від розміру партії поставки q_i).

3. Поставки миттєві.

4. Дефіцит виключається ($L_D = 0$).

5. Витрати на зберігання, зумовлені зв'язуванням оборотних фондів у запасах протягом року, пропорційні до середньої вартості запасу і часу його існування:

$$L_Z = \sum_{i=1}^n \frac{q_i}{2} c_i \tilde{T} \rho, \quad (10)$$

де c_i — ціна за одиницю i -го продукту; $\tilde{T}$ — кількість одиниць часу в одному році; ρ — коефіцієнт нарахування на зв'язані оборотні фонди, фізична розмірність якого $[\rho] = [\text{час}]^{-1}$.

Якщо за одиницю часу обрати рік (тобто в усіх величинах моделі фізичну розмірність часу подати відносно цієї одиниці), то формула (10) дещо спроститься:

$$L_Z = \frac{\rho}{2} \sum_{i=1}^n q_i c_i. \quad (11)$$

6. Заданий норматив E оборотних фондів щодо величини запасу (середня вартість запасу має не перевищувати цієї величини), тобто

$$E \geq \frac{1}{2} \sum_{i=1}^n q_i c_i,$$

або

$$E - \frac{1}{2} \sum_{i=1}^n q_i c_i \geq 0. \quad (12)$$

7. Знайти значення q_i^* , які мінімізують річні витрати на організацію постачання L_R :

$$L_R = L_Z + L_P \rightarrow \min. \quad (13)$$

Підставивши в (13) значення складових витрат згідно з виразами (9) і (11), дістанемо цільову функцію оптимізаційної задачі:

$$L_R = \sum_{i=1}^n \frac{b_i}{q_i} g_i + \frac{\rho}{2} \sum_{i=1}^n q_i c_i \rightarrow \min. \quad (14)$$

Обмеженнями задачі буде формалізована вимога щодо додержання нормативу на оборотні фонди (12), а також умова невід'ємності:

$$q_i \geq 0 \quad (i = 1, 2, \dots, n). \quad (15)$$

Економіко-математична модель — цільова функція (14) разом з обмеженнями (12) і (15) — належить до задач цілочислового нелінійного сепарабельного програмування. Для її розв'язання найдоцільніше застосовувати метод множників Лагранжа.

Задача полягає в мінімізації функції (14) за невід'ємними змінними q_i ($i = 1, 2, \dots, n$) за умови виконання обмеження (12). Для її розв'язання скористаємося функцією Лагранжа:

$$F = \sum_{i=1}^n \left(\frac{q_i c_i \rho}{2} + \frac{b_i g_i}{q_i} \right) + \lambda \left(E - \frac{1}{2} \sum_{i=1}^n q_i c_i \right), \quad (16)$$

де невизначений множник Лагранжа λ задовольняє такі умови:

$$\lambda = 0, \text{ якщо } E - \frac{1}{2} \sum_{i=1}^n q_i c_i > 0, \quad (17)$$

$$\lambda < 0, \text{ якщо } E - \frac{1}{2} \sum_{i=1}^n q_i c_i = 0. \quad (18)$$

Для мінімізації загальних витрат достатньо продиференціювати функцію Лагранжа за змінними q_i і, прирівнявши похідну нулю, знайти оптимальні партії поставок:

$$\frac{1}{2} c_i \rho - \frac{b_i g_i}{q_i^2} - \frac{1}{2} \lambda c_i = 0 \quad (i = 1, 2, \dots, n); \quad (19)$$

$$q_i^* = \sqrt{\frac{2b_i g_i}{(\rho - \lambda) c_i}} \quad (i = 1, 2, \dots, n). \quad (20)$$

Коли обмеження (12) не ефективне (виконується строга нерівність), то $\lambda = 0$ і умова щодо обмеженості оборотних засобів неістотна. Проте у разі ефективності обмеження (12) постає задача обчислення невизначеного множника Лагранжа ($\lambda < 0$).

Алгоритм розв'язання задачі полягає у такому.

1. Підставимо значення $\lambda = 0$ у (20):

$$q_i = \sqrt{\frac{2b_i g_i}{\rho c_i}} \quad (i = 1, 2, \dots, n). \quad (21)$$

2. Величини партій поставок, обчислених згідно з (21), підставимо в нерівність:

$$E - \frac{1}{2} \sum_{i=1}^n q_i c_i > 0.$$

Якщо нерівність виконується, то здобутий у п. 1 результат є кінцевим, тобто:

$$q_i^* = \sqrt{\frac{2b_i g_i}{\rho c_i}} \quad (i = 1, 2, \dots, n).$$

Якщо нерівність не справджується, переходимо до п. 3.

3. Підставимо вираз (20) у рівність:

$$E - \frac{1}{2} \sum_{i=1}^n q_i c_i = 0.$$

Тоді

$$E - \frac{1}{2} \sum_{i=1}^n \sqrt{\frac{2c_i b_i g_i}{\rho - \lambda}} = 0,$$

звідки

$$\sqrt{\rho - \lambda} = \frac{1}{2E} \sum_{i=1}^n \sqrt{2c_i b_i g_i}. \quad (22)$$

4. Підставимо (22) у (20) і знайдемо розв'язок задачі q_i^* .

У випадку, коли попит та строки поставки мають ймовірнісний характер, доцільним буде застосування імітаційної моделі.

Імітаційна модель управління запасами має такі основні передумови:

1. Моделюється однопродуктова система управління запасами. Кількість продукту, яка вивозиться щоденно зі складу, визначається поточним попитом. Використовується стратегія фіксованого розміру замовлення (h, q): коли рівень поточного запасу у падає нижче від заданої позначки h , керівництво складу замовляє поставку товару в кількості q . Після закінчення терміну виконання замовлення ця продукція надходить на склад і доповнює запас, що вже є там у теперішній момент. Система постачання функціонує T днів.

2. Щодня виникає попит на предмет зберігання, причому дорівнює цей попит величині X — випадковій величині з відомим законом розподілу ймовірностей.

3. Встановлюється такий порядок виконання операцій на складі протягом кожного дня:

1) визначаються обсяги замовлень на поповнення запасу, які будуть реалізовані протягом поточного дня;

2) товар поставляється споживачеві, тобто задовольняється попит;

3) оцінюється запас, що залишився, і в разі потреби (якщо поточний запас досягає порогового рівня) оформляється замовлення на поповнення запасу.

4. Затримка поставки λ (кількість днів між моментами часу подання замовлення на поставку та її надходженням) тлумачиться як випадкова величина з відомим законом розподілу ймовірностей.

5. Незадоволені замовлення споживачів товару анулюються, тобто переносити дефіцит на наступний день не дозволяється.

6. Заявка на поповнення запасу приймається до виконання лише в тому разі, коли подана раніше заявка реалізована, тобто в кожний момент часу на стадії реалізації не може перебувати більш як одна заявка.

7. За цільову функцію для вибору оптимальних значень змінних управління беруть сумарні витрати (вартість зберігання і поставки, штраф) за період T :

$$L(q, h) = L_Z + L_P + L_D \rightarrow \min.$$

Оскільки щоденний попит і затримка поставок — випадкові величини, то й сума витрат системи постачання $L(q, h)$ також є випадковою величиною, закон розподілу ймовірностей якої в загальному випадку невідомий. Тому цільова функція являє собою математичне сподівання витрат $M[L(q, h)]$.

8. Математичне сподівання витрат при фіксованих значеннях змінних управління q, h оцінюється за допомогою вибіркового середнього

$$\bar{L}(q, h) = \frac{1}{N} \sum_{j=1}^N L_j(q, h),$$

де N — число циклів прогонів (дублювань) імітаційної моделі при фіксованих значеннях змінних управління q, h і незмінних факторах моделі (у разі машинної реалізації імітаційної моделі беруть 1000 циклів прогонів); $L_j(q, h)$ — значення сумарних витрат у j -му прогоні.

9. Вартість поставки — стала величина, що не залежить від обсягу поставки і дорівнює g :

$$L_p = g = \text{const}.$$

10. Вартість зберігання пропорційна до величини залишку продукту на кінець дня, коефіцієнт пропорційності дорівнює s .

11. Витрати на штрафи пропорційні до залишкової величини дефіциту на кінець дня, коефіцієнт пропорційності дорівнює p .

12. Ендогенна змінна системи (відгук): L — сумарні витрати.

13. Змінні, що визначають стан системи в довільний момент часу:

L_Z — витрати на зберігання;

L_p — вартість поставки;

L_D — витрати на штрафи;

t — поточний (системний, модельний) час;

t' — момент часу (день), коли реалізується поставка;

y — поточне значення запасу (у разі дефіциту — від'ємне);

j — індекс циклів роботи імітаційної моделі.

14. Змінні управління:

q — обсяг (партія) замовленої поставки;

h — нижній (пороговий) рівень запасу.

15. Некеровані параметри:

s — витрати на зберігання одиниці продукції на кінець дня;

p — витрати через дефіцит, пов'язані з нестачею одиниці продукції;

g — витрати на організацію однієї поставки;

z — початковий рівень запасу;

T — тривалість (кількість днів) функціонування системи постачання.

16. Екзогенні (вхідні) змінні:

X — щоденний попит на продукт;

λ — час затримки поставки.

17. Характеристики функціонування системи:

$F(X)$ — функція розподілу ймовірності попиту;

$F(\lambda)$ — функція розподілу ймовірності затримки поставки.

18. За допомогою методу імітаційного моделювання потрібно знайти оптимальні значення h^* і q^* , за яких сумарні витрати на організацію постачання протягом T днів будуть мінімальні [5, с.121–123].

Для експериментального пошуку оптимального розв'язку задачі застосовується метод Бокса-Уїлсона.

Логічна структурна схема імітаційної моделі задачі пошуку оптимальної стратегії управління запасами складається з двох контурів — зовнішнього і внутрішнього. Зовнішній контур реалізує схему проведення експериментів за методом Бокса-Уїлсона, тобто на цьому рівні визначаються точки факторного простору, в яких відбувається імітаційний експеримент для визначення цільової функції — сумарних витрат на постачання.

На вхід до внутрішнього контура надходить пара чисел (вектор) (q, h) , визначених згідно з процедурою руху в напрямі антиградієнта або в околі базової точки факторного простору. Після проведення машинного експерименту в точці (q_k, h_k) і статистичної обробки результатів моделювання дістаємо значення цільової функції $L(q_k, h_k)$, яке відсилається на зовнішній контур моделі для прийняття рішення щодо подальшого проведення експерименту.

Логічну структурну схему (блок-схему) внутрішнього контуру імітаційної моделі, що реалізує N повторів спроби при фіксованих значеннях параметрів системи і змінних управління (q, h) , зображено на рис. 2.

Початком роботи імітаційної моделі (внутрішнього контуру) є введення до ЕОМ конкретних числових значень некерованих параметрів (s, g, p, z, T) , змінних управління (q, h) , а також числа циклів N . Далі в комірки пам'яті машини, які призначені для записування змінних стану системи L_Z, L_p, L_D, t, t' , засилаються нулі. Оператори 2, 13 і 14 організують зовнішній цикл роботи алгоритму, що забезпечує N -кратний прогін спроби за однакових умов. Початкове значення поточного запасу (оператор 4) дорівнює величині z .

Оператори моделі 5 і 6 призначені для організації еволюційного процесу (тут використовується однорідне градування часу, крок руху по часовій осі дорівнює одному дню).

Якщо поточне значення системного часу t перевищує заданий термін планування T , то блок 12 обчислює сумарні витрати системи постачання L_j за даний j -й прогін моделі ($j = 1, 2, \dots, N$). Потім здобуті значення L_j обробляються у блоці 23: відшукуються середнє арифметичне значення $\bar{L}(q, h)$, яке беруть за статистичну оцінку математичного сподівання витрат, та вибіркова дисперсія $\bar{\sigma}_L^2$, за допомогою якої визначаються надійний інтервал оцінки L і необхідна кількість дублювань спроби N :

$$\bar{L} = \frac{1}{N} \sum_{j=1}^N L_j;$$

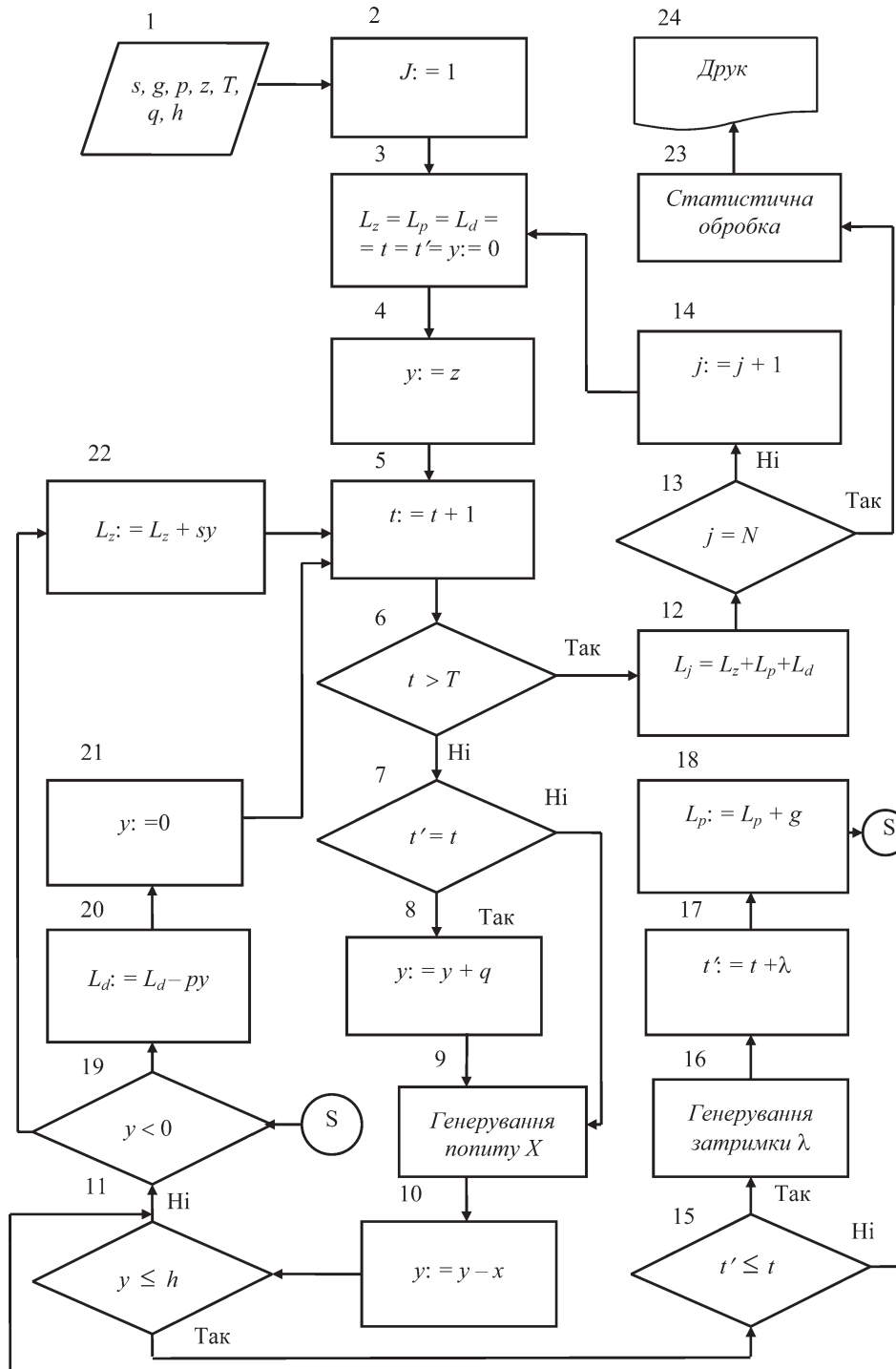

Рис. 2. Блок-схема імітаційної моделі управління запасами [5, с. 125]

$$\bar{\sigma}_L^2 = \frac{1}{N-1} \sum_{j=1}^N (L_j - \bar{L})^2.$$

Оператор 7 перевіряє, чи надходить у поточний момент часу замовлена раніше поставка. Якщо поставка надходить, то поточний рівень запасу збільшується на партію поставки q . Попит X і затримка поставки λ генеруються за допомогою методу Монте-Карло згідно із заданими розподілами $F(X)$ (оператор 9) і $F(\lambda)$ (оператор 16).

Оператор 10 реалізує поставку товару споживачам, тобто задовольняється попит. При цьому,

якщо попит задовольняється повністю (оператор 19, позиція «Ні»), то оператор 22 обчислює вартість зберігання. У протилежному разі обчислюється величина штрафу (оператор 20) і виключається можливість перенести дефіцит на наступний день (оператор 21).

Логічні оператори 11 і 15 імітують організацію замовлення на поставку, яка здійснюється за умови, що поточний рівень запасу досягає рівня h і момент часу реалізації попередньої заявки на поставку не перевищує системного часу. Якщо замовлення на поставку сформовано, то оператор

17 імітує час надходження чергової поставки, а оператор 18 враховує пов'язані із цим витрати [5, с. 126].

Висновки. Знайти оптимальне управління в системах управління запасами (обсяги необхідного запасу, обсяги та терміни поставок) можна лише в простих випадках. Якщо система зберігання запасів складна (багато номенклатур товарів, ієрархічна структура або інше), використовувати стохастичні моделі складні або їх параметри змінні в часі, то єдиним ефективним засобом аналізу та управління такими системами є імітаційне моделювання, яке дозволяє за допомогою комп'ютерів досліджувати й управляти системами запасів.

Література

1. Ульянов О. В. Дослідження операцій в

економіці / О. В. Ульянов. — Харків : Гриф, 2002. — 508 с.

2. Шеннон Р. Имитационное моделирование систем: искусство и наука / Р. Шеннон. — М. : Мир, 1978. — 424 с.

3. Коробова М. В. Основи математичного моделювання економічних, екологічних та соціальних процесів / М. В. Коробова, І. М. Ляшенко, А. М. Столяр. — Тернопіль : Навчальна книга — Богдан, 2006. — 304 с.

4. Таха Х. А. Введение в исследование операций / Х. А. Таха ; [пер. с англ. В. И. Тюпти, А. А. Минько]. — [6-е изд.]. — М. : Издательский дом «Вильямс», 2001 — 912 с.

5. Ситник В. Ф. Імітаційне моделювання : навч. посібник / В. Ф. Ситник, Н. С. Орленко. — К. : КНЕУ, 1998. — 232 с.

УДК 631.338.42:330.34

Т. І. Олійник,

О. О. Олійник

АГРОІНТЕГРАЦІЯ — ФАКТОР ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА

Анотація: У статті висвітлено напрям становлення і розвитку інтеграційних процесів у сільському господарстві як запорука фінансової стабілізації і зростання виробничого потенціалу виробників сільськогосподарської продукції та обумовлено соціально-економічний ефект утворення агроінтегрованих підприємств.

Ключові слова: агроінтеграція, сільське господарство, аграрний бізнес, агрохолдинг, державна підтримка, ефективність.

Summary. In the article the direction of the formation and development of integration processes in agriculture as a guarantee of financial stability and growth of productive capacity of agricultural producers and due to the socioeconomic impact formation agricultural integration enterprises.

Key words: agricultural integration, agriculture, agricultural business, agricultural holding, government support, efficiency.

Постановка проблеми. Ринковий поступ національної економіки зруйнував інтеграційно-економічні зв'язки в аграрно-промисловому комплексі країни, які базувалися перш за все на управлінсько-адміністративних засадах із фіксованим державним ціноутворенням, за якими переробні підприємства мали монопольне становище, а сільськогосподарські були відмежовані від кінцевих фінансових результатів з виготовлення і реалізації готового продукту до споживання. Сама побудова цінового механізму виробничих відносин між переробниками сільськогосподарської сировини і її

виробниками з мізерністю державних дотацій не повною мірою враховувала витрати виробництва, спонукаючи останніх до згасання виробничої активності та поглиблення кризових явищ в аграрному секторі економіки країни.

У цьому ракурсі постає потреба активізації інтеграційного курсу сільськогосподарської галузі, що є одним із важливих факторів підвищення її ефективності. Об'єднання сумісної діяльності в рамках агропромислової інтеграції необхідне для забезпечення розширеного відтворення щодо подолання депресивного стану сільськогосподар-

© Т. І. Олійник, О. О. Олійник, 2015

ського виробництва і виведення на якісно новий рівень функціонування сільгоспвиробників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багатоплановість проблеми агропромислової інтеграції займала і займає провідне місце у дослідженнях. Надзвичайно широке коло економістів-аграрників присвятили свої суто теоретичні і практичні розробки цьому напрямку, що стало вагомим надбанням вітчизняної науки та збагатило арсенал економічної думки. Серед основних авторських фундаментальних робіт з дослідження агропромислової інтеграції необхідно виокремити праці П. П. Борщевського, А. В. Жаринова, О. В. Крисального, М. Ю. Коденської, І. І. Лукинова, М. Й. Малика, В. Я. Месель-Веселяка, О. М. Онищенко, Б. Й. Пасхавера, П. Т. Саблука, В. К. Терещенка та ін.

Дослідниками визначені об'єктивні умови становлення інтеграційних процесів у агропромисловому комплексі, сформульована їх сутність, ієрархічна вертикаль, закономірна результативність на основі цінового паритету та багатогалузевості структурного функціонування.

Однак незважаючи на різноманіття наукових досліджень, дискусійним залишається питання з виявлення впливу інтенсивності інтеграційних процесів на стабілізацію і розвиток сільського господарства в системі АПК.

Метою дослідження є визначення економічної ефективності сільськогосподарського виробництва на основі агропромислової інтеграції.

Виклад основного матеріалу. Розвиток продуктивних сил і виробничих відносин, коли аграрний сектор економіки переходить у стадію, близьку за своїм характером рівню спеціалізації й концентрації до індустріальної галузі, являє собою суспільно-економічний процес, втіленням якого є агропромислова інтеграція — складна і багатогранна економічна категорія. Така категоріальна сутність являє собою об'єктивний економічний процес, який ґрунтується на розподілі і кооперації суспільної праці, де, з одного боку відбувається подрібнення виробництва сільськогосподарського продукту на окремі спеціалізовані галузі, з другого — забезпечення ефективної діяльності обособлених промислових і аграрних підприємств шляхом їх об'єднання.

Історичні підвалини агропромислової інтеграції закладені ще за часів переходу від мануфактурної до машинної стадії виробництва в результаті відокремлення сільськогосподарської праці від різних технологічних операцій. Прикладом тому є розвиток кооперативного руху (початок ХХ ст.) з переробки молочної продукції як своєрідне започаткування агроінтеграційних зв'язків.

Особлива увага розвитку агроінтеграційних зв'язків приділялась і на пострадянському просторі з активізацією цього напрямку. Відродження

агропромислового виробництва і агропромислового комплексу реалізувалося шляхом утворення інтегрованих структур, серед яких в Україні станом на кінець 1980 року налічувалось близько 311 агропромислових формувань, у тому числі 51 агропромислове і 6 науково-виробничих об'єднань із широким розповсюдженням виробництва яловичини, свинини, м'яса птиці, яєць, кормів, цукру, а також створення виробничо-аграрних об'єднань ефірно-масляної промисловості та міжгосподарських комбікормових підприємств [1].

Становлення незалежності України з вектором ринкового способу господарювання, а згодом і аграрна реформа принципово змінили значення держави як гаранта відтворювальних процесів у сільському господарстві. Нові економічні умови спонукали відновлення агропромислової інтеграції, але не за принципом «зверху» — адміністративного впливу, а за домінуванням принципу «знизу» — об'єктивної необхідності агропромислового виробництва на основі економічної доцільності і отримання економічних стимулів з передбаченням притоку інвестиційних ресурсів та зниження витрат виробництва, де основними організаційно-економічними передумовами агроінтеграції виступають:

- доцільність участі партнерів аграрного бізнесу;
- пріоритетність суспільних інтересів інтегратора над приватними;
- виокремлення базових, ведучих суб'єктів і ланок інтеграції в системі взаємодіючих елементів;
- досягнення загальних цілей інтегрованої структури на основі обов'язковості технологічних зв'язків;
- державна підтримка агропромислових формувань.

Специфіка сучасних агропромислових формувань полягає в тому, що у їх прямому та опосередкованому об'єднанні інтегрується як аграрний, так і промисловий капітал [2, с. 34]. Тому розвиток інтеграційних процесів йде за такими двома головними напрямками, як партнерське співробітництво на основі договірних відносин з об'єднанням капіталів і праці окремих суб'єктів господарювання та рівня об'єднаності власності чи капіталу учасників-партнерів зі ступенем обмеженої економічної або юридичної самостійності (табл. 1).

Традиційно основними формами інтегрованих об'єднань є асоціації, агрохолдинги та фінансово-промислові групи. Саме вибір і реалізація форм створення агроформувань впливає на ієрархічну побудову їх управління з відпрацюванням економічного механізму господарювання та взаємовідносин між партнерами по інтегрованому агробізнесу. Вибір форми залежить від змістов-

Форми реалізації агроінтеграційних процесів

Критерій систематизації	Економічні та договірні відношення	
	Ступінь економічної самостійності:	Ступінь юридичної самостійності:
Рівень об'єднання власності:		
повне	втрата економічної самостійності	втрата юридичної самостійності
часткове	втрата контролю над частиною власності	юридична незалежність

ності агропромислової взаємодії та обумовленої цілі створення об'єднання. Це підкреслює ефект утворення тих чи інших форм об'єднань, оскільки вони можуть забезпечити максимальне використання факторного впливу на ефективність сільськогосподарського виробництва. Крім того, виробнича складова надає імпульс і соціально-економічному розвитку сільським територіям, знижуючи безробіття і міграцію населення, та покращує побут селян.

В умовах тієї чи іншої області України пріоритетними інтегрованими формуваннями можуть бути аграрні об'єднання на базі великих підприємств, які здійснюють зберігання і переробку сільськогосподарської сировини на основі добровільного приєднання до них малого і середнього агробізнесу або на правах дольової їх участі в розподілу доходу. А також міжрегіональні інтегровані об'єднання у форматі асоціації, створені шляхом злиття майна і фінансових ресурсів держави і приватних структур, що дозволить стати стійкими партнерами АПК з виробництва і реалізації сільськогосподарської продукції, подолавши нераціональність нинішніх посередників, і в той же час виступити потенційно великим ринком збуту. До останніх можна віднести діяльність суб'єктів господарювання в олійножировому підкомплексі, відношення яких вибудовуються на синдикативній основі, а економічним обґрунтуванням цьому є гарантованість цін на сировину і сукупний рівень рентабельності за основними сферами підкомплексу.

Загалом основна ціль створення інтегрованих агроформувань — забезпечення росту конкурентоспроможності виробленої продукції, санація ресурсного потенціалу товаровиробників, зниження рівня соціальної напруги на селі. І як показує статистика [3], в тих областях України, де рівень розвитку агроінтеграції, переважно у формі холдингу, незначний, показники ефективності сільськогосподарського виробництва низькі. Це пояснюється тим, що розподіл доходів у агропромислових формуваннях холдингового типу будуються на виявленні індивідуального вкладу усіх його підприємств-учасників. При цьому такий вклад визначається на основі ресурсоємності, тобто на стадіях сільськогосподарського виробництва виробничі ресурси приводяться до вартісної їх оцінки. Крім цього, ефективність діяльності

агрохолдингів залежить і від системи взаємовідносин між структурними підрозділами і головним підприємством як дієвий важіль управління виробничими процесами.

Єдиною невирішеною проблемою функціонування агрохолдингу є протиріччя інтересів сільгоспвиробників і споживачів кінцевої продукції. На сьогодні агрохолдинги виступають «буфером» з приймання на себе негативних наслідків двоїстої політики місцевого державного адміністрування щодо стримування цін на продукти споживання. Це потребує удосконалення як регіональних економічних відносин, так і відносин всередині окремо взятих агрохолдингів, де важливою їх частиною є «...система взаєморозрахунків за отриману сировину, її переробку і реалізацію готової продукції, основу якої складає механізм ціноутворення» [4, с. 45].

На нашу думку, такий механізм повинен діяти за принципом еквівалентного обміну між підприємствами-учасниками із дотриманням цінового збалансування, що призведе до його раціональної побудови і використання. А саме: по-перше, намагання усіх учасників до подальшого поглиблення інтеграції і створення ефективної системи виробництва сільськогосподарської продукції, її зберігання, переробки та реалізації; по-друге, отримання об'єктивно розрахованої долі виробленого доходу кожним учасником інтегрованої системи на основі пропорційності вкладених затрат праці, матеріальних і грошових ресурсів. При цьому діючий економічний механізм повинен сприяти зниженню витрат виробництва за рахунок скорочення посередницьких обороток, пошуку більш вигідних каналів збуту виробленої продукції та джерел матеріально-технічного забезпечення.

Характерною рисою формування і розвитку агроінтегрованих структур є державне регулювання, що являє собою складну взаємопов'язану і взаємообумовлену систему правових, організаційно-економічних та адміністративних заходів. Такий напрям повинен носити програмно-цільовий характер, включати в себе необхідні ресурси, механізм реалізації поставленої цілі і апарат управління, який забезпечить стійкі й зворотні зв'язки держави з виробниками і споживачами кінцевої продукції. Реалізація цього напрямку досягається шляхом створення підприємствам АПК необхід-

них умов для виробництва сільськогосподарської продукції потрібного обсягу і асортименту у відповідності з її попитом та одночасним захистом інтересів споживачів. І однією із схем такого взаємовигідного співробітництва є стратегічне партнерство за принципом договірних і керуємих вертикально-маркетингових систем. Це дозволить сільськогосподарським товаровиробникам укладати контракти на поставку своєї продукції, а переробним підприємствам — отримувати гарантії отримання сировини необхідної кількості і якості.

Проте стихійність ринкових відношень вносить свої корективи, що потребує адекватної фінансової підтримки сільськогосподарських підприємств державними важелями впливу (пільгове кредитування, дотації, реструктуризація кредиторської заборгованості та ін.) як необхідний і системний підхід до розробки й реалізації комплексу заходів організаційно-економічного характеру на усіх територіальних рівнях країни щодо підвищення ефективності і забезпечення стійкості товаровиробників та їх протистояння виникненню економічної рецесії, а деякою мірою і політичній кризі.

З точки зору ефективності інтеграції агроформувань у виді тісних взаємовідносин між її учасниками, її необхідно визначати, виходячи із загальної стратегії контрагентів, що дозволить зберегти незалежність і прибутковість діяльності. У цьому разі критерій ефективності набуває свого визначення у досягненні рентабельності виробництва, раціональному використанні наявного ресурсного потенціалу, забезпеченні матеріальної і соціальної складової працівників, досягненні фінансової стійкості підприємства. Це забезпечить зростання обсягу сільськогосподарської продукції і дає можливість реалізувати намічені регіональні проекти соціально-економічного розвитку сільських територій як стратегічну ціль створення агроінтеграційного руху в системі АПК.

Таким чином, найбільш дієвим ринковим способом досягнення найбільшого ефекту функціонування агроінтегрованих підприємств є раціональне використання корпоративних форм на основі прямих господарських зв'язків. Тих зв'язків, які раніше були втрачені і набувають свого значення за нових умов ринкового способу

господарювання, підвищуючи фінансову і виробничу дієздатність сільськогосподарських підприємств.

Висновки. Формування і розвиток агроінтегрованих структур є одним із важливих факторів підвищення ефективності сільського господарства в країні. Активізація агроінтеграційних процесів обумовлена як потребою самих товаровиробників з їх прагненням до об'єднання сумісної діяльності з метою зниження сукупних витрат і залучення інвестицій для забезпечення розширеного виробництва, так і державними заходами стимулювання у створенні агроінтеграції щодо подолання депресивного стану сільськогосподарського виробництва.

Агроінтеграція сприяє швидкій адаптації до умов ринкової економіки, посилює зацікавленість усіх суб'єктів інтеграції до підвищення ефективності виробничих процесів. Це надає можливість вирішити низку питань з економічної доцільності й удосконалення механізму взаємодії суб'єктів господарювання щодо взаємовигідного співробітництва в рамках інтеграційних відносин у умовах багатокладної економіки.

Література

1. Третяк Н. М. Стратегічні засади розвитку агропромислових формувань України [Електронний ресурс] / Н. М. Третяк. — Режим доступу : http://dspace.uabs.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/4508/1/Tretyak_PP_Article_2003_T7.pdf.
2. Данкевич А. Є. Розвиток інтегрованих структур у сільському господарстві : [монографія] / А. Є. Данкевич. — К. : ННЦ ІАЕ, 2011. — 350 с.
3. Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарств в сільськогосподарських підприємствах за 2013 рік : ст. бюл. [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України ; відп. за вип. О. М. Прокопенко. — Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
4. Коденська М. Ю. Формування організаційно-економічного механізму функціонування вітчизняних агрохолдингів / М. Ю. Коденська // Агросвіт : науково-практичний журнал РВПС України НАН України. — 2009. — № 2. — С. 44–48.

ЧИННИКИ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ

Анотація. У статті розглядаються чинники інституціонального забезпечення економічної безпеки промислових підприємств, що регламентуються законодавчими нормативно-правовими актами та відповідними галузевими положеннями і спрямовані на здійснення виробничої стратегії, досягнення належного рівня економічної безпеки суб'єкта господарювання.

Ключові слова: чинники інституціонального забезпечення, економічна безпека, промислове підприємство, фактори впливу, ризики, економічні втрати, рівень економічної безпеки.

Summary. The article considers the institutional factors of economic security of industrial enterprises, which are governed by legislative regulations of the industry and the relevant provisions of, and are aimed at the implementation of the production strategy to achieve an appropriate level of economic security.

Key words: factors institutional provision, economic security, industry enterprise, influencing factors, the risk of economic loss, greater economic insecurity.

Постановка проблеми. У сучасних умовах господарювання на економічне зростання промислового підприємства суттєво впливає загальноекономічна ситуація в світі в цілому та в державі зокрема. Економічна ситуація в країні залежить від здатності відповідних державних органів забезпечити як економічну безпеку держави, так і суб'єктів господарювання. Процес успішного функціонування та економічного розвитку українських підприємств багато в чому залежить від удосконалення їхньої діяльності у сфері економічної безпеки. І на сьогодні забезпечення умов економічного зростання підприємства виходять на перший план. Негативні наслідки не тільки фінансового, але й будь-якого іншого впливу в більшості випадків оцінюються величиною матеріальних збитків і втрат промислового підприємства. Боротися з економічними загрозами можливо і потрібно, оскільки приватна власність і конкурентна боротьба в умовах ринкової економіки об'єктивно будуть постійно існувати. У зв'язку з цим економічна безпека підприємства є важливим чинником підвищення його результативності та рівня конкурентоспроможності, однією із ключових складових успішної господарської діяльності. Ігнорування цієї проблеми дуже часто викликає негативні наслідки, що призводять до зменшення прибутковості підприємств. Правовою основою безпеки життєдіяльності, у тому числі економічної безпеки підприємств, є Конституція України за своїми юридичними особливостями, принципами, юридично вираженими об'єктивними закономірностями організації і функцій соціально-економічної, політичної, духовної сфер суспільства, правового положення особи [1]. І всі чинники життєдіяльності мають реалізовуватися відповідно до чинного законодавства, спрямуванням на

здійснення виробничої стратегії, досягненням належного рівня економічної безпеки кожного суб'єкта господарювання.

Аналіз досліджень і публікацій. Аналіз літературних джерел свідчить про значну увагу дослідників до різних аспектів економічної безпеки підприємства [2–9]: термінологічного апарату теорії економічної безпеки, класифікації загроз економічній безпеці, основним складовим економічної безпеки підприємства, механізму забезпечення економічної безпеки та пропозиціям щодо критеріїв оцінки її ефективності на підприємстві тощо. Так, дослідниками запропоновано розглядати економічну безпеку підприємства як захищеність інноваційного, технологічного, виробничого, фінансового та кадрового потенціалу від зовнішніх і внутрішніх економічних загроз і здатність до відтворення при ефективному використанні всіх його ресурсів; виявлено зовнішні та внутрішні чинники, які знижують рівень економічної безпеки підприємства; досліджено компоненти економічної безпеки промислового підприємства, до яких віднесено політико-правові, фінансові, інноваційні, інформаційні, інтелектуальні, кадрові, силові, екологічні, логістичні та маркетингові; визначено складові елементи механізму інституціонального забезпечення економічної безпеки промислового підприємства; визначено державні органи, які координують діяльність підприємств, фінансові, страхові, інноваційні, маркетингові інструменти, методи та принцип державного регулювання розвитку суб'єктів господарювання.

Метою статті є розробка пропозицій щодо інституціонального забезпечення економічної безпеки промислового підприємства.

Виклад основного матеріалу. Головними логічними блоками механізму економічної безпеки промислового підприємства відповідно до його

управлінської бази та фінансового потенціалу можуть бути: майно, кадри, фінанси, інформаційне середовище, технології, інновації, інвестиції, організаційна структура.

Викликами економічної безпеки для суб'єктів господарювання є можливі або фактичні дії учасників ринку, які знижують стан захищеності підприємства та можуть привести до консервації його діяльності або до фінансових втрат.

Чинники, що формують відповідний рівень економічної безпеки підприємства, різноманітні і в кожній галузі виробництва мають свою специфіку. Є загальні, типові чинники, що впливають на рівень економічної безпеки підприємства незалежно від форм власності та галузі виробництва. До них слід віднести:

1. Чинники, що безпосередньо забезпечують діяльність виробництва: безпосереднє розміщення підприємства (територія); наявні природні ресурси та умови їх розміщення на цій території, доступність використання та якісні показники; наявність трудових ресурсів, їх освітньо-кваліфікаційний рівень; наявна виробнича інфраструктура, можливий обсяг її використання; соціально-економічна інфраструктура і рівень матеріального достатку населення.

2. Стабільний попит на продукцію: укладені довготермінові контракти на реалізацію продукції з її споживачами; рівень конкурентоспроможності продукції, що виробляється; якісно-гарантійні показники виробів; державне та регіональне замовлення на виготовлену продукцію.

3. Надійність постачальників, що забезпечують постачання основної сировини і матеріалів.

4. Зовнішня конкуренція на продукцію, призначену на експорт.

5. Державне економічне регулювання діяльності підприємства: захист власного товаровиробника незалежно від форм власності на засоби виробництва; регулювання державної податкової політики; сприяння виробництву, враховуючи економічні, територіальні та інші аспекти; сприяння виробництву продукції, яка ввозиться як критичний імпорт; державне замовлення на товари, які фінансуються за рахунок бюджету і скорочення імпорту на ці товари.

6. Надійний захист комерційної таємниці. Держава має гарантувати таємницю на науково-технічні досягнення, розроблення нових технологій, інтелектуальну власність, ноу-хау, у тому числі й комерційні таємниці.

7. Компетентність керівництва підприємства: високий професіоналізм керівництва і команди його менеджерів (висококваліфіковані кадри; система їх підготовки і форми навчання; створення для них відповідних виробничих і соціально-економічних умов).

Загрози, які постають перед підприємством у межах економічної безпеки, поділяються на вну-

трішні і зовнішні. При цьому внутрішні загрози пов'язані потенційно із впливом персоналу підприємства на господарську діяльність, де передбачається під їх впливом як безпосередньо діяльність з нанесення непрямого або прямого збитку, так і бездіяльність персоналу, тобто бездіяльність в обставинах, які здатні завдати шкоди (некомпетентність, неуважність, випадковість).

Зовнішні виклики економічної безпеки підприємства, як правило, не пов'язані з його господарською діяльністю. Здебільшого, це така трансформація зовнішнього середовища, яка здатна нанести шкоду (наприклад, постійні коливання курсів валют, фінансово-економічна криза, нестабільна політична ситуація країни тощо).

Для нейтралізації загроз економічній безпеці менеджмент промислового підприємства має запропонувати відпрацьовану стратегію із визначеними варіантами нейтралізації загроз. У теперішній час менеджер у своїх управлінських рішеннях спирається виключно на свої сили і здатність самотійно усунути проблеми, пов'язані із загрозою економічній безпеці, які в умовах фінансово-економічної кризи в бізнес-середовищі залишаються досить актуальними.

В умовах відсутності можливості нейтралізації загроз за рахунок внутрішніх ресурсів резонним видається варіант залучення сторонніх експертів, які мають необхідні знання та навички для усунення економічних проблем підприємства та утримання стану абсолютного захисту від несприятливих факторів. В основу такої діяльності покладено проведення комплексного аудиту з точки зору економічної безпеки підприємства.

Важливим завданням забезпечення економічної безпеки промислового підприємства є виявлення та ідентифікація чинників ризику, небезпек і загроз, які можуть бути згруповані за різними класифікаційними ознаками. Залежно від можливості їх прогнозування виокремлюються небезпеки або загрози, які можна передбачати, та непередбачувані. До перших належать ті, які, як правило, виникають у певних умовах, відомі з досвіду господарської діяльності, своєчасно виявлені та узагальнені економічною наукою.

Небезпеки і загрози економічній безпеці підприємства залежно від джерела виникнення класифікуються на об'єктивні та суб'єктивні. Об'єктивні виникають без участі і волі підприємства чи його персоналу, незалежно від прийнятих рішень, дій менеджера. Це стан фінансової кон'юнктури, наукові відкриття, форс-мажорні обставини тощо. Вони розпізнаються та враховуються в управлінських рішеннях.

Суб'єктивні загрози породжені навмисними або ненавмисними діями людей, різних органів і організацій, у тому числі державних і міжнародних підприємств-конкурентів. Тому їх запобіган-

ня пов'язане із впливом на суб'єкти економічних відносин.

Відповідно до величини втрат або шкоди, до якої може привести дія деструктивного фактора, небезпеки і загрози можна розподіляти на такі, що викликають труднощі, значні та катастрофічні. За ступенем ймовірності: неймовірні, малоймовірні, ймовірні, цілком ймовірні. Найбільшого поширення набуло виокремлення небезпек і загроз залежно від сфери їх виникнення. За цією ознакою розрізняють внутрішні та зовнішні чинники (табл. 1).

Більшість дослідників розуміють під економічною безпекою підприємства стан всіх ресурсів підприємства та їх ефективне використання, а також стан захищеності систем підприємства.

Крім цього, економічна безпека підприємства розглядається як сукупність методів, стан соціально-технічної та соціально-економічної системи підприємства, сукупність чинників, сукупність взаємопов'язаних елементів та дій, захищеність суб'єктів та об'єктів від зовнішніх загроз, процес адаптації, рівень життєздатності суб'єкта госпо-

Таблиця 1

Чинники негативного впливу на економічну безпеку промислового підприємства

Група чинників	Зміст групи чинників
Зовнішні чинники	несприятлива зміна політичної ситуації; макроекономічні потрясіння (порушення виробничих зв'язків, інфляція, втрата ринків сировини, матеріалів, енергоносіїв); застосування корупційних схем при здійсненні господарської діяльності; зміна законодавства, що впливає на умови господарської діяльності (податкового, відносин власності, договірної); нерозвиненість інфраструктури ринку; використання недобросовісної конкуренції; промислово-економічне шпигунство; протиправні дії конкурентів, їх прагнення заволодіти контрольним пакетом акцій; протизаконні фінансові операції; несанкціонований доступ конкурентів до конфіденційної інформації; втрата фінансових коштів і цінностей; ушкодження будівель, приміщень; надзвичайні ситуації природного і технічного характеру.
Внутрішні чинники	недостатній рівень дисципліни; протиправні дії кадрових співробітників; порушення режиму збереження конфіденційної інформації; вибір ненадійних партнерів та інвесторів; відтік кваліфікованих кадрів, невірна оцінка кваліфікації кадрів, їх низька компетентність; недостатня патентна захищеність; аварії, пожежі, вибухи; перебої в енерго-, водо-, теплопостачанні; вихід з ладу комп'ютерної техніки; низький освітній рівень керівників; неефективне використання тактичного та стратегічного планування, пов'язаного з вибором мети, невірною оцінкою можливостей підприємства, помилками в прогнозуванні змін зовнішнього середовища.

дарювання, гармонізація економічних інтересів та елемент у системі національної безпеки держави.

Рівень економічної безпеки підприємства залежить насамперед від здатності керівництва передбачити і запобігти можливим загрозам, а також швидко вирішити проблеми, що виникають.

Серед причин, які дестабілізують стан економічної безпеки, можна виокремити такі:

— суб'єктивні, що викликані неефективною роботою підприємства або його керівництва, наприклад, низька конкурентоспроможність, а отже, і недостатній попит на продукцію на ринку, дії певних суб'єктів господарювання, нестійкість фінансового становища підприємства;

— об'єктивні, що виникають не з вини конкретного підприємства, наприклад, нездатність держави сплачувати за продукцію для своїх по-

треб, високий рівень інфляції, форс-мажорні обставини тощо.

З аналізу літературних джерел існуючі визначення економічної безпеки підприємства, які надано вченими різних наукових шкіл, можна систематизувати за наступними групами класифікаційних ознак (рис. 1).

Основними елементами економічної безпеки підприємства, на думку більшості вчених, є фінансова, інтелектуально-кадрова, техніко-технологічна, інформаційна, політико-правова, продуктова, силова та екологічна.

Інституціональне забезпечення економічної безпеки промислового підприємства, на думку автора, пропонується розглядати як комплекс нормативно-правових, організаційно-галузових, фінансових, інвестиційних, інноваційних засобів

Рис. 1. Систематизація наукових підходів до визначення сутності терміна «економічна безпека підприємства»

впливу, які мають за мету своєчасне виявлення, попередження та усунення загроз економічній безпеці підприємства.

Визначено напрями інституціонального забезпечення економічної безпеки промислового підприємства в системі економічної безпеки та державного управління країни (рис. 2).

Висновки. У результаті проведеного дослідження визначено напрями інституціонального забезпечення економічної безпеки промислового підприємства, де має бути механізм регулювання діяльності підприємства; забезпечення інформаційної безпеки його роботи; висока фінансова ефективність, незалежність та стійкість функціонування підприємства.

Рис. 2. Напрями інституціонального забезпечення економічної безпеки промислового підприємства

ства; конкурентоспроможність технологічної бази підприємства; високий рівень організації управління підприємством; належний кадровий відбір; забезпечення відповідності екологічним стандартам; гарантії безпеки працівників, а також збереження їх майна та професійних інтересів.

Література

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України (ВВР). — 1996. — № 30. — Ст. 141). — Тлумачення від 12.04.2012 р.
2. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство : монографія / В. М. Гець, М. О. Кизим, Т. С. Клебанова, О. І. Черня та ін. ; за ред. Гейця В. М. — Х. : ВД «ІНЖЕК», 2006. — 240 с.
3. Драчук Ю. З. До основ економічної безпеки промислового підприємства: параграф 5.8 / Ю. З. Драчук, Н. І. Новікова, Н. В. Трушкіна // Трансформаційні процеси економічної системи в умовах сучасних викликів : монографія / за заг. редакцією В. І. Гринчуцького. — Тернопіль : Крок, 2014. — С. 368–378.
4. Васильців Т. Г. Фінансово-економічна безпека підприємств України: стратегія та механізми забезпечення : монографія / Т. Г. Васильців, В. І. Волошин, О. Р. Бойкевич, В. В. Каркавчук; за ред. Т. Г. Васильціва. — Львів : Львівська комерційна академія, 2012. — 386 с.
5. Драчук Ю. З. К вопросу повышения экономической безопасности угольного производства / Ю. З. Драчук // Экономическая безопасность субъекта хозяйствования: теория и практика : сб. науч. трудов. — Донецк : ЧП Кальмиус, 2013. — С. 125–144.
6. Драчук Ю. З. Оцінка ефективності інновацій в безпеці виробництва : монографія / Ю. З. Драчук. — Донецьк : Ін-т економіки промисловості НАН України, 2009. — 420 с.
7. Муратова Н. К. Экономическая безопасность предприятия как успешная составляющая современного бизнеса [Электронный ресурс] / Н. К. Муратова // Государственное управление : электронный вестник. — 2012. — Вып. № 32. — Режим доступа : e-journal.spa.msu.ru/uploads/vestnik/2012/...muratova.pdf.
8. Горовая К. А. Управление функциональными составляющими экономической безопасности предприятия / К. А. Горовая, Я. В. Гонтарь // Вісник Донецького національного університету. Сер. Економіка і право. Вип. 1. Т. 1. — Донецьк : Донецький нац. ун-т, 2011. — С. 71–75.
9. Корчевська Л. О. Система напрямків забезпечення економічної безпеки підприємства / Л. О. Корчевська, Г. В. Жосан // Вісник Донецького національного університету. Сер. Економіка і право. Вип. 2. Т. 1. — Донецьк : Донецький нац. ун-т, 2010. — С. 184–191.

РІВЕНЬ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

Анотація. Автором надається методика аналізу рівня СЕБ регіонів України для забезпечення сталого рівня соціально-економічної безпеки та здатності протистояти кризовим явищам в економіці.

Ключові слова: соціально-економічна безпека, кластерний аналіз, угруповання, регіони.

Summary. The author provides analysis methods for level SEB regions of Ukraine to ensure a sustainable level of socio-economic security and ability to withstand the crisis in the economy.

Key words: socio-economic security, cluster analyses, grouping the regions.

Постановка проблеми. Початковим етапом аналізу стану будь-якої економічної одиниці (на макро-, мезо- або мікрорівні) є формування науково обґрунтованої системи показників. Зазначена система відповідно до мети даної роботи є комплексом системоутворювальних взаємопов'язаних показників, що характеризують рівень соціально-економічної безпеки (СЕБ) регіонів України. Таким чином, рівень соціально-економічної безпеки регіонів характеризується набором різномірних показників, що відображають макроекономічну, виробничо-відтворювальну, інноваційно-інвестиційну, зовнішньоекономічну, соціальну та екологічну безпеку регіонів і коливаються в певних діапазонах.

До таких показників в економіко-статистичному моделюванні пред'являється низка вимог відносно того, що вони мають бути репрезентативними, істотними, кількісно вимірними, незалежними, а також повинні містити достатню варіацію в часі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Визначенню методики угруповання регіональних процесів формування соціально-економічної безпеки держави присвятили свої праці вчені: Н. А. Кизим, Ш. А. Омаров [1], А. А. Мазур, С. В. Пустовойт [2], В. Е. Хаустова, Ю. А. Лідовський [3], Ю. Б. Порожнявий, О. О. Волощук, Л. І. Ільчук [5], Я. О. Троцький [6].

Метою статті є дослідження науково-методичних положень щодо групування рівня соціально-економічної безпеки регіону.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для вирішення завдання групування об'єктів більш придатними є методи кластерного аналізу [1; 2; 3]. З метою дослідження пропонується використовувати один із методів цієї групи, а саме метод k-середніх, який не вимагає обмежень за кількістю об'єктів і показників, що їх характеризують. На користь застосування вказаної методики виступають такі аргументи:

— можливість угруповання за кількома показниками одночасно (використання великих масивів інформації);

— простота проведення кластер-процедур;
— наочність та інформативність результатів кластеризації.

Цей підхід найбільш універсальний для вирішення завдань угруповання саме тому, що його алгоритм простий і зручний при розрахунках, а також існує можливість отримати локальні екстремуми деяких показників і найкращим чином реалізувати наочне уявлення про якість угруповання за умови використання параметрів різних типів.

Аналіз статистичної інформації про стан рівня СЕБ регіонів України дозволив зробити висновок, що показники їх характеристики знаходяться в таких межах, які можна охарактеризувати як «високий» та «низький». Тому в даному випадку доцільно об'єднати регіони в групи з відповідною назвою. Однак слід зазначити, що вербальна характеристика кількісного розміру показників як «високий» і «низький» в даному випадку і далі в дослідженні ґрунтується на описі шкали Харінгтона, коли морфологічним значенням присвоюється бальна оцінка [2].

На даному етапі використовується програмний продукт Statistica 10.0 [4], за допомогою якого отримані результати кластеризації для угруповання регіонів за рівнем СЕБ за період 2004–2013 рр. залежно від обраних раніше в роботі сукупності показників. Графічні результати угруповання регіонів за допомогою програми Statistica 10.0 наведено на рис. 1.

По вертикалі графіка знаходяться значення середніх мір відстаней між кластерами, по горизонталі — параметри групування. Кольоровими лініями візуально виокремленні кластери, що являють собою об'єднання середніх модифікованих значень компонент групування. Економічна інтерпретація наведеної на рис. 1 інформації подана таким чином:

— отримані непересічні кластери — це означає, що в даний період в окремій вибірці регіонів відсутні такі показники, які можна за їх кількісними параметрами віднести одночасно до двох кластерів;

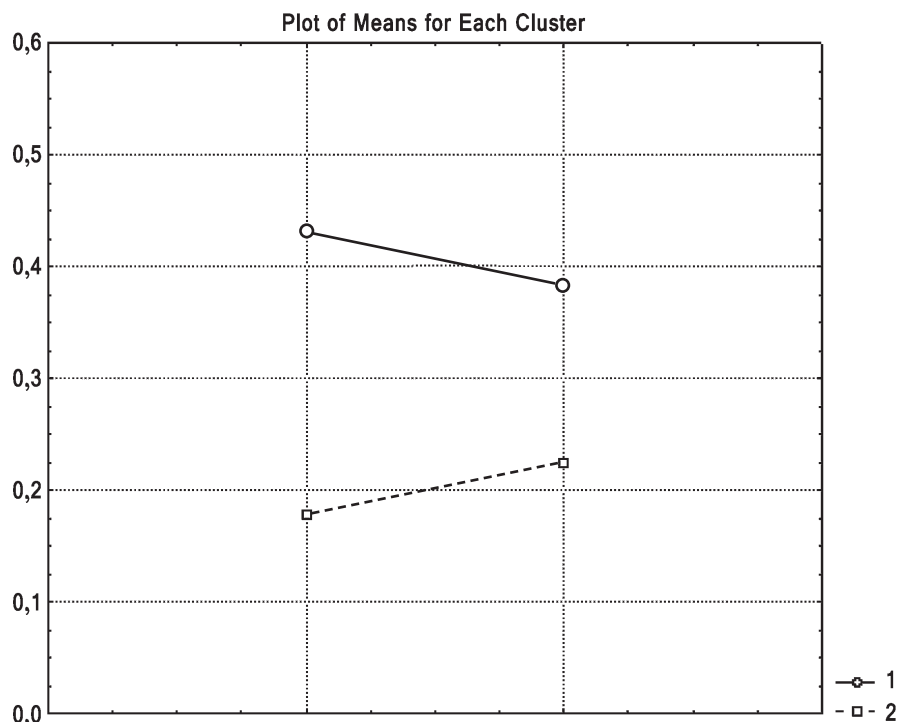

Рис. 1. Графіки результатів кластеризації методом k -середніх (складено автором в програмі «Statistica 10.0»)¹

— кластери знаходяться на значній відстані один від одного — це означає, що вони значно відрізняються кількісними характеристиками аналізованих регіонів;

— наочно видно, що значення всіх показників першого кластера вище, ніж аналогічні показники другого кластера (лінія першого кластера розташована на графіку над лінією другого кластера), що підтверджує правильність найменування кластерів.

Таким чином, отримана графічна інформація кластеризації регіонів в програмі Statistica 10.0 має обґрунтовану економічну інтерпретацію та підтверджує логіку дослідження. Так, регіони України за рівнем СЕБ було розподілено таким чином:

— рівень СЕБ регіонів першого кластера характеризується високими показниками своєї макроекономічної, соціальної та зовнішньоекономічної безпеки, оскільки через територіальне розміщення та акумулювання великих обсягів трудових ресурсів, промислового та інвестиційно-інноваційного потенціалів такі території здатні створювати та мобілізувати значну долю загального обсягу фінансових ресурсів (шляхом оподаткування) та доданої вартості для задоволення власних потреб в адекватному обсязі своїх ресурсів. У таких умовах цей кластер характеризується як група регіонів з високим рівнем соціально-економічної безпеки;

— рівень СЕБ регіонів другого кластера характеризується низькими показниками своєї макроекономічної, соціальної та зовнішньоеко-

номічної безпеки, оскільки значення їх аналізованих складових є нижче середнього рівня в цілому по Україні. Встановлена пряма залежність між недостатнім рівнем промислового, трудового, інвестиційного потенціалів, що спричиняє зменшення обсягів виробництва та обмеженість у фінансуванні власних відтворювальних та соціальних потреб. Ці обставини дозволяють охарактеризувати другий кластер як групу регіонів з низьким рівнем соціально-економічної безпеки.

Результати проведеного групування наведені в динамічній карті кластеризації (табл. 1), де окремо вказані місця регіонів відповідно до кожної групи та вказана питома вага кластера залежно від кількості його складових.

Питома вага регіонів в кожному кластері наведена на рис. 2.

На рис. 2 видно, що в період після кризи 2007 р. питома вага кластера з високим рівнем СЕБ (синій колір на графіку) почала знижуватися. Одночасно з тим збільшилась питома вага кластера регіонів з низьким рівнем СЕБ (красний колір на графіку). Це означає, що в кризовий період, коли в багатьох регіонах відбулось зниження виробництва, нестача інвестиційних вливань, зменшення соціального забезпечення, такі території змінили свої позиції до другого кластера з причини спаду рівня їх соціально-економічної безпеки. Кризовий період виявив такі території, які з причини порівняно низьких значень своїх кількісних

¹ Умовні позначення: 1 і 2 — перший і другий кластери відповідно з «високими» та «низькими» значеннями рівня СЕБ.

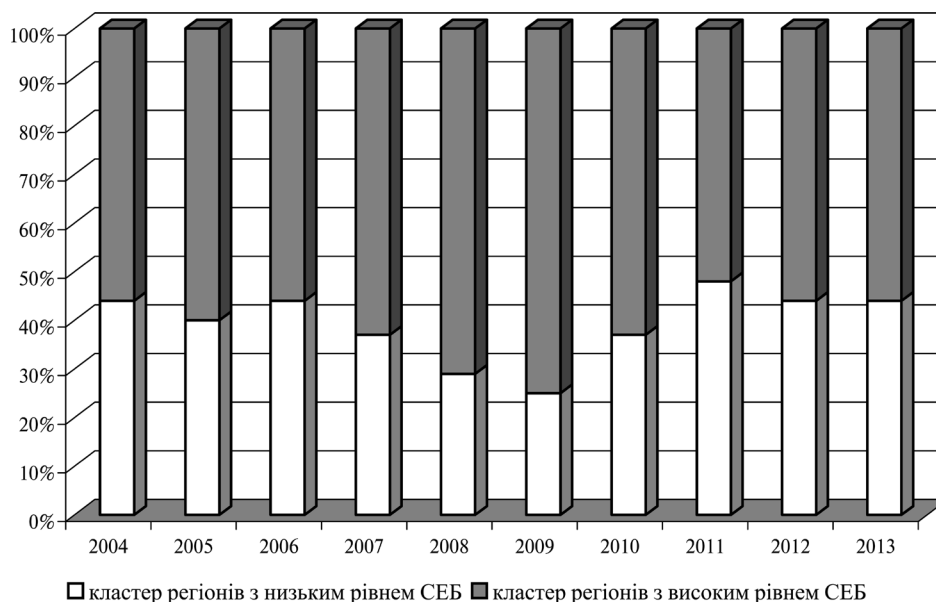
Таблиця 1

Динамічна карта кластеризації регіонів України залежно від рівня СЕБ (складено автором)

Період	Характеристика	Кластер 1	Кластер 2
1	2	3	4
2004 р.	Регіони	Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська, Львівська, Одеська, Полтавська, Сумська, Харківська, Херсонська, м. Київ, м. Севастополь	АРК, Вінницька, Волинська, Житомирська, Закарпатська, Івано-Франківська, Київська, Кіровоградська, Миколаївська, Ровенська, Тернопільська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська
	Питома вага	44 %	56 %
2005 р.	Регіони	Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Київська, Луганська, Львівська, Одеська, Полтавська, Харківська, м. Київ, м. Севастополь	АРК, Вінницька, Волинська, Житомирська, Закарпатська, Івано-Франківська, Кіровоградська, Миколаївська, Ровенська, Сумська, Тернопільська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська
	Питома вага	40 %	60 %
2006 р.	Регіони	АРК, Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Київська, Кіровоградська, Луганська, Львівська, Одеська, Полтавська, Харківська, м. Київ, м. Севастополь	Вінницька, Волинська, Житомирська, Закарпатська, Івано-Франківська, Миколаївська, Ровенська, Сумська, Тернопільська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська
	Питома вага	44 %	56 %
2007 р.	Регіони	Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Київська, Львівська, Одеська, Полтавська, Харківська, м. Київ, м. Севастополь	АРК, Вінницька, Волинська, Житомирська, Закарпатська, Івано-Франківська, Кіровоградська, Луганська, Миколаївська, Ровенська, Сумська, Тернопільська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська
	Питома вага	37 %	63 %
2008 р.	Регіони	Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Київська, Одеська, Харківська, м. Київ, м. Севастополь	АРК, Вінницька, Волинська, Житомирська, Закарпатська, Івано-Франківська, Кіровоградська, Львівська, Луганська, Миколаївська, Полтавська, Ровенська, Сумська, Тернопільська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська
	Питома вага	29 %	71 %
2009 р.	Регіони	Дніпропетровська, Донецька, Луганська, Львівська, Одеська, м. Київ, м. Севастополь	АРК, Вінницька, Волинська, Житомирська, Закарпатська, Запорізька, Івано-Франківська, Київська, Кіровоградська, Миколаївська, Полтавська, Ровенська, Сумська, Тернопільська, Херсонська, Харківська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська
	Питома вага	25 %	75 %
2010 р.	Регіони	АРК, Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Львівська, Луганська, Миколаївська, Одеська, м. Київ, м. Севастополь	Вінницька, Волинська, Житомирська, Закарпатська, Івано-Франківська, Кіровоградська, Київська, Полтавська, Ровенська, Сумська, Тернопільська, Харківська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська
	Питома вага	37 %	63 %
2011 р.	Регіони	АРК, Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Київська, Львівська, Луганська, Миколаївська, Полтавська, Одеська, Харківська, м. Київ, м. Севастополь	Вінницька, Волинська, Житомирська, Закарпатська, Івано-Франківська, Кіровоградська, Ровенська, Сумська, Тернопільська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська
	Питома вага	48 %	52 %
2012 р.	Регіони	АРК, Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Київська, Луганська, Миколаївська, Одеська, Полтавська, Харківська, м. Київ, м. Севастополь	Вінницька, Волинська, Житомирська, Закарпатська, Івано-Франківська, Кіровоградська, Львівська, Ровенська, Сумська, Тернопільська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська
	Питома вага	44 %	56 %

Продовження таблиці 1

1	2	3	4
2013 р.	Регіони	АРК, Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Київська, Луганська, Миколаївська, Одеська, Полтавська, Харківська, м. Київ, м. Севастополь	Вінницька, Волинська, Житомирська, Закарпатська, Івано-Франківська, Кіровоградська, Львівська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська
	Питома вага	44 %	56 %

□ кластер регіонів з низьким рівнем СЕБ ■ кластер регіонів з високим рівнем СЕБ

Рис. 2. Динаміка структури кластерів регіонів України за рівнем СЕБ (складено автором)

показників мають слабку сталість стосовно рівня їх соціально-економічної безпеки. Таким чином, низький рівень виробництва, інвестицій, трудових та фінансових ресурсів є реальною загрозою соціально-економічній безпеці регіонів України, що проявляється в нездатності регіонів забезпечувати свої відтворювальні потреби в промисловому та соціальному аспекті.

Слід зазначити, що використане у цій статті поняття «кластер» є похідним від застосованого однойменного математичного методу «кластерного аналізу» і, по суті, являє собою однорідну групу впорядкованих об'єктів.

Поряд із тим в економічній науці існує визначення «економічний кластер», запропоноване М. Портером, під яким він визначав групу сусідніх взаємопов'язаних компаній та організацій, що характеризуються спільністю діяльності, які взаємодоповнюють один одного і діють у певній сфері. Однак необхідно підкреслити, що особливість економічного кластера полягає в такій його властивості, як інноваційність. Індустріальне співтовариство/утворення, яке сформували виробники і постачальники, у тому випадку стає кластером, коли в нього вбудовуються такі системи, як освіта, наука, дослідження та розробки [5]. У цьому випадку поняття «кластер» є похідним від процесу кластеризації економіки

при обов'язковому дотриманні територіальної близькості об'єктів.

Оскільки в даній роботі об'єднання регіонів у відповідні групи (кластери) відбувалося на основі статистичних показників, що відображають рівень їх соціально-економічної безпеки, то слід говорити про створення кластера як статистичного групування, а не територіального об'єднання. Тому новизна цього підходу полягає в створенні кластерних груп, сформованих на основі статистичних групувань, що є альтернативою галузевого підходу і територіальної концентрації, застосовуваних при економічній кластеризації.

Разом із тим проведене групування регіонів дозволило виявити зміни у структурі співвідношень кластерів, обумовлені відсутністю стійкості позицій цілої низки регіонів щодо їх належності до певних груп. У цьому зв'язку розроблена узагальнююча матриця міграції (переміщення) регіонів, де окремо вказано напрямки руху регіонів з одного кластера до іншого в динаміці (табл. 2), що дозволило виявити сталість в структурі кластерів, а саме постійність позицій регіонів відносно їх належності до сформованих груп.

За даними табл. 2 видно, що найбільша міграція зафіксована у таких регіонах, як АРК, Київська, Сумська, Херсонська, Кіровоградська, Луганська, Миколаївська, Львівська, Полтавська та

Матриця міграції по кластерах регіонів України залежно від рівня СЕБ (складено автором)¹

Період	Регіони	
	Кластер з високим рівнем СЕБ регіонів	Кластер з низьким рівнем СЕБ регіонів
1	2	3
2004 р.	Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська, Львівська, Одеська, Полтавська, Сумська, Харківська, Херсонська, м. Київ, м. Севастополь	АРК, Вінницька, Волинська, Житомирська, Закарпатська, Івано-Франківська, Київська, Кіровоградська, Миколаївська, Ровенська, Тернопільська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська
2005 р.	Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська, Львівська, Одеська, Полтавська, Харківська, м. Київ, м. Севастополь, Київська	АРК, Вінницька, Волинська, Житомирська, Закарпатська, Івано-Франківська, Кіровоградська, Миколаївська, Ровенська, Тернопільська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська, Сумська, Херсонська
2006 р.	Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Київська, Луганська, Львівська, Одеська, Полтавська, Харківська, м. Київ, м. Севастополь, АРК, Кіровоградська	Вінницька, Волинська, Житомирська, Закарпатська, Івано-Франківська, Миколаївська, Ровенська, Сумська, Тернопільська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська
2007 р.	Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Київська, Львівська, Одеська, Полтавська, Харківська, м. Київ, м. Севастополь	Вінницька, Волинська, Житомирська, Закарпатська, Івано-Франківська, Кіровоградська, Ровенська, Сумська, Тернопільська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська, АРК, Луганська, Миколаївська
2008 р.	Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Київська, Одеська, Харківська, м. Київ, м. Севастополь	АРК, Вінницька, Волинська, Житомирська, Закарпатська, Івано-Франківська, Кіровоградська, Луганська, Миколаївська, Ровенська, Сумська, Тернопільська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська, Львівська, Полтавська
2009 р.	Дніпропетровська, Донецька, Одеська, м. Київ, м. Севастополь, Луганська, Львівська	АРК, Вінницька, Волинська, Житомирська, Закарпатська, Івано-Франківська, Кіровоградська, Миколаївська, Полтавська, Ровенська, Сумська, Тернопільська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська, Київська, Запорізька, Харківська
2010 р.	Дніпропетровська, Донецька, Львівська, Луганська, Одеська, м. Київ, м. Севастополь, АРК, Миколаївська, Запорізька	Вінницька, Волинська, Житомирська, Закарпатська, Івано-Франківська, Кіровоградська, Київська, Полтавська, Ровенська, Сумська, Тернопільська, Харківська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська
2011 р.	АРК, Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Львівська, Луганська, Миколаївська, Одеська, Харківська, м. Київ, м. Севастополь, Полтавська, Київська	Вінницька, Волинська, Житомирська, Закарпатська, Івано-Франківська, Кіровоградська, Ровенська, Сумська, Тернопільська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська
2012 р.	АРК, Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Київська, Луганська, Миколаївська, Одеська, Полтавська, Харківська, м. Київ, м. Севастополь	Вінницька, Волинська, Житомирська, Закарпатська, Івано-Франківська, Кіровоградська, Ровенська, Сумська, Тернопільська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська, Львівська
2013 р.	АРК, Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Київська, Луганська, Миколаївська, Одеська, Полтавська, Харківська, м. Київ, м. Севастополь	Вінницька, Волинська, Житомирська, Закарпатська, Івано-Франківська, Кіровоградська, Львівська, Ровенська, Сумська, Тернопільська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська

Запорізька області. Така тенденція пояснюється тим, що кількісне значення аналізованих складових СЕБ протягом періоду, який досліджується, у вказаних регіонів знаходився на рівні, близькому до середнього. Питома вага першого кластера регіонів з високим рівнем СЕБ займає приблизно 30 %, а відповідні низькі показники характерні для регіонів другого кластера, який має питому вагу в середньому на рівні 70 %. Виходячи із зазначеного, найбільша кількість регіонів України має низький рівень цих складових, причому від-

хилення показників в менший бік складає приблизно 70–90 %.

Низький рівень соціальної безпеки регіонів, спричинений зниженими показниками доходів населення, спадом народжуваності, збільшеною кількістю пенсіонерів, які не здатні працювати та створювати додану вартість, призводить до зменшення доходів місцевих бюджетів шляхом оподаткування. Вказана фінансова недостатність обумовлює нерозвиненість економіки, яка потребує додаткових коштів на підтримку промис-

¹ Примітка: напрямок міграції регіонів за кластерами.

лових підприємств, забезпечення новими робочими місцями, залучення інвестиційних доходів та ін. Таким чином, доведено зворотній зв'язок між низьким рівнем соціальної безпеки та економічним розвитком регіонів. Це обумовлюється, переважно, виявленням таких чинників деформування, як високі значення економічно неактивного населення, зростання рівня безробіття, що в сукупності зменшує трудовий потенціал регіону та вказує на його нездатність забезпечення потреб розвитку власними силами.

Разом із тим результати даних табл. 2 свідчать, що міграція регіонів у кластерах включно після 2007 р. була зумовлена різким спадом кількісних значень складових безпеки, оскільки спостерігається рух регіонів переважно до кластера з низьким рівнем СЕБ. Зворотній рух помічено тільки в 2012 р., тобто можна стверджувати, що країна ще не досягла рівня СЕБ докризового періоду.

Наведена матриця наочно ілюструє стійкість (або її відсутність) регіонів України відносно рівня СЕБ в динаміці шляхом аналізу зміни позицій у кластерах. Слід зазначити, що в цьому контексті авторське трактування поняття «сталий розвиток» у нашому дослідженні, незважаючи на свою новизну в математичному забезпеченні, продовжує відповідати загальноприйнятим в економічній науці визначенням.

Термін «сталий розвиток», введений у світову економічну науку комісією Брутланд, означав розвиток, який задовольняє потребам нинішнього часу, при цьому не загрожуючи можливостям і здібностям наступних поколінь у задоволенні своїх потреб [6]. Це визначення, що відображає екстенсивність в сучасному етапі людського розвитку, акцентує увагу на ліміті в ресурсах, що також актуально в процесі аналізу регіонів України.

На основі проведеного дослідження пропонується ввести формулювання стану стійкості регіонів України залежно від рівня СЕБ:

— сталий розвиток (належність регіонів до певного кластера протягом усього періоду, міграція не спостерігається): Дніпропетровська, Донецька, Одеська, Харківська, м. Київ, м. Севастополь, Вінницька, Волинська, Житомирська, Закарпатська, Івано-Франківська, Ровенська, Тернопільська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська (62 % в загальній кількості регіонів України);

— середній рівень стабільності (міграція регіонів фіксується одноразово за весь період): Запорізька, Сумська, Херсонська, Кіровоградська (14 % в загальній кількості регіонів України);

— нестабільний стан (дворазова зміна позицій регіонів за кластерами): Луганська, Київська, Миколаївська, Полтавська (14 % в загальній кількості регіонів України);

— турбулентний стан (триразова та більше зміна позицій регіонів за кластерами): АРК, Львівська (7 % в загальній кількості регіонів України).

На основі проведеного дослідження встановлено, що 62 % регіонів України мають стабільний стан стосовно рівня СЕБ та не підлягали кризовим явищам у період 2007–2008 рр. Однак 7 % регіонів України, а саме АРК та Львівська область, характеризуються турбулентним станом, оскільки зміна їх позицій за кластерами відбулась за аналізований період три рази. У таких територіях має бути переглянута політика розвитку стосовно укріплення їх позицій в аспекті рівня соціально-економічної безпеки.

Висновки з проведеного дослідження. Розроблена автором методика аналізу рівня СЕБ регіонів України дозволила виявити прямий взаємозв'язок між наявністю потужного промислового потенціалу, значних обсягів трудових ресурсів для забезпечення сталого рівня соціально-економічної безпеки та здатності протистояти кризовим явищам в економіці.

Також наочно доведено, що глобальна економічна криза негативно впливає на рівень соціально-економічної безпеки окремих регіонів України, що відбивається в інтенсифікації міграції таких територій за кластерами в цей період.

Література

1. Кизим Н. А. Действующее законодательство в области стратегического развития Украины и ее регионов / Н. А. Кизим, Ш. А. Омаров // Проблемы економіки. — 2009. — № 4. — С. 3–12.
2. Мазур А. А. Технологічні парки України: цифри, факти, проблеми / А. А. Мазур, С. В. Пустовойт // Наука та інновації — 2013. — Т. 9. — № 3. — С. 59–72.
3. Хаустова В. Е. Моделирование маркетинговой стратегии на рынках продукции производственно-технического назначения : монография / В. Е. Хаустова, Ю. А. Лидовский. — Х. : ИД «ИН-ЖЕК», 2004. — 176 с.
4. Экономические преступления [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.capital.ua/ru/publication/13755-ekonomicheskie-prestupleniya>.
5. Порохнявий Ю. Б. Соціальна безпека / [Порохнявий Ю. Б., Волошук О. О., Ільчук Л. І.] [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Центру перспективних соціальних досліджень. — Режим доступу : <http://www.cpsr.org.ua>.
6. Троцький Я. О. Глобалізаційні виклики національній безпеці України в контексті європейських інтеграційних процесів : дис. ... на здоб. наук. ступ. канд. політ. наук / Я. О. Троцький ; Нац. ін-т проблем міжнар. безоп. при РНБО України. — Київ, 2010. — 190 с.

КЛАСТЕРИЗАЦІЯ ЕКОНОМІКИ ЯК НАЙЕФЕКТИВНІША ФОРМА ОРГАНІЗАЦІЇ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ

Анотація. Кластеризація економіки є необхідною умовою забезпечення перманентного інноваційного розвитку учасників інноваційного процесу. Найефективнішою формою кластеризації є створення інноваційних кластерів у регіонах на основі інтеграційної взаємодії інститутів науки й освіти з виробничими підприємствами за підтримки державних структур, що на практиці забезпечується функціонуванням інноваційної інфраструктури для підкріплення виробничого потенціалу науково-інноваційним потенціалом.

Ключові слова: інноваційний процес, інноваційний кластер, кластеризація, кластерний підхід, соціально-економічний розвиток, науково-інноваційний потенціал, конкурентоспроможність.

Summary. Clustering of economy is the necessary condition to provide permanent innovative development of participants in the innovation process. The most effective form of clustering is the creation of innovation clusters in the regions on the basis of integration interaction of science and education institutions with industrial enterprises with the support of government agencies, which in practice are ensured by the functioning of innovation infrastructure to support production potential of scientific and innovative potential.

Key words: innovative process innovation cluster, clustering, cluster approach, socio-economic development, scientific and innovative potential, competitiveness.

Постановка проблеми. У сучасній економіці, що розвивається в умовах високодинамічних інноваційних процесів, особливо актуальною становиться проблема створення економічних механізмів, що легко адаптуються до постійно змінюваних умов зовнішнього оточення й таких, що безперервно забезпечують синергетичний ефект взаємодії всіх учасників інноваційного процесу. Ситуаційний підхід до розвитку діяльності економічних суб'єктів є неефективним через те, що під час проведення детального аналізу змін, які відбуваються, ситуація може змінитися, що призведе до несвоечасної реакції на нові параметри зовнішнього оточення підприємства. Таким чином, найбільш ефективним механізмом формування інституційного середовища щодо відродження інноваційної активності вітчизняних підприємств стає створення у регіонах інноваційних кластерів як складових елементів національної інноваційної системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато зарубіжних авторів досліджували процеси кластеризації, оцінювали ефективність створення, розвитку та стимулювання кластерів, зокрема А. Маршал, М. Портер, М. Вебер, Т. Андерсон та ін. Значний внесок у адаптацію українських умов до кластерного підходу зробили вітчизняні вчені: С. І. Соколенко, М. П. Войнаренко, В. М. Геєць, О. І. Гуменюк, П. Т. Саблук, Д. М. Стеченко, А. В. Череп, В. Г. Федоренко, П. І. Гайдуцький, Б. Й. Пасхавер, Г. А. Семенов та ін.

Виклад основного матеріалу. Кластеризація економіки як процес формування інноваційних кластерів з метою підвищення конкурентоспро-

можності регіонів досліджується в економічній літературі з точки зору концентрації діяльності економічних суб'єктів у географічних межах території, де створені найбільш сприятливі умови. Однак сьогодні, у зв'язку із розвитком інформаційних технологій і нових способів взаємодії економічних суб'єктів, географічна близькість один до одного постачальників, споживачів та партнерів-дослідників не має суттєвого значення. Широкого розповсюдження набули «віртуальні» кластери, що створені на основі формування інноваційних мереж і не прив'язані до якогось конкретного регіону.

До основних тенденцій економічного розвитку, що визначають необхідність кластеризації економіки в умовах модернізації, варто віднести такі:

— прискорення змін у «розташуванні сил» на економічній і політичній аренах (зараз відбувається перехід від домінування економік США та ЄС до переважної ролі азіатських країн, передусім — Китаю);

— прискорення процесів міжнародної міграції, що виявляється в конкуренції між країнами та регіонами за висококваліфікованих спеціалістів, які в сучасній економіці стають основним людським капіталом;

— інтеграція ринків, що, у свою чергу, сприятиме розширенню міжнародних інвестиційних потоків і збільшенню конкуренції регіонів з точки зору інвестиційного клімату;

— поглиблення міжнародної спеціалізації, що призводить до «розмежування» виробничих ланцюжків по декількох регіонах;

— посилення ролі інновацій як основного джерела конкурентних переваг, а також інструменту пошуку та використання точок росту;

— підвищення ролі знань і навичок спеціалістів у формуванні конкурентної переваги підприємств;

— переорієнтація розвинутих країн з традиційними витоками отримання енергії на нові, більш ефективні технології енергозбереження [1].

З точки зору вказаних тенденцій кластеризація надає регіонам такі переваги:

— забезпечує формування ефективних міжнародних зв'язків між регіонами і кластерними об'єднаннями;

— збільшує науковий і інноваційний потенціал регіону за рахунок міжнародного трансферу;

— сприяє розвитку кластеризованих секторів економіки, конкурентоспроможних на міжнародному ринковому просторі;

— забезпечує швидкий пошук потенційних споживачів продукції з урахуванням орієнтації на міжнародні ринкові сегменти шляхом визначення пріоритетних напрямків розвитку кластерів.

Практика доводить, що найбільш високий рівень конкурентоспроможності регіону досягається за рахунок формування інноваційних кластерів, що у свою чергу сприяє забезпеченню національної безпеки в умовах інноваційного розвитку регіонів. Основним моментом у забезпеченні інноваційного кластера є наявність інноваційної синергії всіх учасників, завдяки якій забезпечується створення, капіталізація і розповсюдження інновацій. Головну роль у процесі формування інноваційного кластера відіграє інтеграційна взаємодія підприємств науки та освіти з виробничими підприємствами за підтримки державних структур. Найбільш ефективно процес кластеризації здійснюється у регіонах, які активно створюють інноваційну інфраструктуру для підкріплення промислового потенціалу науково-інноваційним і освітянським потенціалом [2]. У цьому контексті ефективність інноваційного процесу для забезпечення цілей інноваційного розвитку національної економіки значною мірою залежить від результативності функціонування економічних інститутів, які забезпечують стійкий розвиток народного господарства. Основним напрямком розвитку економічних інститутів є підтримка малого інноваційного підприємництва, стимулювання входу до ринку нових компаній, формування інноваційної інфраструктури.

В останніх дослідженнях процесу кластеризації підкреслюється важливість наявності на території, що розглядається для створення кластерів, різноманітних видів потенціалів, при цьому найчастіше проводиться розмежування між потенціалом регіону та його інфраструктурною забезпеченістю. У деяких випадках пропонується введення

до аналізу інфраструктурного потенціалу як окремої складової загального потенціалу регіону. За нашою думкою, дослідження інфраструктури створюваного кластера необхідно розглядати лише як частину потенціалу, що здатний у результаті спільних зусиль усіх учасників інноваційного процесу на основі взаємодії та реалізації єдиної стратегії інноваційного розвитку до трансформації в інноваційний капітал, який при накопичуванні створює умови для відтворення інновацій на якісно новому рівні, забезпечуючи безперервний інноваційний розвиток учасників кластерів [3].

Світовий досвід розвитку кластеризації свідчить про необхідність створення інноваційної структури, загальними елементами якої є технопарки, бізнес-інкубатори, центри трансферу технологій і т. ін. Бізнес-інкубатори і технопарки є об'єктами інфраструктури підтримання, однак, за функціональними ознаками їх можна розглядати як центральний елемент кластера [4]. З цієї точки зору бізнес-інкубатори виступають як централізовані фонди, акумулюючи всі наявні в кластерному об'єднанні ресурси, а також забезпечуючи ефективну взаємодію різних інфраструктур регіону, що призводить до збалансованого сполучення потенціалів кластера.

Важливо зауважити, що на початкових етапах кластеризації бізнес-інкубатор сприяє «зустрічі» інвестиційних, фінансових і транспортних потоків, кадрових ресурсів, діяльність яких спирається на відповідну нормативно-правову базу, з інформаційними ресурсами. У випадку, коли вищезазначений комплекс підкріплюється наявністю науково-технічного та технологічного потенціалів, у кластері утворюється інноваційний потенціал.

Таким чином, бізнес-інкубатори, технопарки, бізнес-центри стають основною ланкою, що поєднує різні частини потенціалу кластеризації, забезпечуючи тим самим постійне оновлення складових інноваційного потенціалу, необхідне для перманентного інноваційного розвитку національної економіки.

Кластеризація економіки на сьогодні є однією із найефективніших форм організації регіонального інноваційного розвитку, відповідно до якої на ринку конкурують вже не окремі підприємства, а цілі комплекси, які скорочують свої витрати завдяки спільній технологічній кооперації компаній.

Тому логічною метою кластеризації може бути забезпечення економічного розвитку та підвищення конкурентоспроможності підприємств і регіону в цілому не тільки на внутрішніх, але й на зовнішніх ринках. Для створення інноваційного кластера необхідно здійснити комплекс економічних, законодавчих та гуманітарних заходів, забезпечивши при цьому певні базові умови регіонального розвитку.

У процесі формування кластерів відбувається поширення позитивного ефекту в різних напрямках:

- різноманіття джерел технологічних знань полегшує комбінацію факторів виробництва і стає передумовою для будь-якої інновації [5];

- зростає продуктивність і функціонування усіх складових у системі кластеру;

- новий рівень якості господарювання забезпечується завдяки вільному обміну інформацією і різноманітними технологіями, знаннями, кваліфікованою робочою силою;

- розширюється доступ до недосяжних раніше ринків збуту, а також формуються нові;

- якісно підвищується рівень формування нових підприємств;

- забезпечується більша гнучкість всієї системи кластерної взаємодії за рахунок позитивного ефекту масштабу;

- формується єдина погоджена стратегія розвитку, яка спрямована на реалізацію інтересів кожного з учасників кластера;

- формування високоефективних мережевих баз даних виробників, постачальників, споживачів є засобом оперативного обміну необхідним технічним, інформаційним та кадровим забезпеченням;

- відбувається поліпшення соціальної складової регіонального розвитку;

- залучаються іноземні інвестиції в інфраструктуру і в людський капітал.

Кластерний підхід здатний принципово змінити склад промислової політики. У цьому випадку зусилля державної влади мають бути спрямовані не на підтримку окремих підприємств та галузей, а на розвиток взаємовідносин між виробниками та споживачами, між кінцевими споживачами і виробниками, між самими виробниками і урядовими інститутами та ін.

На ранньому етапі основне завдання уряду — поліпшення інфраструктури і усунення несприятливих умов, далі його роль повинна концентруватися на усуненні обмежень до розвитку інновацій [2].

Процес проведення стратегічних реформ і забезпечення конкурентоспроможності регіону, а також ефективна реструктуризація колишніх «промислових гігантів» потребує глибокої взаємодії і співпраці між великим і малим бізнесом, вузами, НДІ, державними органами і т. ін. І тут кластеризація надає необхідні документи й аналітичну методологію. Застосування кластерного підходу дозволяє досягати якісно нового рівня розвитку економіки, що у свою чергу сприятиме підвищенню рівня та якості життя населення, подоланню бідності та безробіття, стабільному економічному зростанню галузей економіки, прискоренню і проведенню системних реформ у регіонах і в Україні в цілому.

Таким чином, необхідно встановити порядок, за якого для фінансування розробки проектів програм соціально-економічного розвитку регіону та створення інноваційних кластерів можуть притягуватися кошти з різних джерел: якщо державним замовником виступає міністерство або відомство, то фінансування розробки програми має здійснюватися з державного бюджету за участю коштів бюджетів зацікавлених суб'єктів держави, а також позабюджетних джерел; якщо державним замовником є адміністрація регіону, фінансування має здійснюватися за рахунок бюджету відповідного регіону за участю коштів зацікавлених підприємств і організацій.

Незважаючи на те, що кластеризація є досить ефективним інструментом реалізації цілей соціально-економічного розвитку, існує низка проблем управлінського та фінансового характеру, що обмежують формування й розвиток кластерів у цілому на території України. Зокрема, не створено механізм методичної, інформаційно-консультативної та освітньої підтримки розвитку кластерів; відсутня необхідна координація діяльності державних органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань підприємств, громадських організацій та реалізації кластерної політики; обмежений набір інструментів фінансової підтримки кластерних проектів з бюджетних джерел.

Отже, завдання держави на сучасному етапі — не забезпечення мінімальних соціальних стандартів життя, а створення оптимального соціального середовища, що сприяє реалізації потенціалу людини, її духовному і матеріальному благополуччю. Оскільки галузевий підхід в управлінні недостатньо орієнтований на отримання такого інтегрального ефекту, перспективним є використання кластерного підходу, заснованого на горизонтальній кооперації та співробітництві управлінських структур, некомерційних організацій, підприємств, населення. Об'єднання організацій у кластер відбувається внаслідок усвідомлення ними власних інтересів, і на цій основі — розуміння необхідності взаємодії.

Створення умов для реалізації та впровадження комплексних програм соціально-економічного розвитку регіону в сучасних умовах господарювання дозволить забезпечити підвищення обґрунтованості та ефективності схвалюваних управлінських рішень. Виконання конкретних завдань програм соціально-економічного розвитку регіону дасть змогу закласти основи для вирішення системних проблем, накопичених за минулі роки, а також проблем, пов'язаних із перспективною стабілізацією регіону. Соціально-економічні програми регіону мають сприяти реалізації довгострокової стратегії його розвитку на кластерних засадах і досягненню більш високої конкурентоспроможності регіону.

Висновки. Отже, кластеризація економіки сьогодні стає інструментом подолання замкнутості на внутрішніх і зовнішніх проблемах, застою і змов між конкурентами, що прагнуть заблокувати позитивний вплив конкуренції. У результаті інтеграції та кооперації економіки, створення кластерів дозволяє застосувати наявні на території або в країні ресурси для зростання та посилення конкурентних позицій окремих регіонів і завдяки цьому «вбудовуватися» в окремі осі, що формуються. Забезпечуючи основу надзвичайного конкурентного успіху в окремих галузях бізнесу, підприємства, об'єднані у кластери, є яскраво вираженою характеристикою будь-якої економічної системи. Відправним пунктом у створенні кластерних об'єднань має бути регіональне та між-регіональне співробітництво підприємств певної галузі, визнаних навчальних закладів та науково-дослідних центрів, компетентних постачальників та сервісних підприємств. Очевидно, що для ефективного здійснення кластеризації необхідне чітке уявлення її сутності, методів та схеми взаємодії кластерних елементів між собою.

Література

1. Алексеева Е. А. Инновационная культура России / Е. А. Алексеева // Россия: тенденции и перспективы развития : ежегодник / отв. ред. Ю. С. Пивоваров. — М. : ИНИОН РАН, 2008. — Вып. 3. — Ч. 2. — С. 371 — 374.
2. Брувер А. Стратегічне планування місцевого розвитку: розробка та впровадження проектів : навч. посіб. / А. Брувер, Н. Руденко, С. Грищенко. — К. : Європ. комісія, 2006. — С. 168.
3. Длугопольський О. К. Кластерна модель розвитку промислового виробництва регіону як фактор ефективних структурних реформ / О. К. Длугопольський // Екон. часопис — XXI. — 2003. — № 2.
4. Ільчук В. П. Формування кластерів як засіб підвищення конкурентоспроможності економіки регіону / В. П. Ільчук, І. В. Лисенко // Проблемы формирования новой экономики XXI века : материалы 1-й Междунар. науч.-практ. Интернет-конф., 17–19 дек. 2008 г. — Режим доступа : http://www/confcontact.com/2008dec/5_ilchuk.html.
5. Портер М. Конкуренция / М. Портер ; [пер. з англ.]. — М., 2005. — 608 с.
6. Портер М. Международная конференция / М. Портер — М. : Международные отношения, 1993.
7. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року : Постанова Кабінету Міністрів України № 1001 від 21 лип. 2006 р. // Офіц. Вісн. України. — 2006. — № 30. — с. 2132.

ФІНАНСОВЕ ПЛАНУВАННЯ ЯК ПЕРЕДУМОВА ФІНАНСОВОЇ СТАБІЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

Анотація. У статті доведено доцільність розробки фінансових планів як однієї з головних передумов фінансової стабільності в управлінні виробничо-фінансовою діяльністю підприємства. Проаналізовано специфіку організації процесу фінансового планування та виокремлено методологію його проведення.

Ключові слова: підприємство, планування, прибуток, стратегічне планування, фінансова стабільність, фінансове планування.

Summary. In the article the expediency of development of financial plans as one of the main preconditions for financial stability in the management of production and financial activity of the enterprise. Analyzed the specificity of the process of financial planning and the selected methodology.

Key words: enterprise, planning, profit, strategic planning, financial stability, financial planning.

Постановка проблеми. Фінансова стабільність є важливою передумовою успішного ведення господарської діяльності. Вона формує імідж суб'єкта господарювання, є його візитною карткою. Тому підприємствам і організаціям необхідно постійно дбати про фінансову стабільність, вживати заходи для її зміцнення. У контексті фінансової стабільності фінансовому плануванню має відводитися особлива роль.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у вивчення та поглиблення досліджень із фінансового планування на підприємстві і шляхів його поліпшення внесли: О. М. Бандурко, В. М. Гриньова, А. Г. Завгородній, М. Я. Коробов, В. О. Коюда, І. Є. Мойсеєнко, П. І. Орлов, Л. М. Павлова, Г. О. Партін, К. Я. Петрова, В. П. Савчук, Р. А. Слав'юк та ін. Однак у сучасних вітчизняних виданнях не існує єдиної думки щодо змісту фінансового планування як однієї з головних передумов фінансової стабільності підприємства. Тому пошук шляхів для вирішення проблем, які виникають у процесі планування виробничо-фінансової діяльності, є актуальним та потребує подальшого дослідження.

Метою дослідження є розкриття сутності фінансового планування та висвітлення специфіки його проведення як однієї з головних передумов фінансової стабільності в управлінні виробничо-фінансовою діяльністю підприємства.

Виклад основного матеріалу. У теоретичному аспекті фінансове планування розглядають як невід'ємну частину загального планування звичайної діяльності підприємства. Разом із тим сутність фінансового планування трактується вченими по-різному. Так, з позиції В. М. Гриньової та В. О. Коюди [1]: «фінансове планування — це складова управління фінансовими ресурсами, процес оцінювання потреб у коштах для забезпечення поточного виробництва й подальшого

виробничого та соціального розвитку, а також визначення джерела покриття цих потреб». Очевидним є те, що без фінансового планування не може бути досягнутий такий рівень управління економікою підприємства, який забезпечує підвищення її ефективності, успіх на ринку, розширення та оновлення матеріальної бази, успішне розв'язання соціальних питань, здійснення матеріального стимулювання працівників. Саме таке розуміння фінансового планування зустрічається у В. П. Савчука, який наголошує, що фінансове планування — «це управління процесом утворення, розподілу, перерозподілу і використання фінансових ресурсів на підприємстві, яке реалізується в деталізованих фінансових планах» [2].

Фінансове планування як складова бізнес-планування є одним із найбільш ефективних інструментів менеджменту. Залучення як оперативного, так і стратегічного фінансового планування систематизує та впорядковує процес прийняття рішень на підприємстві, що є основною перевагою його використання.

Як показує вітчизняна практика, в дрібних підприємствах функція фінансового планування або взагалі відсутня, або її виконує власник. Однак не завжди такий підхід є виправданим. Відмова від використання загальноприйнятого європейського підходу до планування діяльності підприємства має бути зваженим рішенням, викликаним простотою господарської діяльності або відсутністю необхідності планувати взагалі. У випадках, коли підприємство розраховує на збільшення прибутковості та оптимізацію бізнес-процесів, відмова від фінансового планування заздалегідь буде мати гальмівний вплив на його розвиток. Виконання такої функції власником також не завжди є вірним. Відмова від делегування повноважень може негативно позначитися на недостатній увазі власника на загально-управлінській

діяльності, що у свою чергу може вплинути на результат роботи [3, с. 14].

Основними завданнями фінансового планування на підприємстві є:

— забезпечення необхідними фінансовими ресурсами виробничої, інвестиційної і фінансової діяльності;

— врахування інтересів підприємства, акціонерів та інших інвесторів при розподілі прибутку;

— визначення ефективних напрямів вкладення капіталу, оцінка раціональності його використання;

— установлення раціональних фінансових відносин із суб'єктами господарювання, банками, інвестиційними фондами, страховими компаніями;

— забезпечення виконання зобов'язань підприємств перед бюджетом і державними цільовими фондами, банками та іншими кредиторами;

— виявлення внутрішньогосподарських резервів та мобілізація всіх видів ресурсів з метою збільшення прибутку від звичайної діяльності, зростання інших доходів, включаючи і позареалізаційні;

— забезпечення контролю за фінансовим станом, платоспроможністю і кредитоспроможністю підприємства.

Значення фінансового планування для підприємств полягає у:

— втіленні розроблених цілей у форму конкретних фінансових показників;

— забезпеченні фінансовими ресурсами закладених у виробничому плані економічних пропорцій розвитку;

— визначенні за його допомогою можливості життєздатності проекту підприємства за умов конкуренції;

— залученні фінансових ресурсів від зовнішніх інвесторів.

Фінансове планування дає змогу підприємству визначити:

— розмір грошових коштів, що може мати підприємство в своєму розпорядженні;

— джерела їх надходження;

— відповідність фінансових ресурсів обсягу накреслених завдань;

— частину коштів, яка має бути перерахована в бюджет, державні цільові фонди, банкам та іншим кредиторам;

— механізм розподілу та використання прибутку на підприємстві;

— ступінь забезпечення реальної збалансованості планових витрат і доходів підприємства на принципах самоокупності та самофінансування.

Методичний апарат планування сфер діяльності підприємства, зокрема фінансової, є надзвичайно багатим. У теорії та практиці планової діяльності за минулі роки накопичений значний набір різних методів розробки прогнозів і планів. За оцінками вчених, нараховується більше 150 різних методів, при цьому в якості основних на практиці використовуються лише 15–20. Розвиток інформатики і засобів техніки надає можливість розширення кола цих методів прогнозування і планування в напрямку їх удосконалення [4].

Методи фінансового планування мають відповідати зовнішнім умовам господарювання, особливостям різних станів процесу становлення та розвитку ринкових відносин, враховувати специфіку діяльності об'єктів планування та різноманітність засобів і шляхів досягнення основної підприємницької мети — збільшення прибутку (рис. 1).

Оскільки фінансове планування на підприємстві становить собою сукупність взаємопов'язаних процесів, то одним із головних є визначення майбутньої потреби у фінансових ресурсах, необхідних для реалізації обраної ринкової стратегії, а також обґрунтування оптимальних напрямків їх залучення. Ефективна реалізація таких процесів базується на показниках виробничо-комерційної діяльності підприємства (обсяг виробництва, прибуток, асортимент товару і послуг, собівартість продукції). Тому з метою конкретизації складових фінансового планування слід користуватися приведеним алгоритмом розробки фінансових планів

Рис. 1. Методи фінансового планування на підприємстві [4]

на підприємстві з деталізацією головних завдань та розробкою ефективної фінансової стратегії на довго-, середньо- та короткострокову перспективи [5, с. 73].

Фінансове планування — це складний процес, що включає в себе низку етапів (рис. 2).

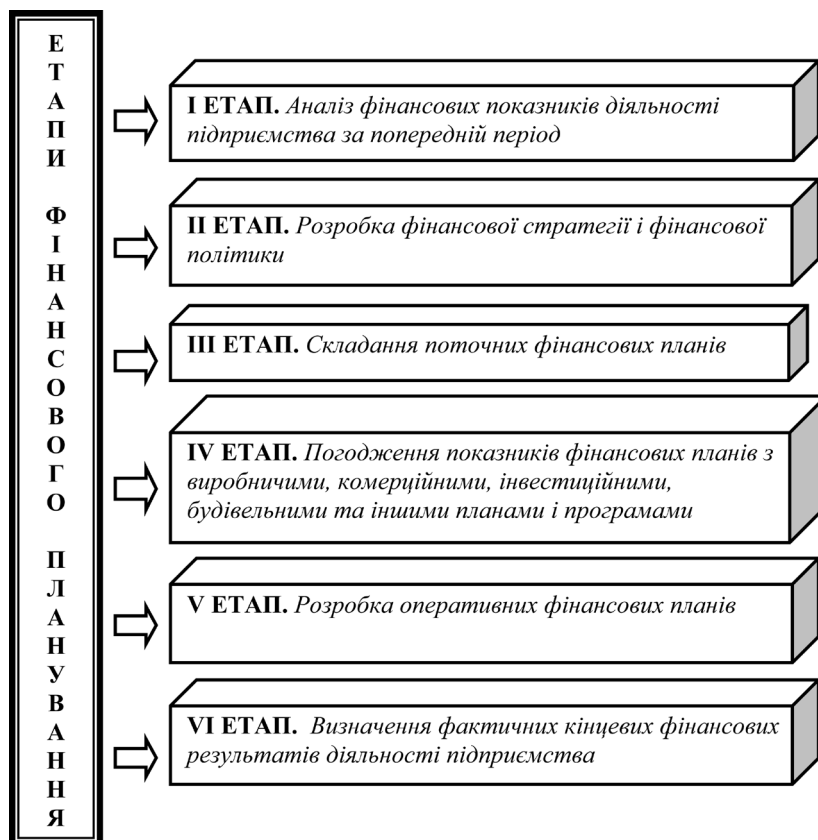

Рис. 2. Етапи фінансового планування (складено автором за теоретичним матеріалом)

нансові результати діяльності підприємства, визначаються стан, недоліки і проблеми.

На другому етапі розробляється фінансова стратегія і фінансова політика за основними напрямками фінансової діяльності підприємства (складаються основні прогностичні документи, бізнес-план).

На третьому етапі уточнюються і конкретизуються основні показники прогностичних фінансових документів за допомогою складання поточних фінансових планів.

На четвертому етапі погоджуються показники фінансових планів з виробничими, комерційними, інвестиційними, будівельними та іншими планами і програмами, що розроблені підприємством.

На п'ятому етапі здійснюється оперативне фінансове планування шляхом розробки оперативних фінансових планів.

Завершується процес фінансового планування на підприємстві аналізом і контролем за виконанням фінансового плану.

Шостий етап полягає у визначенні фактичних кінцевих фінансових результатів діяльності

На першому етапі на основі фінансової звітності проводиться аналіз фінансових показників діяльності підприємства за попередній період. Основна увага приділяється показникам: обсяг реалізації, витрати, розмір отриманого прибутку. На основі проведеного аналізу оцінюються фі-

підприємства, співставленні із запланованими показниками, виявленні причин відхилення від планових показників, в розробці заходів з уникнення негативних явищ.

З метою постійної підтримки конкурентоспроможності підприємства, підвищення ефективності його функціонування доцільно проводити SWOT-аналіз. У нашому випадку SWOT-аналіз дозволяє керівництву не лише проаналізувати можливості й загрози зовнішнього середовища суб'єкта, а й виявити ймовірність використання та вплив обраних можливостей і загроз на результати діяльності, зокрема дослідити технічні можливості, сформувати ефективну методику планування та оцінити перспективи господарської діяльності у контексті фінансового планування [5, с. 74].

Побудова інтегрованого середовища управління підприємством забезпечує підвищення оперативності й обґрунтованості рішень, гнучкість процесів фінансового планування й бюджетування, кращу реалізацію стратегії розвитку бізнесу на основі ключових показників діяльності підприємства.

Комплексне фінансове планування потребує фахового підходу. У процесі розробки плану і контролю за ходом його виконання у полі зору фінансиста повинна бути вся різнобічна фінансово-господарська діяльність підприємства. Першочерговим його завданням має бути забезпечення фінансової стабільності суб'єкта господарювання шляхом максимального використання внутрішніх важелів ресурсного забезпечення кругообігу виробничих фондів, підвищення фондовіддачі і рентабельності активів, забезпечення високої ліквідності боргових зобов'язань. Водночас фінансовий менеджер повинен аналізувати доступну інформацію про діяльність конкурентів підприємства, прогнозувати вплив зовнішніх чинників на фінансовий стан підприємства, розробляти запобіжні чи альтернативні заходи, щоб забезпечити фінансову стійкість і конкурентоспроможність [6, с. 238].

Отже, у центрі всієї системи планування на підприємстві стоїть фінансовий план. Він дійсно є ключовою ланкою всього процесу планування, що дозволяє з'єднати стратегічне мислення зі здатністю розробити конкретний план дій на плановий період. Тому він має величезне значення у ході господарської діяльності підприємства. І правильне використання механізмів фінансового планування дозволить підприємству досягти довгострокових позитивних результатів та зайняти стійке становище на ринку.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Як підсумок, слід зауважити, що для забезпечення фінансової стабільності підприємств необхідно більше уваги приділяти фінансовому плануванню із тим, щоб ресурсно забезпечувати виконання прогнозованих бізнес-планом обсягів операційної та інвестиційної діяльнос-

ті на засадах фінансової стійкості, створювати передумови для отримання чистого прибутку в розмірі, достатньому для самоокупності й самофінансування. Оптимізація існуючих бізнес-процесів дасть можливість звільнити значні обсяги фінансових ресурсів та підвищити конкурентоспроможність підприємства в умовах глобалізації економіки. Впровадження інформаційних технологій дасть змогу мінімізувати час реагування підприємства на ринкові зміни, оперативно виявляти основні недоліки його системи управління та враховувати як внутрішні, так і зовнішні фінансові ризики.

Література

1. Гриньова В. М. Фінанси підприємств : навч. посібник / В. М. Гриньова, В. О. Коюда. — 2-ге вид., перероб. і доп. — К. : Знання-Прес, 2004. — 475 с.
2. Савчук В. П. Практическая энциклопедия. Финансовый менеджмент / В. П. Савчук. — 3-е изд. — К. : Companion Group, 2008. — 880 с.
3. Біла О. Г. Фінансове планування і фінансова стабільність підприємств / О. Г. Біла // Фінанси України. — 2007. — № 4. — С. 112–118.
4. Мойсеєнко І. Є. Фінансове планування на підприємстві / І. Є. Мойсеєнко // Фінанси України. — 2009. — № 9. — С. 155–158.
5. Телишевська Л. І. Фінансове планування як передумова фінансової стабільності підприємства / Л. І. Телишевська, Н. П. Андрущенко, С. С. Сергєєв // Механізм регулювання економіки. — 2013. — № 2. — С. 71–78.
6. Пилипенко А. А. Збалансована система як інструмент управлінського консалтингу / А. А. Пилипенко, С. М. Пилипенко // Бізнес-Інформ. — 2012. — № 12. — С. 238–241.

ПРІОРИТЕТИ ДЕРЖАВНОЇ ФІНАНСОВОЇ ПІДТРИМКИ АГРАРНОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ В УМОВАХ БЮДЖЕТНИХ ОБМЕЖЕНЬ КРИЗОВОГО ПЕРІОДУ

Анотація. Виявлено тенденції, які склались у державному фінансуванні аграрного сектору України: значимість видатків на сільське господарство у бюджетах, співвідношення між напрямками фінансування, динаміку прямої та непрямой підтримки. Окреслено пріоритетні напрями державної фінансової підтримки аграріїв в умовах нестачі бюджетних коштів.

Ключові слова: державна фінансова підтримка, бюджетне фінансування, непрямі бюджетна підтримка, аграрний сектор.

Summary. An author educed the tendencies of the state financing agrarian to the sector of Ukraine: specific gravity of charges on agriculture in budgets, rate ratios by directions of financing, dynamics of line and indirect support. Priority directions of state sponsorship of agrarians are outlined in the conditions of lack of budgetary facilities.

Key words: state sponsorship, budgetary financing, indirect budgetary support, agrarian sector.

Постановка проблеми. Перспективи оптимізації бюджетної підтримки аграрного сектору в Україні обов'язково мають розглядатись з урахуванням існуючих реалій, зокрема наявності суттєвих бюджетних обмежень кризового періоду. Найгострішими проблемами села протягом багатьох років залишаються: низький рівень життя сільського населення; незначна ефективність діяльності переважної більшості сільськогосподарських підприємств; структурні деформації виробництва сільськогосподарської продукції в напрямку зниження питомої ваги продукції сільськогосподарських підприємств; структурні деформації експорту продукції сільського господарства в напрямку сировини; наявність проблеми цінового диспаритету між цінами на сільськогосподарську продукцію та цінами на матеріально-технічні ресурси, що споживаються у сільському господарстві; нераціональне використання земельних ресурсів сільськогосподарського призначення; критична зношеність основних виробничих фондів сільськогосподарських підприємств; недостатнє фінансування потреб сільськогосподарського виробництва та розвитку сільських територій; відсутність системного підходу держави у подоланні кризової ситуації на селі. Наявність цих проблем спричиняє необхідність пошуку пріоритетних напрямів державної фінансової підтримки аграрного сектору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам державного регулювання аграрного сектору присвячено праці вітчизняних науковців П. Гайдучького, М. Дем'яненка, І. Демчак, С. Зорі, І. Кобути, М. Кропивка, Ю. Лупенка, С. Майстро, О. Могильного, В. Онегіної, Б. Супіханова, Н. Фещенко, О. Шубравської та інших. Однак зростання значущості аграрного сектору України та наявність суттєвих бюджетних обмежень кризового періоду спричиняють необхід-

ність проведення подальших досліджень з метою пошуку пріоритетних напрямів державного фінансового впливу на збільшення обсягів виробництва сільгосппродукції, покращання її якості, зростання надходжень від її експорту, забезпечення населення екологічно чистими продуктами харчування, забезпечення відродження сільських територій.

Метою дослідження є огляд існуючих тенденцій, що склались у державному фінансуванні аграрного сектору України, та окреслення пріоритетних напрямів державної фінансової підтримки аграріїв в умовах нестачі бюджетних коштів.

Виклад основного матеріалу. Мета сучасної аграрної політики нашої країни полягає у гарантуванні продовольчої безпеки країни, утвердженні пріоритетного розвитку агропромислового виробництва, створенні сучасного конкурентоспроможного агропромислового виробництва, виході на агропромисловий ринок світу. Безумовно, жоден із цих напрямків неможливо втілити в життя без державної фінансової підтримки розвитку аграрного сектору.

Згідно з українським законодавством, питома вага видатків на фінансування сільського господарства має становити не менше 5 % видаткової частини Державного бюджету. Реальні обсяги фінансування не досягають задекларованих показників (рис. 1).

Очевидно, що останніми роками спостерігається негативна тенденція до зниження питомої ваги видатків на сільське господарство у бюджетах України. На 2015 рік видатки Міністерства аграрної політики і продовольства заплановані у сумі лише 2,22 млрд грн [2] (виконання 2014 року — 5,5 млрд грн), що становить лише 0,39 % видатків Державного бюджету. Однією із причин такого різкого скорочення стало передавання ВНЗ, які раніше підпорядковувались Міністер-

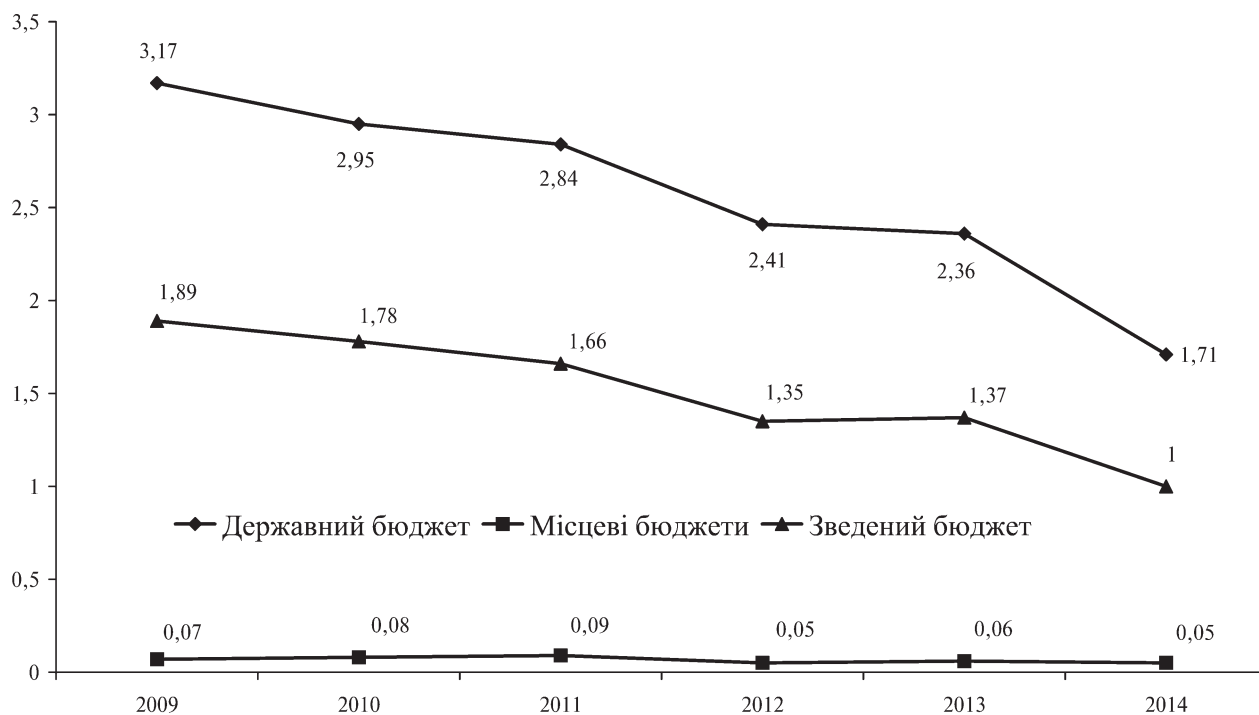

Рис. 1. Динаміка значимості видатків на сільське господарство у бюджетах України (побудовано автором за [1])

ству аграрної політики і продовольства, у підпорядкування до Міністерства науки і освіти України. Відповідно, фінансування цих ВНЗ з 2015 року теж здійснюється МОН України. У попередні роки видатки на освіту для потреб аграрного сектору становили 28–35 % видатків Міністерства аграрної політики і продовольства.

Для забезпечення розвитку аграрного сектору та для досягнення мети аграрної політики всі заходи мають здійснюватися у двох формах: організаційно-методологічній та законодавчо-нормативній. Усі заходи бюджетної підтримки аграрного сектору можуть бути згруповані за п'ятьма напрямками (табл. 1).

З табл. 1 очевидним, що за останні 5 років відбулися значні негативні зрушення у розподілі бюджетного фінансування аграрного сектору. Якщо у 2011 році переважали програми фінансування сільськогосподарського виробництва, то у 2015 році 60 % бюджетних коштів планується використати на фінансування діяльності установ аграрного сектору та організаційних заходів. Тобто фінансування розвитку аграрного сектору майже не передбачене.

Заходи щодо бюджетного регулювання виробництва сільськогосподарської продукції повинні здійснюватися за чотирма напрямками: фінансова підтримка наукових досліджень і розробок, фінансова підтримка шляхом виплати дотацій виробникам продукції тваринництва і рослинництва, фінансова підтримка створення окремих організаційно-правових формувань, фінансова підтримка заходів мінімізації шкідливого впливу природних факторів.

Оптимізації фінансування аграрної науки держава має приділити підвищену увагу, оскільки це є запорукою відродження сільського господарства країни. Пріоритет у збільшенні обсягів фінансування наукових розробок у сфері АПК має бути надано тим, які забезпечують зростання доданої вартості: племінне тваринництво, родючість ґрунтів. Необхідно забезпечити фінансування фундаментальних досліджень, розробки найважливіших новітніх технологій, а також інновацій-

нансування розвитку аграрного сектору майже не передбачене.

Таблиця 1

Динаміка співвідношення між напрямками бюджетного фінансування аграрного сектору України (побудовано автором за [1; 2])

Напрями бюджетної підтримки аграрного сектору	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.
Фінансування діяльності установ аграрного сектору та організаційних заходів	38,76	48,63	51,65	54,82	60,16
Фінансування оптимізації ресурсного потенціалу	10,47	14,46	17,04	13,35	19,97
Фінансування сільськогосподарського виробництва	42,72	33,81	25,98	30,42	17,75
Фінансування розвитку аграрного ринку	7,66	2,93	5,15	1,28	2,01
Фінансування соціальної сфери села	0,39	0,18	0,18	0,12	0,11

них моделей розвитку й управління аграрним сектором.

Другим важливим напрямком фінансової підтримки виробництва сільськогосподарської продукції має бути фінансова підтримка шляхом виплати дотацій виробникам. На сучасному етапі розвитку суспільства в жодному разі не можна відмовлятися від їх виплати виробникам сільськогосподарської продукції. У рослинництві дотації мають виплачуватись на гектар посівів зі структурними зростанням обсягів дотування вирощування ресурсовитратних рослин: овочів, картоплі, ягід, фруктів, винограду. У тваринництві дотації мають виплачуватись за голову молодняка великої рогатої худоби, свиней та курчат-бройлерів належних вагових кондицій, що здані переробним підприємствам або перероблені на власних переробних потужностях.

На думку українських науковців, найбільшої підтримки в Україні потребують виробники молока. За даними ННЦ «Інститут аграрної економіки» [3], державна підтримка, яка надавалася протягом останніх років у формі доплат і дотації на молоко, позитивно вплинула на рентабельність виробництва і обсяги реалізації молока. Виробництво молока з 2012 року зростає. У сільськогосподарських підприємствах воно рентабельне (від 18,5 % у 2011 році до 2 % у 2014 році). В умовах дефіцитності бюджетних коштів кризового періоду деякі регіони України віднайшли можливість запровадити додаткові дотації тваринникам за рахунок місцевих бюджетів. Наприклад, у Запорізькій області з метою зростання виробництва молока та м'яса шляхом нарощування поголів'я великої рогатої худоби

реалізується Програма розвитку галузі молочного скотарства в сільськогосподарських підприємствах на 2014–2018 роки. У 2015 році на реалізацію заходів програми із загального фонду обласного бюджету виділено 994,6 тис. грн. Ці кошти, зокрема, передбачені на виплату дотацій сільгосппідприємствам за приріст поголів'я корів молочного та комбінованого напрямку продуктивності у розрахунок 5000 грн. за одну корову. [4].

Виробники сільськогосподарської продукції в Україні отримують не лише прямі дотації з бюджету. Фінансова підтримка надається також шляхом спеціального режиму справляння податку на додану вартість. При цьому розміри такої підтримки є значними (рис. 2).

В Україні спостерігаються значні структурні зрушення між окремими складовими внутрішньої підтримки сільського господарства. У 2010 та у 2011 роках аграрії отримали більші обсяги підтримки за рахунок спеціального режиму справляння ПДВ, ніж за рахунок прямої бюджетної підтримки. З 2015 року передбачалося скасування непрямої підтримки, проте Міністерству аграрної політики і продовольства України вдалося зберегти дію спеціального режиму ПДВ [8]. Але він буде здійснюватися з урахуванням електронного адміністрування ПДВ та функціонування спеціальних ПДВ-рахунків [9]. А от дотацій від переробних підприємств тваринники більше не отримають (у 2011–2014 роках ПДВ-зобов'язання переробних підприємств акумулювались на спеціальних рахунках та спрямовувались на виплату сум компенсацій сільськогосподарським товаровиробникам за поставлені ними молоко або м'ясо в живій вазі

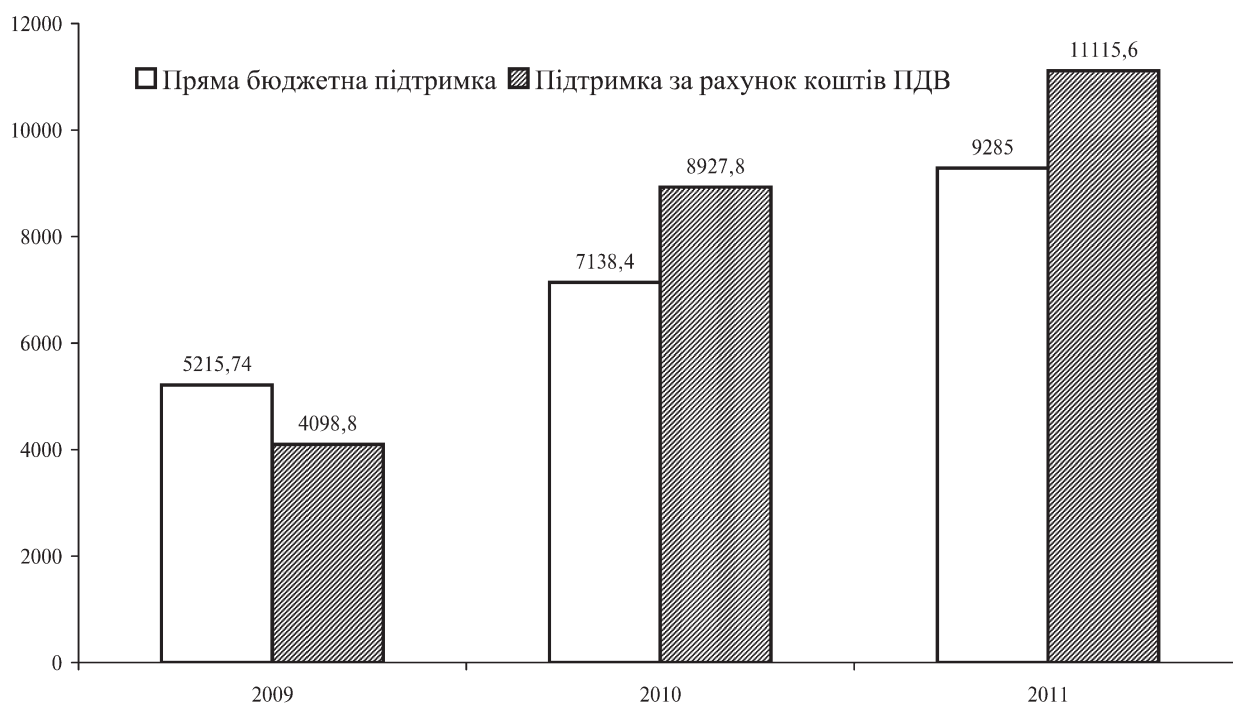

Рис. 2. Динаміка прямої та непрямої (за рахунок коштів ПДВ) державної фінансової підтримки аграрного сектору України (побудовано автором за даними СОР [5; 6; 7])

та через спецфонд держбюджету на фінансування програми «Державна підтримка розвитку галузі тваринництва»).

Державна підтримка у створенні кооперативів, власних переробних потужностей та цехів зберігання продукції має полягати передусім у законодавчому врегулюванні, а також у компенсації частки відсотків за кредитами, наданими на будівництво нових основних фондів чи реконструкції існуючих. Створення на селі дорадчих служб має фінансуватися державою (можливо, із частковою участю коштів місцевих бюджетів та коштів зацікавлених сільськогосподарських виробників). Створення мережі заготівельних пунктів може відбуватись, залежно від особливостей регіону, як виключно за рахунок коштів Державного або місцевого бюджету, так і виключно за рахунок коштів зацікавлених осіб; можлива також дольова участь бюджетних та небюджетних коштів. Державна підтримка створення та існування зазначених організаційно-правових формувань дозволить розширити їх мережу в сільській місцевості, а значить, покращити ситуацію в першу чергу з виробництвом продукції тваринництва, а також зі зберіганням, переробкою та збутом сільськогосподарської продукції, що стимулюватиме виробників до збільшення обсягів продукції.

Четвертим напрямком оптимізації бюджетної підтримки виробництва сільськогосподарської продукції є мінімізація шкідливого впливу природних факторів, оскільки сільське господарство має значні ризики ушкодження посівів, насаджень, поголів'я худоби та птиці внаслідок шкідливої дії вод, засухи, несприятливих умов зимівлі озимих зернових, весняних заморозків або граду, ураження рослин шкідниками та хворобами, ураження тварин інфекційними хворобами. Для надання можливості постраждалим сільськогосподарським виробникам відновити посіви, насадження та поголів'я худоби і птиці держава має обов'язково забезпечити їх бюджетною допомогою, причому не за принципом «виділити, скільки зможемо, та розділити на всіх постраждалих», а в науково обґрунтованих розмірах на гектар посівів або за голову загиблої худоби чи птиці. Це дозволить запобігти значним втратам у обсягах продукції сільського господарства через несприятливі погодні умови чи шкідливий вплив інших природних факторів, а отже, підтримати виробництво сільськогосподарської продукції.

Оптимізацію бюджетного регулювання виробництва аграрної продукції неможливо уявити без бюджетної допомоги в ресурсному забезпеченні сільськогосподарських товаровиробників. Першим напрямком удосконалення бюджетної підтримки оптимізації ресурсного забезпечення аграрного сектору є фінансова підтримка заходів із відтворення природних ресурсів. До таких

заходів, у першу чергу, належать наукові розробки щодо відтворення та підвищення родючості ґрунтів, підтримка дотримання сівозмін на сільськогосподарських угіддях, а також заходи з докорінного поліпшення земель сільськогосподарського призначення. Ці заходи не можуть бути профінансовані окремими виробниками, отже, їх фінансування має відбуватись за рахунок бюджетних коштів.

Другий напрямок державної підтримки ресурсного забезпечення аграрного сектору — фінансова підтримка заходів щодо відтворення матеріально-технічних ресурсів. Без державної підтримки в Україні на сьогодні неможлива розробка новітніх зразків техніки й обладнання для аграрного сектору та нових технологій ресурсозберігання. На сучасному етапі варто продовжувати фінансування чинних програм часткової компенсації вартості складної сільськогосподарської техніки вітчизняного виробництва, а також забезпечення сільгоспвиробників міндобривами, засобами захисту рослин та пально-мастильними матеріалами для проведення весняних та осінніх польових робіт.

Крім цього, обов'язковою умовою для оптимізації ресурсного забезпечення аграрного сектору є фінансова підтримка розвитку кредитних, лізингових та страхових відносин. Варто залишити програми здешевлення кредитів та страхових премій для селян зі збільшенням обсягів фінансування. Пропонуємо запровадити механізм повної бюджетної компенсації ставки за довгостроковим кредитом у випадку, якщо отримані за кредитом кошти буде використано для будівництва нових основних фондів або закупівлі племінного молодняку для формування стада. Доцільним є також запровадження нових програм: підтримки оціночної діяльності в сільській місцевості, підтримки інформаційного забезпечення кредитних та страхових відносин в аграрному секторі, підтримки створення на селі кредитних спілок, створення Аграрного банку.

Одним із напрямів бюджетної підтримки аграрного сектору є організаційно-методологічні заходи бюджетної підтримки аграрного ринку, які можуть бути згруповані за двома напрямками: бюджетна підтримка стимулювання та регулювання вітчизняного аграрного ринку, а також бюджетна підтримка його міжнародної інтеграції. Обидва напрямки є взаємопов'язаними, тому для досягнення максимального результату обов'язково мають фінансуватися всі запропоновані заходи. Зокрема, стимулювання та регулювання аграрного ринку передбачає підтримку пропозиції на сільськогосподарську продукцію, стимулювання споживчого попиту та регулювання аграрного ринку. На сьогодні формування цінового механізму визнається найбільш проблемною зі складових

аграрної реформи тому безперечно, потребує особливої уваги держави.

Одним із заходів бюджетної підтримки аграрного ринку є підтримка міжнародної інтеграції вітчизняного аграрного ринку. Найважливішими заходами у цьому напрямку є збільшення рівня фінансування наукових розробок, спрямованих на підвищення конкурентоспроможності вітчизняної аграрної продукції, а також на забезпечення стандартизації та сертифікації сільськогосподарської продукції. Необхідно розширити мережу лабораторій з визначення якості та безпеки продукції. Обов'язковим має стати стимулювання підвищення якості сільськогосподарської продукції до світових стандартів. Нагадаємо, що всі напрямки заходів з оптимізації бюджетної підтримки сільського господарства є взаємодоповнювальними, тому підвищенню якості сприятиме, зокрема, розглянуте вище відродження тваринницьких комплексів, які дозволять виготовляти продукцію високої якості, до того ж із забезпеченням належного контролю.

Підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва неможливо розглядати без покращання умов життя сільського населення, яке значною мірою має забезпечуватись за рахунок підвищеної державної уваги до проблем фінансування розвитку сільських територій. Нагадаємо, що в Україні на ці заходи виділяється менше 1 % коштів, передбачених на фінансування аграрного сектору (див. табл. 1). Усі заходи щодо бюджетної підтримки підвищення заможності села згруповано за трьома напрямками: розвиток сільських територій, розвиток соціальної сфери села та фінансова підтримка кадрового забезпечення аграрного сектору. Оптимізація бюджетної підтримки заходів з першого напрямку має спрямовуватись на забезпечення покращання умов життя селян, а саме: на реформування і розвиток комунального господарства, на розвиток інженерних комунікацій, зв'язку та телекомунікацій. Важливого значення набуває також державна підтримка розвитку у сільській місцевості малого підприємництва у галузях, не пов'язаних із сільським господарством: надання послуг, торгівля. Це дозволить не лише покращити рівень життя селян, а й забезпечити частину з них роботою, причому не сезонного характеру. Підвищенню рівня життя сприятиме також бюджетна підтримка розвитку соціальної сфери села: розширення мережі закладів охорони здоров'я, освіти, побутового обслуговування та культури, фізичної культури та спорту. Відсутність зазначених закладів та установ у сільських населених пунктах у поєднанні з неможливістю працевлаштування спонукає молодь виїжджати у пошуках більш заможного та облаштованого життя до міст. Пропонуємо запровадити відповідні програми, спрямовані на забезпечення молоді

на селі житлом. Молоді спеціалісти несільськогосподарських спеціальностей, що прибувають до сіл на роботу, мають забезпечуватись житлом, збудованим за державні кошти. Крім того, необхідно відродити практику надання всім молодим спеціалістам, що погоджуються працювати в сільській місцевості, фінансової допомоги на переїзд до нового місця проживання та на заведення домашнього господарства. Сукупність зазначених заходів дозволить державі підняти престижність роботи на селі та стимулювати приплив молоді на роботу в сільську місцевість. Крім зазначених заходів, одним зі стимулів могло б стати також надання молодим спеціалістам земельних ділянок з державного резервного фонду.

Висновки. Для досягнення мети аграрної політики України всі заходи оптимізації бюджетної підтримки аграрного сектору доцільно здійснювати за чотирма взаємодоповнювальними напрямками: підтримка сільськогосподарського виробництва, фінансування оптимізації ресурсного потенціалу, фінансування розвитку аграрного ринку, фінансування розвитку соціальної сфери. Найбільш пріоритетними напрямками бюджетної підтримки аграрного сектору вважаємо:

- підтримку виробництва сільськогосподарської продукції — фінансову підтримку наукових досліджень і розробок, окремих організаційно-правових формувань та заходів мінімізації шкідливого впливу природних факторів, а також збереження фінансової допомоги шляхом виплати дотацій виробникам;

- підтримку ресурсного забезпечення аграрного сектору — фінансову допомогу щодо відтворення природних та матеріально-технічних ресурсів, а також розвитку кредитних, лізингових та страхових відносин;

- оптимізацію бюджетної підтримки аграрного ринку — фінансове регулювання та забезпечення діяльності аграрного ринку, а також його міжнародної інтеграції;

- підтримку соціального розвитку села — фінансування заходів з розвитку сільських територій, соціальної сфери села та кадрового забезпечення аграрного сектору.

Особливу увагу держава має приділити бюджетному фінансуванню підвищення якості вітчизняної сільськогосподарської продукції, запровадження програм надання продовольчої допомоги населенню (як фактора забезпечення стабільного попиту на продукцію сільського господарства), заснування Аграрного банку, розвитку кредитних спілок на селі, а також забезпечення достойних умов життя населенню сільських територій.

Література

1. Звітність про виконання бюджетів України за 2009–2014 роки [Електронний ресурс] / Держав-

не Казначейство України, Міністерство фінансів України. — Режим доступу : <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=146477>.

2. Про Державний бюджет України на 2015 рік: Закон України № 80-VIII від 28 грудня 2014 року (зі змінами, внесеними згідно із Законами № 217-VIII від 02.03.2015 р., № 278-VIII від 07.04.2015 р.) [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/80-19/print1429990264418008> (доступ 03.05.2015 р.).

3. Лупенко Ю. Молочне скотарство потребує державної підтримки [Електронний ресурс] / Ю. Лупенко ; Інститут аграрної економіки. — Режим доступу : <http://www.iae.org.ua/presscentre/archnews/1212-2015-03-04-13-28-58.html>.

4. Сільгоспвиробникам пропонують оформити дотацію за приріст поголів'я корів [Електронний ресурс] / Запорізька обласна державна адміністрація. — Режим доступу : <http://www.zoda.gov.ua/news/25392/silgospvirobnikam-proponujut-oformiti-dotatsiju-za-pririst-pogolivya-koriv.html>.

5. Committee on Agriculture — Notification — Ukraine — Domestic support Agriculture (Document code G/AG/N/UKR/9, 27.05.2011) [Electronic resource] / World Trade Organization (WTO). — Mode of access : [https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/FE_Search/FE_S_S006.aspx?Query=\(+%40Symbol%3d+g%2fag%2fn%2fukr%2f*\)&Language=ENGLISH&Context=FomerScriptedSearch&languageUIChanged=true#](https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/FE_Search/FE_S_S006.aspx?Query=(+%40Symbol%3d+g%2fag%2fn%2fukr%2f*)&Language=ENGLISH&Context=FomerScriptedSearch&languageUIChanged=true#).

6. Committee on Agriculture — Notification — Ukraine — Domestic support Agriculture (Document code G/AG/N/UKR/13, 19.10.2012) [Electronic resource] / World Trade Organization (WTO). — Mode of access : [https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/FE_Search/FE_S_S006.aspx?Query=\(+%40Symbol%3d+g%2fag%2fn%2fukr%2f*\)&Language=ENGLISH&Context=FomerScriptedSearch&languageUIChanged=true#](https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/FE_Search/FE_S_S006.aspx?Query=(+%40Symbol%3d+g%2fag%2fn%2fukr%2f*)&Language=ENGLISH&Context=FomerScriptedSearch&languageUIChanged=true#).

7. Committee on Agriculture — Notification — Ukraine — Domestic support Agriculture (Document code G/AG/N/UKR/18, 04.02.2014) [Electronic resource] / World Trade Organization (WTO). — Mode of access : [https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/FE_Search/FE_S_S006.aspx?Query=\(%20@Symbol=%20g/ag/n/ukr/*\)&Language=ENGLISH&Context=FomerScriptedSearch&languageUIChanged=true#](https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/FE_Search/FE_S_S006.aspx?Query=(%20@Symbol=%20g/ag/n/ukr/*)&Language=ENGLISH&Context=FomerScriptedSearch&languageUIChanged=true#).

8. Лупенко Ю. Режим справляння ПДВ для аграріїв зазнає змін у 2015 році [Електронний ресурс] / Ю. Лупенко ; Інститут аграрної економіки. — Режим доступу : <http://www.iae.com.ua/presscentre/archnews/1101-2015-.html>.

9. Лупенко Ю. Система електронного адміністрування не враховує особливості функціонування спецрежиму ПДВ для сільгосптоваровиробників і потребує законодавчого доопрацювання [Електронний ресурс] / Ю. Лупенко ; Інститут аграрної економіки. — Режим доступу : <http://www.iae.org.ua/presscentre/archnews/1257-2015-04-01-09-37-35.html>.

ФІНАНСОВО-КРЕДИТНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ РЕГІОНІВ

Анотація. У статті досліджено стратегічні інтереси збалансованого функціонування регіону в соціально-економічному аспекті з метою розробки та практичної реалізації регіональної політики фінансового забезпечення сталого функціонування кожної регіональної системи.

Ключові слова: фінансово-економічні пріоритети, фінансове забезпечення, соціально-економічний розвиток, фінансово-господарські процеси, економічне управління, фінансовий механізм, фінансове забезпечення, самофінансування, податковий механізм.

Summary. The article explores the strategic interests of a balanced functioning of the region in socio-economic aspect to develop and implement regional financial policy sustained operation of each regional system.

Key words: financial and economic priorities, financial security, socio-economic development, financial and economic processes, economic management, financial mechanism, financial support, financing, tax mechanism.

Постановка проблеми. Для держави як мережі відкритих взаємопов'язаних місцевих та регіональних економічних систем важливо забезпечити умови для соціально-економічного зростання регіонів з урахуванням їх особливостей. Процеси децентралізації, зокрема фіскальної, які зараз відбуваються в Україні, формують передумови становлення та розвитку економічно самодостатніх регіонів. Тому створення ефективної системи управління регіоном дасть змогу чітко визначити його економічний потенціал та, враховуючи регіональну специфіку, значно підвищити рівень соціально-економічного розвитку всієї держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науково-методичне розв'язання проблем забезпечення комплексного соціально-економічного розвитку адміністративно-територіальних утворень України міститься в працях І. К. Бистрякова, З. С. Варналія, Б. М. Данилишина, М. І. Долішнього, В. І. Куценко, В. І. Нудельмана, В. О. Онищенко, С. А. Романюка, Л. Г. Чернюк, М. А. Хвесика та інших. З. С. Варналій акцентує свої дослідження на зменшенні диспропорцій в економічному та соціальному розвитку регіонів.

М. І. Долішний присвячує свої дослідження розробленню механізмів, визначенню форм і методів територіального управління, визначає механізми регулювання регіонального розвитку, реалізації науково-технічної, гуманітарної, фінансово-кредитної та податкової політики, а також зовнішньоекономічних зв'язків та транскордонного співробітництва регіонів України.

Наукові дослідження О. В. Онищенко спрямовані на комплексну теоретичну розробку та обґрунтування основних фінансово-економічних пріоритетів регіональної політики формування інноваційної моделі розвитку, підвищення ролі фінансового ринку в побудові інноваційно-інвестиційної моделі регіонального господарського комплексу.

В існуючих наукових розробках аналізуються можливості покращення фінансового забезпечення розвитку певних адміністративно-територіальних одиниць залежно від типу економіки, рівня зайнятості населення, монетарної бази, інфляційних процесів, ступеня зв'язку місцевого господарства та оподаткування із загальнодержавними фінансово-господарськими процесами.

Складність та невирішеність на теоретичному і прикладному рівнях проблематики фінансового забезпечення соціально-економічного розвитку зумовлюють актуальність нашого дослідження, визначають його головну мету і завдання.

Метою статті є визначення сутності, ролі та місця фінансового забезпечення в системі соціально-економічного розвитку регіонів, а також в аналізі основних форм фінансового забезпечення соціально-економічного розвитку регіонів, в оцінці їх переваг та недоліків.

Це зумовлює такі основні завдання: визначити передумови формування та цільові орієнтири соціально-економічного розвитку регіонів; дослідити зарубіжний досвід політики фінансового забезпечення регіонів; встановити форми фінансового забезпечення соціально-економічного розвитку регіонів; оцінити пріоритетні інструменти фінансового забезпечення соціально-економічного розвитку регіонів.

Виклад основного матеріалу. Механізм централізованого економічного управління покликаний забезпечити економічними засобами проведення загальнодержавної регіональної політики, включно із розв'язанням таких завдань, як раціональне розміщення великих підприємств, поліпшення використання територіальних ресурсів.

Група науковців, серед яких С. Я. Огородник, В. М. Федосов, В. М. Опарін, вважають, що до фінансово-кредитного механізму входять дві підсистеми: фінансово-кредитне забезпечення і фінансово-кредитне регулювання [1, с. 146].

В. К. Сенчаков у своїй науковій праці «Фінанси, грошовий обіг і кредит» відзначає, що фінансово-кредитний механізм поділяється на три підсистеми, а саме: фінансово-кредитне планування, фінансово-кредитні важелі, організаційні структури і правовий режим фінансово-кредитної системи [4, с. 19]. Водночас, на думку О. Д. Василика, фінансовий механізм є «сукупністю форми і методів створення та використання фондів фінансових ресурсів з метою забезпечення різних потреб державних структур, господарських суб'єктів і населення» [2, с. 104].

У своїй науковій праці О. М. Ковалюк вважає, що «фінансовий механізм — це система фінансових форм, методів, важелів та інструментів, які використовують у фінансовій діяльності держави і підприємства за відповідного нормативного, правового та інформаційного їхнього забезпечення, а також за відповідної фінансової політики на мікро- і макrorівні» [3, с. 22].

Синтезуючи всі вищезазначені погляди, можна сформулювати найбільш повне визначення фінансового механізму державного регулювання економіки. Отже, він є сукупністю методичних, організаційних, нормативних та правових форм, методів, інструментів, важелів та положень, на основі яких розробляють заходи, що за умови відповідного нормативно-правового та інформаційного забезпечення визначають функціонування фінансово-економічних відносин у державі, практичне застосування яких спрямовується для досягнення визначених цілей та завдань, у процесі формування, розподілу й використання цільових централізованих і децентралізованих фондів грошових ресурсів.

Фінансове забезпечення передбачає формування та використання фінансових ресурсів за допомогою оптимізації співвідношення всіх його форм і дає змогу створити такі обсяги фінансових ресурсів господарської діяльності, за допомогою яких підприємство мало б змогу функціонувати не тільки беззбитково, але й підвищувати ефективність діяльності та зміцнювати економіку країни загалом [5, с. 225–226].

Пріоритетне значення у створенні ефективного механізму фінансового забезпечення соціально-економічного розвитку на регіональному рівні належить впорядкуванню бюджетних відносин, формуванню стабільної доходної бази, розмежуванню повноважень між центром та регіонами, а також державою і місцевим самоврядуванням, функціональною градацією регіональних видатків, преференціями у сфері економічного регулювання щодо розміщення місцевих замовлень та бюджетного підряду, розвитку малого та середнього бізнесу, організації ринкової інфраструктури та ін.

Встановлена в той чи інший період система фінансового забезпечення потребує відповідного

фінансового регулювання та одночасно виконує його функції так само, як і регулювання здійснює функції фінансового забезпечення. Фінансове забезпечення на регіональному рівні реалізується на основі встановлених систем фінансування, що здійснюється в таких чотирьох формах: самофінансування, кредитування, інвестування та міжбюджетне трансфертування.

Самофінансування — це забезпечення потреб простого і розширеного відтворення виробництва за рахунок власних коштів регіональної економіки. Воно є вихідною формою фінансового забезпечення, оскільки без наявності певного власного капіталу неможливо як розпочати будь-яку справу, так і надати певні гарантії розвитку й відтворення регіональної економіки. При цьому проводять розрахунки доцільності та ефективності витрачання власних коштів, форми їх мобілізації. Водночас це в жодному випадку не становить загрози створення фінансової автаркії, оскільки завжди присутній елемент використання кредитів, які необхідно повернути за рахунок власних коштів. У зв'язку з цим треба чітко розрізняти самофінансування як форму і як принцип фінансового забезпечення. Принцип самофінансування означає, що регулювання фінансової забезпеченості здійснюється за рахунок кредиту і потребує чіткого співвідношення між власними та запозиченими ресурсами.

Світовий та вітчизняний досвід показує, що власні ресурси (тобто самофінансування як форма фінансового забезпечення) призначені для покриття витрат на мінімально припустимому рівні. Решта ресурсів формується на основі використання позичкового капіталу. Головна перевага такої системи фінансового забезпечення полягає в тому, що вона сприяє максимально ефективному використанню наявних у суспільстві ресурсів на основі прискорення їх кругообігу. Збільшення питомої ваги власних ресурсів, навпаки, уповільнює кругообіг, а відповідно, і темпи соціально-економічного розвитку. Кредитування як форма фінансового забезпечення полягає у тимчасовому використанні позичених ресурсів. Якщо самофінансування — це вихідна форма фінансового забезпечення, то кредитування в умовах ринкової економіки є головною, провідною формою. Воно базується на принципах поворотності, терміновості, платності й матеріального забезпечення кредитів. За рахунок кредитування досягають значної економії суспільного капіталу шляхом використання одних і тих же фінансових ресурсів різними суб'єктами підприємницької діяльності, а це прискорює фінансовий обіг і стимулює до підвищення ефективності господарювання. При цьому визначають умови надання кредитів, гарантії і терміни їх повернення, окупність та ефективність кредитів [6, с. 30–35].

Основою фінансового регулювання як підсистеми фінансового механізму є правове регламентування розподільчих відносин у суспільстві, в окремих галузях і сферах державного регулювання, а також на окремих підприємствах. Фінансове регулювання є методом управління економічними та соціальними процесами за допомогою фінансів. Сфера фінансового регулювання економіки не може зводитись до будь-якої зміни фінансового механізму чи методу фінансового регулювання. Це особлива сфера управління фінансовими ресурсами на будь-якому рівні, що передбачає використання системи методів впливу на грошові відносини, які існують в економіці. Метод фінансового регулювання визначає характер дії фінансового механізму. Кожен метод може мати безліч модифікацій залежно від того, які елементи розподільчих відносин він включає. Кожен з елементів має цільове призначення у вигляді закріплених за ним функцій. Таким чином, у складі фінансового механізму створюється набір фінансових інструментів, за допомогою яких здійснюється вплив на різні сторони суспільного та економічного розвитку.

Видами таких інструментів у бюджетному регулюванні є бюджетне фінансування, трансфери, норми забезпечення, регіональні замовлення, а в податковому — податки, збори, платежі, внески, відрахування. Кожен склад фінансових інструментів змінюється залежно від завдань фінансової політики. Чим ширше втручання держави в економічні процеси та фінансову діяльність суб'єктів господарювання, тим більше інструментів використовується.

Наприклад, бюджетне регулювання як складову фінансового механізму можна поділити на структурні частини, для яких властиві окремі інструменти, що можуть використовуватись у фінансовому регулюванні залежно від економічних завдань держави в кожній конкретній ситуації. Характер і міра впливу держави через фінансові інструменти на соціально-економічний розвиток залежить як від методу розподільчих відносин, так і від того, які функції надані цим інструментам і наскільки повно вони реалізуються на практиці.

Перераховані ланки механізму бюджетного регулювання містять відповідні інструменти, за допомогою яких здійснюється вплив на суб'єктів фінансово-економічних відносин, між якими перерозподіляються потоки бюджетних фінансових ресурсів. Нині в Україні практика бюджетного регулювання і тенденції, які мають місце в механізмі її реалізації, свідчать про невідповідність бюджетного регулювання тим завданням, які воно повинно вирішувати. З кожним роком скорочується використання такої форми регулювання, як процентні відрахування від регульованих

доходів при постійному розширенні бюджетного дотування, що знижує зацікавленість органів місцевого самоврядування у пошуку резервів зміцнення доходної бази місцевих бюджетів і розвиває споживацькі тенденції.

Податковий механізм, у свою чергу, передбачає сукупність усіх відомих податкових інструментів регулювання (податки, збори, платежі, відрахування, податкове адміністрування та ін.), а їх застосування визначається відповідно до статті 95 Конституції України лише на підставі законодавчих актів України, які встановлюють порядок та сферу застосування цих інструментів. Податковий механізм є підсистемою бюджетного механізму, і йому відводиться досить важлива роль, оскільки саме за його допомогою забезпечується мобілізація основної частини доходів бюджету. Крім цього, механізм податкового регулювання не лише один із основних каналів формування доходів бюджету, а й самостійний інструмент регулювання в системі ФМДР, який реалізується за допомогою податкових пільг (податкових канікул, зниження ставок оподаткування, відтермінування платежів тощо), що, у свою чергу, є визначальним елементом розподільчих відносин, які забезпечуються завдяки таким функціям механізму оподаткування, як регулятивна, фіскальна та контрольна.

Інвестування у фінансовому механізмі визначається як фінансовий метод, що реалізується через інвестиції. Інвестиційний капітал — надзвичайно мобільна і раціональна форма концентрації та перерозподілу фінансових ресурсів, що забезпечує суспільний контроль за ефективністю використання коштів через вторинний ринок цінних паперів. Розрізняють інвестиції реальні (капіталовкладення) та фінансові (портфельні) інвестиції, тобто вкладення коштів в акції, облігації, інші цінні папери, які дають право на отримання прибутку від власності. Прикладом останніх є муніципальні зобов'язання органів місцевої влади.

На сьогоднішній день Україна виступає для іноземного інвестора як країна з вигідним географічним розміщенням, різноманітними природними ресурсами, плодоносним чорноземом, кваліфікованими кадрами та науковим потенціалом. Але поряд із цими перевагами є й недоліки, які знижують інвестиційну привабливість, а саме: нестабільність законодавства, відсутність податкового кодексу, низькі доходи населення, труднощі у відкритті бізнесу та виділенні ділянок для будівництва, політична нестабільність, рейдерство. Особливий наголос зарубіжні експерти роблять на високому рівні корупції, яка загрожує принципам демократії та верховенству закону.

Для вирішення цих проблем на державному рівні, на нашу думку, необхідно вдосконалювати державне управління соціально-економічним

розвитком регіонів України. Регіональна політика має бути відокремлена в самостійний вид державної економічної політики. Акцентувати увагу потрібно не стільки на довгострокових проблемах розміщення виробництва, а розглядати регіональний рівень економічної сфери як територіально диференційовану цілісність взаємопов'язаних однорівневих господарських комплексів. Іноземні інвестори набагато краще та ефективніше керують підприємствами, аніж це робить держава. Приватний власник намагається підвищити виробничі потужності за рахунок впровадження новітніх технологій, що призводить до зростання прибутку, як наслідок — підвищення заробітної плати та покращення соціального захисту працівників.

Важливим інструментом досягнення самодостатності регіонів має стати прискорення розвитку малого та середнього бізнесу як стратегічного напрямку розвитку територій. Рівень розвитку малого бізнесу в Україні нижчий в декілька разів (5–6 разів), ніж в розвинених країнах з ринковою економікою.

Головна ціль програм розвитку малого бізнесу в регіонах — забезпечення стабільних умов для подальшого функціонування малих та середніх підприємств, залучення широких верств населення до підприємницької діяльності, збільшення нових робочих місць. Для прискорення розвитку малого бізнесу необхідно посилити фінансову підтримку цього важливого сектору регіональної економіки, впровадити більш ефективні системи фінансування, кредитування й страхування і на цій основі забезпечити збільшення надходжень коштів до місцевих бюджетів, що позитивно вплине на динаміку економічного та соціального розвитку регіонів.

Висновки. Фактично політика фінансового забезпечення розвитку держави та її регіонів останніх років базувалась на використанні інструментів концепції базових потреб, забезпечуючи частково лише деякі з них, нехтуючи принципами інших

концепцій, що в умовах обмеженості фінансового потенціалу зумовило збільшення податкового тягаря на інших членів суспільства, порушуючи тим самим ідею справедливості та, відповідно, один із основних принципів сталого розвитку. Тому реалізація цілей соціально-економічного розвитку потребує розробки дієвого механізму формування й реалізації регіональної політики фінансового забезпечення розвитку держави. Така політика повинна враховувати стратегічні інтереси збалансованого функціонування регіону в соціально-економічному аспекті, що потребує глибоких теоретичних досліджень, узагальнення переваг та недоліків існуючих підходів з метою розробки та практичної реалізації регіональної політики фінансового забезпечення сталого функціонування кожної регіональної системи.

Література

1. Опарін В. М. Фінанси (загальна теорія) : навч. посібн. — 2-ге вид., доп. і перероб. / В. М. Опарін. — К. : КНЕУ, 2002. — 240 с.
2. Василик, О. Д. Теорія фінансів : підручн. / Д. Василик. — К. : НІОС, 2001. — 416 с.
3. Ковалюк О. М. Фінансовий механізм організацій економіки України (проблеми теорії і практики) : монографія / О. М. Ковалюк. — Львів : ЛНУ ім. Франка, 2002. — С. 22.
3. Сенчаков В. К. Финансовый механизм и его роль в повышении эффективности производства / В. К. Сенчаков. — М. : Финансы, 1979.
4. Козій І. С. Місце і значення фінансового забезпечення в структурі фінансового механізму / І. С. Козій // НЛТУ. — 2008. — № 18.9. — С. 223–229.
5. Бречко О. Теоретичні аспекти фінансового механізму державного регулювання економіки регіону / О. Бречко // Наука молода. — 2004. — № 2. — 30–35
6. Фінанси : навч. посібн. / О. П. Близнюк, Л. І. Лачкова, В. І. Оспішев та ін. ; за ред. І. В. Оспіщева. — К. : Знання, 2006. — 415 с. — С. 59.

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТРАХУВАННЯ МАЙНА ГРОМАДЯН В УКРАЇНІ

Анотація. У статті акцентується увага на сучасних проблемах недосконалості законодавства у галузі страхування. Це спричиняє низку проблем у страхуванні майна громадян. До них відносять відсутність закону «Про договір страхування», який би враховував специфіку страхування майна громадян, невизначеність поняття договору страхування майна, відсутність положень щодо дистанційного укладення договорів страхування майна фізичних осіб тощо.

Ключові слова: закон «Про договір страхування», договір страхування майна, істотні умови договору страхування майна, страхова культура, страховий поліс.

Summary. The article focuses on contemporary issues imperfection of legislation in the insurance industry. This causes a number of problems in the property insurance. These include the absence of a law «On insurance contract» that would take into account the specifics of property insurance; The concept of uncertainty of property insurance; no provisions for remote contract of insurance of natural persons and so on.

Key words: law «On insurance contract», a contract of property insurance, the essential terms of the contract of insurance, property insurance culture, an insurance policy.

Постановка проблеми. Правове забезпечення будь-якої галузі економіки є головною умовою її функціонування у сучасному цивілізованому світі. Страхування майна громадян є важливим компонентом у забезпеченні соціального захисту населення країни, підвищення його добробуту. Успішне розв'язання суперечок між сторонами бізнес-процесів, що виникають у взаємовідносинах між страхувальником і страховиком, є показником досконалості правового забезпечення галузі; що впливає на формування довіри до страхового бізнесу та на імідж страхових компаній. Тому розвиток та удосконалення законодавства у галузі страхування майна громадян є одним із важливих напрямів її активізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальним питанням правового регулювання страхування присвячено праці А. Граве, В. Грибанова, В. Ідельсона, О. Йоффе, Н. Легздинга, Л. Лунца, Я. Магазинера, В. Мамутова, С. Михайлова, В. Ойгензіхта. Особливе місце у розробленні загальної теорії правової регламентації страхування посідають наукові роботи В. К. Райхера, В. І. Себровського та А. Манеса.

Однак, незважаючи на вагомий внесок зазначених вчених у вирішення проблем правового забезпечення страхування, поглиблених досліджень потребують питання законодавчого врегулювання відносин зі страхування майна громадян.

Мета статті — виявлення проблем у правовому забезпеченні страхування майна громадян та обґрунтування потенційних шляхів їх вирішення.

Інформаційну базу дослідження складають :законодавчі та нормативні акти України, які регламентують діяльність страховиків; матеріали Міністерства фінансів України та Національної комісії, що здійснює державне регулювання у

сфері ринків фінансових послуг; офіційні статистичні матеріали; спеціальна економічна література; матеріали семінарів, конференцій тощо. У процесі дослідження застосовувались: діалектичний метод пізнання, метод наукової абстракції, аналізу та синтезу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сфера страхових відносин базована на відповідній правовій основі, що містить значну кількість різноманітних нормативно-правових актів, які загалом утворюють страхове законодавство. Правові норми, що складають його зміст, утворюють комплексний правовий інститут — страхове право. Вони регламентують суспільні відносини, що виникають у процесі формування і використання спеціальних страхових фондів грошових коштів. Різноманітність і складність названих суспільних відносин зумовили потребу у їхній правовій регульованості нормами різних галузей права: адміністративного, фінансового, цивільного, соціального забезпечення тощо [1, с. 187–205].

Джерелами страхового права є нормативно-правові акти різного рівня і, як зазначалося, низку галузей вітчизняного законодавства, що також зумовлено комплексним характером цього інституту. До важливих нормативних актів, норми яких регулюють відносини страхування і є основними в системі страхового законодавства, належать: Конституція України, Цивільний кодекс України, Господарський кодекс України, Закон України «Про страхування», укази та розпорядження Президента, постанови (розпорядження) уряду, акти галузевих міністерств та відомств (положення, інструкції, регламенти, правила, статuti), локальні нормативні акти [1, с. 190].

Закон «Про страхування» є головним державним актом, в якому визначаються основні

поняття, обов'язки та права сторін. Правове забезпечення страхування майна громадян не є досконалим. У сучасних умовах існує низка питань, які залишаються поза правовим полем. Виявлені проблеми свідчать про необхідність удосконалення нормативно-організаційного забезпечення страхових відносин.

Перш за все з'ясування потребує поняття договору страхування майна. Як відомо, договір страхування забезпечує низку бізнес-процесів у взаємовідносинах між страхувальником та страховиком. У розрізі видів страхування такі процеси різняться і не можуть розглядатися у загальному виді. Тому є пропозиція прийняття окремого закону України «Про договір страхування», у якому поняття, права та обов'язки сторін у процесі взаємодії будуть визначені та регламентовані у розрізі видів страхування. Для страхування майна громадян це має стати важливим етапом у забезпеченні його активізації.

Прийняття закону «Про договір страхування» забезпечить можливість визначити у ньому поняття договору страхування майна, яке на теперішній час відсутнє.

Так, у Законі України «Про страхування» договір страхування — це письмова угода між страхувальником і страховиком, згідно з якою страховик бере на себе зобов'язання у разі настання страхового випадку здійснити страхову виплату страхувальнику або іншій особі, визначеній у договорі страхування страхувальником, на користь якої укладено договір страхування (надати допомогу, виконати послугу тощо), а страхувальник зобов'язується сплачувати страхові платежі у визначені строки та виконувати інші умови договору [2].

О. Д. Вовчак зазначає, що договір страхування є цивільно-правовою угодою між страхувальником і страховиком, що регулює їхні взаємні обов'язки відповідно до умов визначеного виду страхування. У своїй основі договір страхування — це договір про передання та прийняття ризику. Страховик за страхову премію зобов'язується відшкодувати страхувальнику втрати, які відбулися у зв'язку з настанням зумовленої в договорі події. Договір укладається на основі правил страхування [3, с. 50–55].

С. С. Осадець визначає, що договір страхування — це угода двох або кількох осіб, яка спрямована на встановлення, зміну або розірвання між ними правових зв'язків (прав і обов'язків) [4, с. 156–166].

Підсумовуючи, сутність договору страхування майна уточнимо таким чином — це письмова угода між страхувальником і страховиком, згідно з якою страховик бере на себе зобов'язання здійснити страхову виплату (надати допомогу, виконати послугу тощо) страхувальнику або іншій

особі, визначеній у договорі страхування страхувальником у разі знищення або пошкодження майна, а страхувальник зобов'язується сплачувати страхові платежі у визначені строки та виконувати інші умови договору.

Щороку українські суди розглядають приблизно 1,5 мільйона цивільних справ [5]. Інформацію щодо того, скільки з них припадає на частку страхових компаній, страховики розкривають вкрай неохоче. Ані у Верховному Суді загальної юрисдикції, ані у Верховному Господарському Суді такої статистики не ведуть. Немає таких даних і в Нацфінпослуг і у громадської організації страховиків [6]. Проте відомими є причини, за якими клієнти страхових компаній звертаються до Феміди. Як правило, це розмір страхового відшкодування, який не задовольняє клієнта, та відмова у виплаті. Причому дійсно обґрунтовані вимоги виплатити гроші складають дуже незначний відсоток. В основному ж громадяни просто неправильно тлумачать закон, договір або правила страхування. Страхувальники ставлять свій підпис під договором страхування, не читаючи його і не знайомлячись із правилами страхування [7].

Дійсно, у судах страхувальники нерідко посилаються на те, що вони не були ознайомлені з правилами страхування, хоча, як правило, у договорах зазначено, що страхувальник із правилами ознайомлений. Такий обов'язок, закріплений у статті 20 Закону № 85/96-ВР, не завжди виконується страховиком. Для ознайомлення з правилами страхування, які є багатосторінковим документом, містять значний обсяг специфічної інформації та термінології, незрозумілих для широкого загалу, недостатньо лише разового прочитання їх в умовах обмеженого часу та можливостей під час укладення договору. Для повного ознайомлення із зазначеними правилами необхідно видати клієнту копію у постійне користування. Правила страхування за своєю природою є локальним нормативним актом для страховика і, не будучи правовим актом, не мають юридичної сили та не є обов'язковими для страхувальника. Для того, щоб ці правила стали джерелом регулювання страхового правовідношення та обов'язковими для обох сторін, вони тим чи іншим чином мають бути вписані у договір страхування. Тобто первинним у взаємовідносинах сторін є договір, і якщо в ньому міститься посилання на правила страхування, то в такому випадку вони будуть обов'язковими для обох сторін.

Причинами відмови у виплаті страхового відшкодування часто є нерозуміння страхувальником, неправильне або спірне трактування таких понять, як набрання чинності договору страхування, строки повідомлення про настання страхового випадку тощо.

Законодавець у ст. 18 Закону № 85/96-ВР розмежовує поняття «укладення» договору і «набрання ним чинності». Договір страхування набирає чинності з моменту внесення першого страхового платежу, якщо інше не передбачено договором страхування. Тобто момент укладення договору може не збігатися з моментом набрання ним чинності. Юридичне значення має той факт, що коли договір страхування укладено, але перший платіж не внесено (тобто договір не набрав чинності), страховик не зобов'язаний здійснювати страхову виплату, навіть якщо випадок відбувся.

Стосовно моменту набрання чинності договором страхування, тобто здійснення першого платежу, слід враховувати, що коли він здійснюється готівкою, то цей факт має підтверджуватися видачею встановленого законодавством розрахункового документа — квитанції, касового чека тощо. При сплаті першого платежу у безготівковій формі договір набирає чинності з дати надходження коштів на рахунок страховика, якщо сторони не домовилися про інше в договорі.

Щодо форми договору страхування: вона є письмовою, причому недотримання цієї вимоги, встановленої ст. 981 ЦК, робить такий договір недійсним. Проте в цьому випадку слід пам'ятати положення ч. 2 ст. 218 ЦК: якщо договір укладено усно і одна зі сторін здійснила платіж, а інша прийняла його, можливе визнання договору дійсним. Інакше договір є недійсним з моменту його укладення і жодних цивільно-правових наслідків, крім наслідків недійсності договору, не породжує.

Виникають спірні питання і стосовно застосування вимог п. 5 ч. 1 ст. 989 ЦК щодо неповідомлення страховика про настання страхового випадку у строк, встановлений договором, і створення йому в такий спосіб перешкод у визначенні обставин, характеру та розміру збитків. Наслідком невиконання страхувальником цього обов'язку є відмова страховика від здійснення страхової виплати відповідно до п. 5 ч. 1 ст. 991 ЦК.

Відповідно до п. 5 ч. 1 ст. 991 ЦК страховик має право відмовитися від здійснення страхової виплати у разі несвоєчасного повідомлення страхувальником без поважних на те причин про настання страхового випадку.

У системному зв'язку з п. 5 ч. 1 ст. 989 ЦК, яким на страхувальника покладено обов'язок повідомити страховика про настання страхового випадку у строк, встановлений договором, правове значення має повідомлення страховика про настання страхового випадку у строк, який дає страховику можливість дослідити обставини справи та дійти висновку про визнання його страховим випадком чи відмову в цьому. Сам факт порушення страхувальником визначеного договором страхування строку подання документів, що стосуються страхового випадку, за наявності факту своє-

часного повідомлення страховика про настання страхового випадку не може бути підставою для відмови від здійснення страхової виплати.

За змістом ч. 1 ст. 991 ЦК та ч. 1 ст. 26 Закону № 85/96-ВР страховик має право відмовитися від здійснення страхової виплати у разі одержання страхувальником повного відшкодування збитків за договором майнового страхування від особи, яка їх завдала. Тобто, виходячи зі змісту цих норм, можна зробити висновок, що коли виникає страховий випадок, страховик зобов'язаний виплатити страхове відшкодування, а інші умови договору є підставою для відмови лише в тому разі, якщо таке порушення положень договору страхувальником перешкодило страховику переконатися, що ця подія є страховим випадком, і має оцінюватися окремо у кожному випадку. Зокрема, несвоєчасне повідомлення страховика про настання страхового випадку саме по собі не може бути підставою для відмови від страхового відшкодування, а лише в тому випадку, коли воно позбавляє страховика можливості дізнатися, чи є ця подія страховим випадком, тобто якщо буде доведено, що відсутність у страховика відомостей про це могло вплинути на його обов'язок виплатити страхове відшкодування.

Договір страхування та закон передбачають строки виплати відшкодування, але страховик може перевіряти обставини страхового випадку, тому цілком можливо на законних підставах затягувати процес щодо прийняття рішення про визнання випадку страховим та виплату страхового відшкодування. Прикладом цього є справа Київського районного суду м. Полтави за позовом М. до страхової компанії «Інкомстрах». Під час розгляду справи суд встановив, що після настання страхового випадку страхувальник на виконання своїх зобов'язань своєчасно надав страховику всі необхідні документи. Страховик, незважаючи на встановлений умовами договору строк для прийняття рішення про виплату страхового відшкодування або відмову у такій виплаті, таких рішень не прийняв. На підтвердження своїх вимог про отримання страхового відшкодування страхувальник неодноразово направляв заяви-вимоги про страхові виплати, що також залишалися без реагування. Після сплину піврічного строку очікування рішення страхової компанії про виплату страхового відшкодування або про відмову в цьому позивач звернувся до суду за захистом свого права. Зважаючи на це, на думку колегії суддів зазначеного суду, відсутність як такого рішення страховика про відмову у виплаті страхового відшкодування не може вважатися підставою для відмови у задоволенні позову про стягнення таких виплат, оскільки останнє може свідчити про зловживання страховиками своїми правами та мати на меті навмисне затягування строків виконання зобов'язань перед страхувальниками.

У кожному окремому випадку суду необхідно зібрати докази та оцінити, чи були затягування та бездіяльність страховика фактичною відмовою у виплаті страхового відшкодування [7].

Досі нормативно неврегульованим залишається страхування майна громадян через Інтернет. У період економічної кризи, коли учасники страхового ринку активно шукають способи заощадження, дистанційне обслуговування стає дедалі популярнішим. Інтернет-страхування допомагає економити, а ще воно дозволяє страховику та страховим посередникам обслуговувати найбільшу кількість клієнтів у найменші строки. Утім, незважаючи на поширення технологій прямих продажів на продаж страхових послуг через Інтернет, ці процеси майже неврегульовані законодавчо. Інтернет-страхування передбачає укладення та обслуговування договорів страхування за допомогою дистанційних засобів зв'язку. І хоча сучасні технології дозволяють здійснити всі дії з укладення договору без фізичної присутності сторін правочину, використання паперових бланків і форм у страховому процесі не піддається швидким змінам. Очевидно, проблема пов'язана із правовим регулюванням, яке не дозволяє використовувати новітні технології повною мірою. Імперативна вимога законодавства (ст. 981 ЦК, ст. 16 Закону «Про страхування») щодо письмової форми договору страхування дозволяє здійснити цей правочин дистанційно лише із застосуванням електронного цифрового підпису (*dani* — ЕЦП). Відповідно до закону використання ЕЦП не змінює порядку підписання договорів, встановленого для вчинення правочинів у письмовій формі. Водночас ЦК закріплює, що використання ЕЦП припускається у випадках, встановлених законом, іншими актами цивільного законодавства або за письмовою згодою сторін (ст. 207 ЦК), яка має містити зразки відповідного аналога власноручних підписів. Оскільки в законодавстві про страхування немає вказівки на припустимість використання ЕЦП під час укладення договорів страхування, необхідна письмова згода сторін. Але процедура надання такої згоди не зовсім зрозуміла: чи буде вимога щодо її надання виконаною, наприклад, при обміні електронними листами із зразками ЕЦП? Законодавство не роз'яснює це питання, а відповідної практики укладення договору страхування в Україні, на жаль, немає. Недостатньо врегульованим є також статус паперових копій електронних документів і порядок їх посвідчення. Нотаріусам надано повноваження посвідчувати ЕЦП за наявності в них відповідної технічної можливості для роботи з електронними документами. Центри сертифікації мають право засвідчувати наявність електронного документа на певний момент часу. Але хто і в якому порядку має посвідчувати паперові копії документа, законодавство не пояс-

нює. Зазначені прогалини спричиняють низький попит на послуги ЕЦП. Недивно, що відносини щодо використання цифрового аналогу власноручного підпису розвиваються в Україні дуже повільно. Зокрема, Закон «Про електронний цифровий підпис» і Закон «Про електронні документи та електронний документообіг» набрали чинності 1 січня 2004 р., а перший центр сертифікації ЕЦП було відкрито лише в січні 2006 р. В Україні зареєстровано 35 суб'єктів, які надають послуги, пов'язані з ЕЦП. Це засвідчувальні центри та центри сертифікації, з яких лише 20 акредитовані. А щоб ЕЦП можна було прирівняти за правовим статусом до власноручного підпису, потрібно користуватися послугами виключно акредитованих центрів. Не менш важливо й те, що вартість програмного забезпечення для користування ЕЦП з посиленням сертифікатом відкритого ключа, що може використовуватися без обмеження відповідно до законодавства України, становить близько 500 грн. Небезпідставними є сумніви щодо великої кількості бажаючих придбати таке програмне забезпечення для укладення договору страхування. Викладене дозволяє зробити висновок про необхідність удосконалення законодавства у сфері електронного документообігу для підвищення довіри потенційних користувачів ЕЦП до електронного документообігу та популяризації дистанційного укладення договорів страхування майна фізичних осіб.

Страховики вже декілька років інтегрують у власні сайти інтерфейс для розрахунку за страхові послуги електронними грошима, незважаючи на те, що їх використання майже неврегульоване в Україні. Нацкомфінпослуг займає позицію невтручання в регулювання цих процесів, посилаючись на відсутність повноважень (лист Держфінпослуг № 397/08-11 від 15.04.2004 р.), а Національний Банк України регулює виключно діяльність банків, пов'язану з випуском електронних грошей, та її моніторинг (Положення про електронні гроші в Україні, затверджене Постановою правління НБУ № 178 від 25.06.2008 р.). Залишається чекати на прийняття Закону «Про електронну комерцію», який закріпить взаємні права, обов'язки та відповідальність користувачів електронних грошей та торговців товарами і послугами. Дистанційне надання страхових послуг вимагає і посиленої уваги до питань захисту прав споживача — сторони договору, менш поінформованої щодо споживаної послуги і через це менш захищеної, ніж продавець. Недостатній рівень захисту прав споживачів зменшує їхню довіру до ринку страхових послуг, скорочує попит на них та погіршує інвестиційний клімат на ринку. Для подолання таких негативних наслідків уряд проводить активну роботу із врегулювання сфери захисту прав споживачів. Так, у 2009 р. було

розроблено Концепцію захисту прав споживачів небанківських фінансових послуг (далі — Концепція), у 2010 р. затверджено План заходів щодо її реалізації. Концепція передбачає приведення українського законодавства у відповідність до законодавства ЄС, зокрема — до Директиви Європейського Парламенту та Ради ЄС про дистанційну торгівлю та фінансові послуги споживачам № 2002/65/ЄС від 23.09.2002 р. Серед напрямів захисту прав споживачів, які Україні бажано запозичити з європейського досвіду, можна виокремити захист від нав'язування послуг споживачу, а також заходи щодо захисту від шахрайського використання пластикової карти. Окремої уваги потребує захист персональних даних споживача. Інтернет-страхування нерозривно пов'язане зі збереженням інформації про страхувальника в базах даних страховика. На сьогодні в Україні немає спеціального закону, який би чітко визначав, що є персональними даними і який режим доступу на них поширюється. Конституція закріплює загальну заборону на збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди. Закон «Про інформацію» декларує, що інформація про особу охороняється законом, але не класифікує таку інформацію як конфіденційну. Згідно із Законом «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах» захищається інформація з обмеженим доступом, вимога щодо захисту якої встановлена законом. У сфері страхування Нацкомфінпослуг вимоги щодо забезпечення конфіденційності та захисту даних в інформаційних системах встановлено тільки для страховиків, що здійснюють страхування життя. Очевидно, що неузгодженість термінів і прогалини в регулюванні відносин щодо захисту персональних даних спричиняють потребу в уніфікованому акті у цій сфері. Тільки 1 січня 2011 р. набрав чинності Закон «Про захист персональних даних», проект якого було зареєстровано у ВР ще 25 березня 2008 р., а прийнято парламентом лише 1 червня 2010 р. Оцінка цього нормативно-правового акта не може бути однозначною і заслуговує на окрему статтю. Зауважимо лише, що цей Закон є новим кроком України до європейської інтеграції та забезпечення основоположних прав людини. Проте вже зараз юристи та представники бізнес-кіл дискутують з приводу недоцільності та практичної неможливості виконання положень нового документа. Інтернет-страхування є технологією продажу страхових послуг, вигідною як для їх продавців, так і для їх споживачів. Страховики економлять на адміністративних витратах та швидше обслуговують клієнтів. Споживачі отримують рівний доступ до максимально широкого асортименту страхових послуг. Водночас використання цієї технології потребує детальнішого та чіткішого правового регулювання електронного документообігу в ци-

вільному обігу, нормативного закріплення статусу користувачів електронних грошей, приведення законодавства про захист прав споживачів у відповідність до актів європейського законодавства [8].

Висновки і пропозиції. Недосконалість правового забезпечення у страхуванні майна громадян створює низку проблем. У напрямку європейського розвитку необхідним є нормативне врегулювання відносин, що виникають між сторонами страхового договору на різних етапах бізнес-процесів. На мою думку, потрібно прийняти Закон України «Про договір страхування», де має бути визначено поняття договору страхування майна громадян. Страховики не повинні нехтувати обов'язком ознайомлювати страхувальника із правилами страхування, пояснювати, яким чином будуть врегульовуватися спірні питання. Страхувальники, у свою чергу, не повинні ставити свій підпис під договором страхування, не читаючи його і не знайомлячись із правилами страхування. Усе це має стати запорукою прозорого розвиненого страхового бізнесу. Необхідним є і нормативне врегулювання дистанційного укладання договорів страхування майна, без якого розвиток галузі не є можливим.

Література

1. Берлач А. І. Фінансове право України : навч. посіб. / А. І. Берлач. — К. : Університет «Україна», 2008. — 328 с.
2. Закон України «Про страхування»: прийнятий Верховною Радою України 07.03.1996 р. № 85/96-ВР : текст зі змінами станом на 11.07.2014 р. / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — К. : Парлам. вид-во, 1996. — 78 с.
3. Вовчак О. Д. Страхова справа : підручник / О. Д. Вовчак. — К. : Знання, 2011. — 390 с.
4. Страхування : підручник / [керівник авт. колективу і наук. ред. С. С. Осадець]. — Вид. 2-ге, перероб. і доп. — К. : КНЕУ, 2002. — 599 с.
5. Статистичні дані Вищого Спеціалізованого Суду України з розгляду цивільних справ [Електронний ресурс]. — Режим доступу : sc.gov.ua/ua/sudova_statistika.html.
6. Для страховщиків настал судний день [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://delo.ua/finance/dlja-strahovcshikov-nastal-sud-57062/?supdated_new=1421969158.
7. Судова практика розгляду цивільних справ, що виникають з договорів страхування [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/3adf2d0e52f68d76c2256c080037bac9/ab5e8816c6475569c2257905003047c1?OpenDocument>.
8. Інтернет-страхування в Україні: правовий аспект [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://legalweekly.com.ua/index.php?id=16061&show=news&newsid=122102>.

АННОТАЦИИ

Антошкина Л. И., Сологуб О. П. Прогнозы глобальной конкуренции в мировой экономике (часть I). — С. 9.

Аннотация. Исследованы тенденции экономического противостояния основных центров и экономико-политических союзов глобализованного мира.

Ключевые слова: глобализация, конкуренция, мировая экономика.

Кирова Л. Л., Петков О. С. Развитие аграрного сектора стран Центральной и Восточной Европы (ЦВЕ) с точки зрения кластеризации сельскохозяйственного производства. — С. 18.

Аннотация. Проанализированы процессы кластеризации сельскохозяйственного производства и предложены основные механизмы развития.

Ключевые слова: конкуренция, кластер, агропродовольственная система, кластеризация, сельскохозяйственное производство, производительность труда.

Горпинич О. В. Анализ научных взглядов на формирование рыночных отношений. — С. 23.

Аннотация. История становления рыночной экономики свидетельствует о несовершенстве ее основополагающих принципов, которое отражается в системе экономических блокираторов, к важнейшим из которых относятся монополизм, безработица, инфляция, социальное неравенство и бедность. Нынешнее время дня на Украине все четче проявляет тенденцию к органическому и обоснованному разделению института государственной собственности с системой рыночных отношений.

Ключевые слова: капитализм, социализм, рыночный механизм, рынок, классическая теория рыночной экономики, неоклассическая школа, кейнсианское учение о рыночной экономике, теории монетаризма и рациональных ожиданий, теории и модели экономического роста, неолиберализм и социальное рыночное хозяйство.

Настич В. Г. Состояние и проблемы продовольственной безопасности Украины. — С. 25.

Аннотация. Проведен анализ основных составляющих потребительского аспекта продовольственной безопасности, рассмотрены основные методы усовершенствования системы государственного регулирования обеспечения

продовольственной безопасности и определены направления политики государства.

Ключевые слова: продовольственная безопасность, национальная безопасность, агропромышленный комплекс, пищевая промышленность, система безопасности.

Рунчева Н. В. Маркетинговые стратегии корпоративных агроформирований. — С. 29.

Аннотация. Проанализировано использование маркетинговых инструментов на государственном уровне, которое позволит государству выступить реализатором эффективного развития аграрного рынка. Очерчены приоритетные направления аграрных корпораций.

Ключевые слова: маркетинговые стратегии, агромаркетинг, интеграция, аграрный рынок, агрохолдинг.

Соловьев Д. И. Оценка эффективности программы создания заграничных туристических представительств. — С. 33.

Аннотация. На основе теоретического анализа научных подходов и их обобщения проведено исследование теоретических и практических аспектов оценки эффективности программы создания заграничных туристических представительств.

Ключевые слова: государственное регулирование туристической сферы, туризм, туристическая сфера, зарубежные туристические представительства.

Степанчук С. А. Современное состояние развития человеческого потенциала в национальной экономике Украины. — С. 35.

Аннотация. Статья посвящена диагностике и оценке развития человеческого потенциала страны. На основе результатов исследований очерчены приоритетные направления развития человеческого потенциала в национальной экономике. Проведенный мониторинг позволил определить подходы по совершенствованию механизма формирования и использования человеческого и интеллектуального потенциалов Украины.

Ключевые слова: человеческий потенциал, индекс развития человеческого потенциала, интеллектуальный капитал, интеллектуальный потенциал.

Елисеенко Е. В., Скобелева. А. С. Принципы формирования цен на услуги предприятий санаторно-курортной сферы. — С. 41.

Аннотация. В статье проведен анализ концептуальных основ рыночного механизма ценообразования в санаторно-курортной сфере и выявлена динамика изменения цен на туристично-рекреационные услуги в зависимости от сезонности.

Ключевые слова: ценообразование, прямой маркетинг, предприятия санаторно-курортной сферы, услуги, доход.

Компаниец Т. И. Психологические аспекты рекламы как инструмента успешного сбыта продукции. — С. 46.

Аннотация. В статье исследуется суть понятия рекламы, а также технологии психологического влияния, которое используется для увеличения покупательской способности.

Ключевые слова: реклама, психология рекламы, нейромаркетинг, аромамаркетинг, Product placement, нейролингвистическое программирование.

Маркова Н. А., Киосева И. А. Имитационное моделирование управления запасами. — С. 50.

Аннотация. В статье рассмотрены модели управления запасами и описана имитационная модель, использование которой позволяет разработать оптимальную стратегию управления запасами в условиях риска и неопределенности, которые обусловлены вероятностным потребительским спросом.

Ключевые слова: оптимизационная модель, имитационная модель, запасы, спрос, потребление.

Олейник Т. И., Олейник О. А. Агроинтеграция — фактор повышения эффективности сельскохозяйственного производства. — С. 56.

Аннотация: В статье освещено направление становления и развития интеграционных процессов в сельском хозяйстве как залог финансовой стабилизации и роста производственного потенциала производителей сельскохозяйственной продукции и обусловлен социально-экономический эффект образования агроинтегрированных предприятий.

Ключевые слова: агроинтеграция, сельское хозяйство, аграрный бизнес, агрохолдинг, государственная поддержка, эффективность.

Сталинская Е. В. Факторы институционального обеспечения экономической безопасности промышленных предприятий. — С. 60.

Аннотация. В статье рассматриваются факторы институционального обеспечения экономической безопасности промышленных предприятий, которые регламентируются законодательными нормативно-правовыми актами и соответствующими отраслевыми положениями и направлены на осуществление производствен-

ной стратегии, достижение надлежащего уровня экономической безопасности предприятия.

Ключевые слова: факторы институционального обеспечения, экономическая безопасность, промышленное предприятие, факторы влияния, риски, экономические потери, уровень экономической безопасности

Антошкин В. К. Уровень социально-экономической безопасности регионов Украины. — С. 65.

Аннотация. Автором представляется методика анализа уровня СЭБ регионов Украины для обеспечения стабильного уровня социально-экономической безопасности и способности противостоять кризисным явлениям в экономике.

Ключевые слова: социально-экономическая безопасность, кластерный анализ, группировки, регионы.

Пятак И. В. Кластеризация экономики как эффективная форма организации инновационной деятельности и социально-экономического развития регионов. — С. 71.

Аннотация. Кластеризация экономики является необходимым условием обеспечения перманентного инновационного развития участников инновационного процесса. Наиболее эффективной формой кластеризации является создание инновационных кластеров в регионах на основе интеграционного взаимодействия институтов науки и образования с производственными предприятиями при поддержке государственных структур, которые на практике обеспечиваются функционированием инновационной инфраструктуры для подкрепления производственного потенциала научно-инновационным потенциалом.

Ключевые слова: инновационный процесс, инновационный кластер, кластеризация, кластерный подход, социально-экономическое развитие, научно-инновационный потенциал, конкурентоспособность.

Бучакчийская Ю. А. Финансовое планирование как предпосылка финансовой стабильности предприятия. — С. 75.

Аннотация. В статье доказана целесообразность разработки финансовых планов как одной из главных предпосылок финансовой стабильности в управлении производственно-финансовой деятельностью предприятия. Проанализирована специфика организации процесса финансового планирования и выделена методология его проведения.

Ключевые слова: предприятие, планирование, прибыль, стратегическое планирование, финансовая стабильность, финансовое планирование.

Комарова И. В. Приоритеты государственной финансовой поддержки аграрного сектора Украины в условиях бюджетных ограничений кризисного периода. — С. 79.

Аннотация. Выявлены тенденции, сложившиеся в государственном финансировании аграрного сектора Украины: значимость расходов на сельское хозяйство в бюджетах, соотношения между направлениями финансирования, динамика прямой и не прямой поддержки. Очерчены приоритетные направления государственной финансовой поддержки аграриев в условиях недостатка бюджетных средств.

Ключевые слова: государственная финансовая поддержка, бюджетное финансирование, не прямая бюджетная поддержка, аграрный сектор.

Рудая Р. В. Финансовое обеспечение социально-экономического регулирования регионов. — С. 85.

Аннотация. В статье исследованы стратегические интересы сбалансированного функционирования региона в социально-экономическом аспекте с целью разработки и практической реализации региональной политики финансового обеспечения устойчивого функционирования каждой региональной системы.

Ключевые слова: финансово-экономические приоритеты, финансовое обеспечение, социально-экономическое развитие, финансово-хозяйственные процессы, экономическое управление, финансовый механизм, финансовое обеспечение, самофинансирование, налоговый механизм.

Черная И. А. Проблемы правового обеспечения страхования имущества граждан в Украине. — С. 89.

Аннотация. В статье акцентируется внимание на современных проблемах несовершенства законодательства в сфере страхования. Это является причиной ряда проблем в страховании имущества граждан. К ним относят отсутствие закона «О договоре страхования», в котором была бы учтена специфика страхования имущества граждан, неопределенность понятия договора страхования имущества, отсутствие положений дистанционного заключения договоров страхования имущества физических лиц и т. д.

Ключевые слова: закон «О договоре страхования», договор страхования имущества, существенные условия договора страхования имущества, страховая культура, страховой полис.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Антошкіна Лідія Іванівна, ректор Бердянського університету менеджменту і бізнесу, доктор економічних наук, професор.

71118, Запорізька обл., м. Бердянськ, вул. Свободи, 117-А.

Наукові інтереси: економіка вищої освіти, стратегічне управління підприємством.

Єлісєєнко Олена Володимирівна, асистент кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності Бердянського університету менеджменту і бізнесу.

71118, Запорізька обл., м. Бердянськ, вул. Свободи, 117-А.

Наукові інтереси: підвищення конкурентоспроможності економіки України в умовах світового господарства.

Скобєлєва Ганна Сергіївна, асистент кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності Бердянського університету менеджменту і бізнесу.

71118, Запорізька обл., м. Бердянськ, вул. Свободи, 117-А.

Наукові інтереси: розвиток інвестиційно-іноваційної діяльності промислових підприємств України.

Сологуб Олена Петрівна, завідувач кафедри маркетингу Національного університету харчових технологій, доктор економічних наук, професор.

01033, м. Київ, вул. Володимирська, 68.

Наукові інтереси: продуктивність регіональної економіки, демографічні інтереси.

Кірова Людмила Леонідівна, старший викладач кафедри економічної теорії Бердянського університету менеджменту і бізнесу, кандидат економічних наук.

71118, Запорізька обл., м. Бердянськ, вул. Свободи, 117-А.

Наукові інтереси: проблеми формування та розвитку сільськогосподарської кооперації

Горпинич Оксана Володимирівна, доцент кафедри економіки підприємств Бердянського університету менеджменту і бізнесу, кандидат економічних наук.

71118, Запорізька обл., м. Бердянськ, вул. Свободи, 117-А.

Наукові інтереси: ефективність організаційно-економічного реформування сільського господарства.

Настич Вікторія Григорівна, асистент кафедри економічної теорії Бердянського університету менеджменту і бізнесу.

71118, Запорізька обл., м. Бердянськ, вул. Свободи, 117-А.

Наукові інтереси: розвиток сільськогосподарського виробництва.

Рунчева Наталя Вікторівна, доцент кафедри обліку, аналізу і аудиту Бердянського університету менеджменту і бізнесу, кандидат економічних наук, доцент.

71118, Запорізька обл., м. Бердянськ, вул. Свободи, 117-А.

Наукові інтереси: корпоративне управління економіки сільського господарства на регіональному рівні.

Соловійов Денис Ігорович, старший викладач кафедри обліку, аналізу і аудиту Бердянського університету менеджменту і бізнесу, кандидат економічних наук.

71118, Запорізька обл., м. Бердянськ, вул. Свободи, 117-А.

Наукові інтереси: державне регулювання курортно-туристичної діяльності.

Степанчук Світлана Олександрівна, аспірант кафедри маркетингу Національного університету харчових технологій, м. Київ.

30500, Хмельницька обл., м. Полонне, вул. Л. Українки, 106/23.

Наукові інтереси: інтелектуальний потенціал національної економіки.

Компанієць Тетяна Ігорівна, старший викладач кафедри маркетингу Бердянського університету менеджменту і бізнесу.

71118, Запорізька обл., м. Бердянськ, вул. Свободи, 117-А.

Наукові інтереси: кластерна політика.

Кюсєва Ірина Анатоліївна, старший викладач кафедри математики та математичних методів Бердянського університету менеджменту і бізнесу.

71118, Запорізька обл., м. Бердянськ, вул. Свободи, 117-А.

Наукові інтереси: методика викладання математичних дисциплін, застосування математичних методів та моделей в економіці.

Маркова Наталя Олександрівна, старший викладач кафедри математики та математичних методів Бердянського університету менеджменту і бізнесу.

71118, Запорізька обл., м. Бердянськ, вул. Свободи, 117-А.

Наукові інтереси: математичне моделювання бізнес-процесів, застосування математичних методів та моделей в економіці.

Олійник Олег Олександрович, доцент кафедри обліку, аналізу і аудиту Бердянського університету менеджменту і бізнесу, кандидат економічних наук, доцент.

71118, Запорізька обл., м. Бердянськ, вул. Свободи, 117-А.

Наукові інтереси: інтеграційні процеси у сільському господарстві.

Олійник Тетяна Іванівна, доцент кафедри обліку, аналізу і аудиту Бердянського університету менеджменту і бізнесу, кандидат економічних наук.

71118, Запорізька обл., м. Бердянськ, вул. Свободи, 117-А.

Наукові інтереси: управління виробничою складовою інтегрованих сільськогосподарських підприємств.

Сталінська Олена Вікторівна, професор кафедри економіки підприємства Донецького національного університету (м. Вінниця), доктор економічних наук, доцент.

21021, м. Вінниця, вул. Пірогова, 107а, кв. 85.

Наукові інтереси: стратегічне управління підприємствами, економічна безпека підприємства, інноваційний розвиток підприємства.

Антошкін Вадим Костянтинович, доцент кафедри економіки підприємств Бердянського університету менеджменту і бізнесу, кандидат економічних наук.

71118, Запорізька обл., м. Бердянськ, вул. Свободи, 117-А.

Наукові інтереси: проблеми тіньової економіки, структурування капіталу, фінансових операцій з його вивезення за кордон.

Пятак Ігор Володимирович, аспірант кафедри економіки підприємств Бердянського університету менеджменту і бізнесу.

71118, Запорізька обл., м. Бердянськ, вул. Свободи, 117-А.

Наукові інтереси: сучасна стратегія ціноутворення в Україні.

Бучакчийська Юлія Анатоліївна, асистент кафедри фінансів і кредиту Бердянського університету менеджменту і бізнесу.

71118, Запорізька обл., м. Бердянськ, вул. Свободи, 117-А.

Наукові інтереси: місцеві фінанси, бюджетна система, фінансове планування.

Комарова Інна Валентинівна, доцент кафедри фінансів і кредиту Бердянського університету менеджменту і бізнесу, кандидат економічних наук, доцент.

71118, Запорізька обл., м. Бердянськ, вул. Свободи, 117-А.

Наукові інтереси: сучасні проблеми фінансової політики України.

Руда Раїса Василівна, старший викладач кафедри фінансів і кредиту Бердянського університету менеджменту і бізнесу, кандидат економічних наук.

71118, Запорізька обл., м. Бердянськ, вул. Свободи, 117-А.

Наукові інтереси: державні фінанси, страхування та страхові послуги, грошово-кредитні відносини.

Чорна Ірина Олександрівна, аспірант кафедри страхування ДВНЗ «Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана».

04107, м. Київ, вул. Баговутівська, б. 1а, кв. 148.

Наукові інтереси: страхування майна громадян.

БЕРДЯНСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ МЕНЕДЖМЕНТУ І БІЗНЕСУ

Наукове видання

**ВІСНИК
БЕРДЯНСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ
МЕНЕДЖМЕНТУ І БІЗНЕСУ**

Випуск 2(30)'2015

Науковий економічний журнал

Українською, російською та англійською мовами

Технічний редактор *Д. В. Акіндєєв*

Підписано до друку 28.05.2015 р.
Формат 60х84/8. Папір офсетний.
Гарнітура «NewtonС». Друк — лазерний.
Ум. друк. арк. 11,63. Обл.-вид. арк. 11,44.
Наклад 150 прим. Зам. № 012.

Видавництво та друк ТОВ «Юго-Восток Лтд».
884205, м. Дружківка, вул. Ломоносова 33, кв. 2
Тел.: (050) 328-63-77; www.yugo-vostok.com.ua
E-mail: dakindeev@yandex.ru

Свідоцтво про держреєстрацію: серія ДК № 1224 від 10.02.2003 р.

Аспірантура

У Бердянському університеті менеджменту і бізнесу відкрито аспірантуру за спеціальностями:

08.00.03 — Економіка та управління національним господарством;

08.00.04 — Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності);

08.00.05 — Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка;

08.00.07 — Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика;

08.00.08 — Гроші, фінанси і кредит;

08.00.09 — Бухгалтерський облік, аналіз і аудит;

08.00.11 — Економіко-математичне моделювання

з відривом та без відриву від виробництва.

До аспірантури приймаються особи, що мають вищу освіту і кваліфікацію спеціаліста або магістра.

Вступники до аспірантури подають на ім'я ректора наступні документи:

- заяву,
- особовий листок з обліку кадрів з фотокарткою,
- автобіографію,
- копію диплома про вищу освіту,
- медичну довідку про стан здоров'я за формою № 086-О,
- посвідчення про складені кандидатські іспити,
- список опублікованих наукових праць і винаходів або реферат з обраної наукової спеціальності та складають конкурсні вступні іспити: за спеціальністю, із філософії та іноземної мови.

Паспорт, диплом про вищу освіту подаються вступниками особисто.

Прийом документів до 15 вересня.

Документи подавати або надсилати за адресою:

- Запорізька обл., м. Бердянськ, вул. Свободи, буд. 117-А, к. 309, відділ аспірантури.
- Довідки за телефоном **(06153) 6-48-57**.
- Додаткову інформацію можна отримати на сайті: <http://bumib.edu.ua/>.

Спеціалізована вчена рада

У Бердянському університеті менеджменту і бізнесу функціонує спеціалізована вчена рада К 18.143.01, яка має право приймати до розгляду та проводити захисти дисертацій на присвоєння наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальностями:

08.00.03 — «Економіка та управління національним господарством»,

08.00.04 — «Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)».

- Довідки за телефоном: (06153) 64-9-45;
- Додаткову інформацію можна отримати на сайті: <http://bumib.edu.ua/>.